

Вогонь родиться з іскри...

Вогонь
родиться
з іскри...
&

ВОГОНЬ РОДИТЬСЯ З ІСКРИ . . .

**РОЗПОВІДЬ СТЕПАНА КАСЯНА (КАРПА),
ЙОГО СПОГАДИ З ПІДПІЛЛЯ І ПАРТИЗАНКИ**

**ЛІТЕРАТУРНИЙ ЗАПИС
ЗИНОВІЯ КНИША**

СРІБНА СУРМА

ТОРОНТО — 1967

Автор застерігає собі всі права.

Друкарня "КІІВ", 686 Річмонд вул.
Торонто, Онт. 1966.

ЗАКИ ПОЧНЕТЕ ЧИТАТИ, ПОСЛУХАЙТЕ, ЩО СКАЖЕ ВАМ:

Розповідач:

Від подій, що про них розказую, минуло двадцять, а подекуди вже і тридцять літ. Достатній шмат часу, щоб дивитися на них спокійними очима. Коли ж тут і там крізь мою розповідь пробивається гірке слово — то не на те, щоб ятрити старі рани. Але ж не був би я в згоді з моїм сумлінням, якби затушковував тепер, чим серце боліло тоді.

Переглянувши розповідь перед віддачею її до друку, хочу підтвердити, що редактор її нічого не затаїв, не відняв ані не прибільшив. Усе написано точно так і в такому наświetленні, як це було в моїх рукописних нотатках та в устних інформаціях.

Події і факти старався я відтворити якнайвірніше, наскільки дозволяє на те пам'ять після майже тридцяти років. Коли ж я помилюся, або забув про щось — буду радий, коли читач мене справить.

Імена всіх тих, щодо яких були в мене сумніви, чи живуть ще в Україні вони або їхня найближча рідня, заховані під псевдонімами.

Хотів би я, щоб відгукнулися живі ще мої товариші з тих часів і своїми спогадами доповнили та заокруглили історію часу, до якого відноситься моя розповідь.

Степан Касіян

Не шукайте сенсацій у спогадах Степана Касіяна. Аматори револьверових історій, що запирають дух читачеві, будуть розчаровані.

Зате вдумливий читач, що хоче пізнати чим і як жила українська націоналістична молодь довоєнних років і в буремну пору другої світової війни, знайде в цій книжці багатющий матеріал для образу того життя. Картина за картиною пересуватимуться перед ним будні провінційного галицького містечка та його доколишніх сіл. А потім велике рушення, що його принесла війна, коли через українську землю перевалювалися мільйонові чужі армії, тягнувши український нарід у круговорот світових подій. І накінець — розпучливе положення під кінець війни, коли, здавалося, пропала вся надія. Небагато було таких, що проти надії таки сподівались, і до них належав Степан Касіян з товаришами. Не згасала в них іскра, що її хотіли притлумити супротивні сили. Тліє вона й досі в молодих українських серцях, щоб у свій час знову спалахнути буйним полум'ям.

Зиновій Книш

I. Розділ

НА ШЛЯХУ ДО ОУН

Рідна Снятинщина. — Військова служба. — По-ворот і праця в кооперативі. — Невесела дійсність і юнацька нетерплячка. — Легальщина не вистачає. — Як дійшло до ОУН у Снятинщині. — Нарада в човнах серед ставу. — Перша Повітова Екзекутива. — Ставимо організаційну мережу в повіті. — А що далі? — Відчуваємо брак політичної літератури. — Ідеологічно-вишкільні курси в Коломиї. — Просякаємо в суспільний сектор. — Боротьба з «Сель-Роб»-ом. — Зламати комуністичний терор! — Спілка жи-дів з поляками. —

Гарна країна Покуття! Коли вийду було літом на поле, гляну на Прут і зелені луки здовж нього, на головаті соняшники, що обрамовують кукурудзяні ниви й городи, звідки викочуються на дорогу череваті гарбузи й дині — серце наливається радістю, що доля дала мені жити в цій прекрасній закутині Укра-їни. Тут я прийшов на світ 20 листопада 1907 року, в селі Микулинцях, що неначе притулилося до Сня-тина, тут ходив до школи, провів мої молоді літа, наповнявся національною свідомістю і накінець ста-нув на шлях революційної боротьби, що дала зміст моему життю.

Багато років минуло, як покинув я рідні сторони, а моя думка частенько лине в ті надпрутські села,

оперезані вербовими плотами, прорізані потічками, де таке пахуче повітря, освіжене вітром з Карпат, де сонце сяє інакше, як на чужині, хоч багатій і не без краси. Там покинув я не тільки рідних і близьких, там лишилися товариші моєї молодости, там осталася і частина моєї душі, навіки зв'язаної з рідною Україною...

Покінчив я школу і треба було розглядатися, як улаштувати собі життя. Нелегка була це справа за Польщі, що слабо була розвинена економічно, а вже українські землі під Польщею геть чисто були занедбані, без промислу, без більшої торгівлі, села перенаселені, а в містах переважав чужий, польсько-жидівський елемент. Тяжко було молодому українцеві пробиватися крізь життя, а коли додати, що польська адміністрація не допускала українців до державних посад, то вигляди перед тисячами таких же самих, як і я, були невеселі. Тільки молодість і віра в свій нарід підтримували нас і давали нам надію на кращі часи.

А тут ще й до війська забрали і прийшлося відслужити півтора року, від 1927 до 1929, в 14-ому полку пільної артилерії в Познані. Військове діло мені сподобалося, я пильно до нього прикладався і старався якнайбільше навчитися. Мріялося, що може колись прийдеться використати це знання для України.

Вернувся я до Снятина і знову стрінувся з моїми товаришами. Дехто з них пішов на дальшу науку до університетів, там мали нагоду пізнати нових людей, нові ідеї, розкрилися перед ними нові горизонти. До них належав найкращий мій друг Косован.¹⁾ Він любив почитати і я бачив у нього книжки на поважніші, політичні теми. Це мене зацікавило і ми почали про те розмови. Часу в мене на те ви-

¹⁾ Псевдо.

старчало, працював я справником і книговодом у сільській кооперативі, що її перше самому довелося закладати. Хоч ця праця була дуже мало платна, неможливо з неї було прожити, але давала вона мені добру нагоду контактуватися з людьми, без підозріння заходити до міста за всякими справами і стрічатися там з товаришами.

Слово по слові — і мова перейшла на щоденні справи, життя українського народу під чужими окупантами. На прикладі нашої найближчої нам Снятинщини бачили ми, як тиснеться і душиться український нарід у путах неволі, як марнуються здібні одиниці, як у боротьбі за щоденний хліб кривляться душі і як на тлі господарської нужди шириться комунізм, що прибрав тоді організовані легальні форми під назвою «Селянсько-Робітничої Партії», її в скороченні називали «Сельроб». Здавалося, що Польща схопила і нас двох кліщами за горло, диху не давала. Хотілося кричати, хотілося до болю щось робити, щоб вирватися на волю, на свіже повітря, на широке плесо власного, вільного, українського життя. Я певний, що так само мусіли думати тисячі українських юнаків і це стало причиною, чому так швидко поширилася і так глибоко запустила коріння серед них Організація Українських Націоналістів.

Не можна сказати, щоб українська суспільність спала, або сиділа, згорнувши руки й бездільно вичікувала, що принесе завтрашній день. Ні, робота йшла і навіть жвава. Велася культурна робота в системі читалень «Просвіти», пророблювалася велика праця на господарському відтинку в кооперації, навіть політичне життя не дрімало, бо ж діяли українські політичні партії, видавали свої часописи, скликали віча, пробували влаштовувати політичні маніфестації. Та все те, хоч і творило сильний ґрунт національного вироблення і солідарної постави супроти ворога, хоч і клало культурні й економічні ос-

нови під державне відродження — але в дуже й дуже далекому майбутньому. А тим часом не тільки соймовий закон, не тільки розпорядок першого-ліпшого міністра, але і примха повітового старости або й звичайного поліциста кожного дня могла зводити на нівець тяжкі народні зусилля і руйнувати гіркою працею здобуті надбання. Бо вся та легальна, хоч і як корисна та потрібна робота, була під кожночасною контролею польської окупаційної влади, її можливості і границі були обмежені, вона залежала від ласки ворога, не мала власної сили, що стояла б в її обороні, крім моральної сили народу. І хоч ця моральна сила була велика, але ворог підкопував її кожного дня і кожної години, вдаряючи по слабших одиницях: одних обіцянками посади перетягав на римо-католицький обряд, других деморалізував надією приподобатися владі через доноси на своїх сусідів і знайомих, у третіх будив гординю, граючи на їх «шляхетському стані», що відрізняв їх від селян, згрідливо званих у Польщі «хлопами».

Це все діялося на наших очах, щодня ми були свідками того. Ми бачили, як через те здобуває ґрунт під ногами комуна. Ми відчували, як нарід інстинктивно прагне якоїсь рішучої, сильнішими засобами веденої боротьби. І хоч ми були молоді та хоч бракувало нам тоді політичного досвіду, але ми вважали, що дотеперішня легальна праця на культурному, економічному й політичному відтинках не вистачає. Її треба доконче далі вести, це правда, але провід, керівництво нею поставити поза засягом польської окупаційної влади. А це може статися тільки в той спосіб, що всією тією роботою буде керувати Організація Українських Націоналістів. Як сила революційна, в своїх діяннях незалежна від окупанта, суверенна в собі, бо в ній виявляється неспутана ворожими законами воля українського народу. Може подробиці нашої роботи під прапором ОУН ми уяв-

Степан Касіян — "Карпо".

ляли собі занадто просто і наївно, але ми глибоко вірили в те, що тільки таким способом можна внести сильного духа спротиву в українському народі і во ім'я тієї віри ми готові були на всяке діло, на злидні, на жертву.

Я здогадувався, що Косован має контакти з своїми університетськими товаришами, а крім того він їздив зчаста до Коломиї і з кимсь там стрічався. Між нами розмови ішли щораз більш одверто і вкінці ми домовилися, що в нашому повіті треба поставити мережу ОУН, а зачинати від того, щоб дібрати справний її провід, іншими словами, за тодішньою організаційною термінологією, створити Повітову Екзекутиву Організації Українських Націоналістів. Такі самі розмови, як з мною, були в Косована теж з іншими друзями, він їх підготовляв до тієї думки ще з попередніх вакацій і тепер прийшов час, щоб це завершити. В другій половині липня 1932 року Косован скликав нас на таємні сходи до села Стечеви. Зійшлися ми в нашого друга Дмитра Филипчука, його батько мав там заможне господарство. Для більшої конспірації і щоб ніхто нас не підслухав, ми сіли на човни і впливли на середину ставу, наче б то хотіли прогулятися човнами. І там, на човнах, відбулася перша наша організаційна нарада, там сформувалася перша наша Повітова Екзекутива ОУН і склався перший наш плян праці на цілий повіт. Головою Повітової Екзекутиви став Косован, організаційним референтом — Туркевич,²⁾ бойові, військові і розвідочні справи перебрав Степан Касіян, з тим, що коли повернеться з війська І. Винничук, до нього буде належати військовий реферат, культурним референтом призначено Г. В. і ще одним референтом, без означеного покищо приділу праці, став Дмитро Филипчук.

²⁾ Організаційне псевдо.

Трудніше нам ішло з пляном праці, бо не мали ми ще досвіду, наші інструкції з-гори були дуже загальні і ми, правду кажучи, спочатку не знали, з чого починати. Найперше постановили ми переговорити з усіми, про котрих знали, а чи здогадувалися, що вони належали колись до Української Військової Організації. Перед п'ятьома роками в Снятині діяв доволі активний відділ УВО, що стояв тоді під проводом Михайла Бажанського, уродженця Снятина. Пізніше Михайло Бажанський мусів виїхати за кордон, інші пішли на студії і розбрилися по світі, все ж таки дехто з них лишився в повіті, а ще й були такі, що їх у тому часі притягнули до УВО, та вони не мали себе як виявити, бо занідів керівний повітовий центр. Перед організаційним референтом — а в тому ми всі мали йому помагати — було завдання знайти тих людей, переговорити з ними і залучити їх до організаційної мережі ОУН. А далі, чимало юнаків зо Снятина і снятинського повіту знайшлися в якомусь відношенні до ОУН і мали зв'язки поза межі повіту. Вони або служили в війську, або ходили до українських гімназій в інших містах, або студіювали в польських чи заграничних університетах і там до них дібралася Організація Українських Націоналістів. Авже ж, нікому не було написано на чолі, що він належить до ОУН, але зручним підходом і питаннями «на здогад буряків» можна було впевнитися щодо них і притягнути їх до співпраці. Також потрібно було звернути увагу на старших учнів з 7 та 8 клас снятинської гімназії. Юнацтва ОУН у нас покищо не було кому провадити, тому рішили ми не організувати їх у Відділи Юнацтва, тільки тримати з ними ідейний зв'язок, заохочувати, щоб читали політичну літературу, провадити з ними розмови про ідеологію націоналізму, про цілі й завдання ОУН, та підготовляти їх у той спосіб до того, щоб вийшовши з гімназії вони стали членами ОУН.

Ця частина нашої праці була для нас ясна: вербувати членів і прихильників, гуртувати їх у ланках, пов'язати кличками і тримати на поготів'ї. Це й не так уже тяжко було зробити і була це робота внутрішня, поміж членами ОУН, вона не виходила поза організаційні рами і не мала, покищо, стику з ширшою українською суспільністю та з життям назовні, поза нами.

А що далі? Якимсь чином треба було знайти шлях до широких мас народу, а це найкраще було робити через існуючі по селах товариства. Тому кожен з наших членів мусів належати до «Просвіти», «Сокола», аматорських гуртків, спортових товариств, філій товариства «Відродження» і т. д. Його завданням було найперше здобувати собі вплив і авторитет серед довкілля власною працею і власним прикладом. Нічого не говорити про ОУН, нічого не згадувати про націоналізм і націоналістичний рух. На все те прийде свій час. І тому не потрібно нам було багаточленної організації в повіті на початок. Для тих цілей цілком вистачало мати одного-двох членів у кожному селі для зв'язку, інформацій і загального керівництва. Про цей перший етап діяльності всі мали звітувати Повітовій Екзекутиві, що таким чином виробляла собі образ загального стану в повіті: де і хто може пізніше придатися для ОУН, хто спомагає «Сельроб», хто співпрацює з поліцією або підлизується полякам, хто з впливових українців на місцях прихильно ставиться до ОУН і т. д. Хоч яке це видається просте і легке, але не так то легко показалося на практиці, заки ми діп'яли свого.

Найскоріше запустили ми коріння в гімназії, це пішло легко. Одним з перших притягнув я учня 7 класи, Василя Григорчука з Джурова, і Володимира Курилюка зо Стечеви. З ними пророблено короткий вишкільний курс у лугах над Прутом, це забрало повні три дні. Обидва вони показалися дуже ідей-

ними хлопцями і добрими організаторами. Взяли під свою опіку гімназію, перевіряли кожного учня-українця, закладали освітні гуртки в кожній класі, там учні діставали перші початки свого національно-політичного вироблення, багато з них пізніше стали добрими й активними членами ОУН. На жаль Василь Григорчук загинув у дуже молодому віці. Ще до приходу німців у 1941 році спіймало його НКВД на Буковині і застрілило.

Вишколювали ми людей, як уміли. А знали ми, ніде правди діти, дуже небагато, бо звідки ж його і набратися того знання? Читали, що попалося під руки і що здавалося нам цікаве й потрібне, організаційна література на той час була бідненька і ми радили собі, як могли. Ішли про те звіти Окружній Екзекутиві в Коломиї і звіди прийшло доручення вислати одного з нас на ідеологічний вишкіл. Вибір упав на мене, я знайшов собі якийсь претекст від кооперативи поїхати до Коломиї і там конспіративно перейшов ідеологічно-пропагандивний вишкіл. Як пізніше я довідався, викладали нам друзі Йосип Сливинський і Бавман. Перший з них живе в ЗДА, а другий помер на еміграції 1940 року.

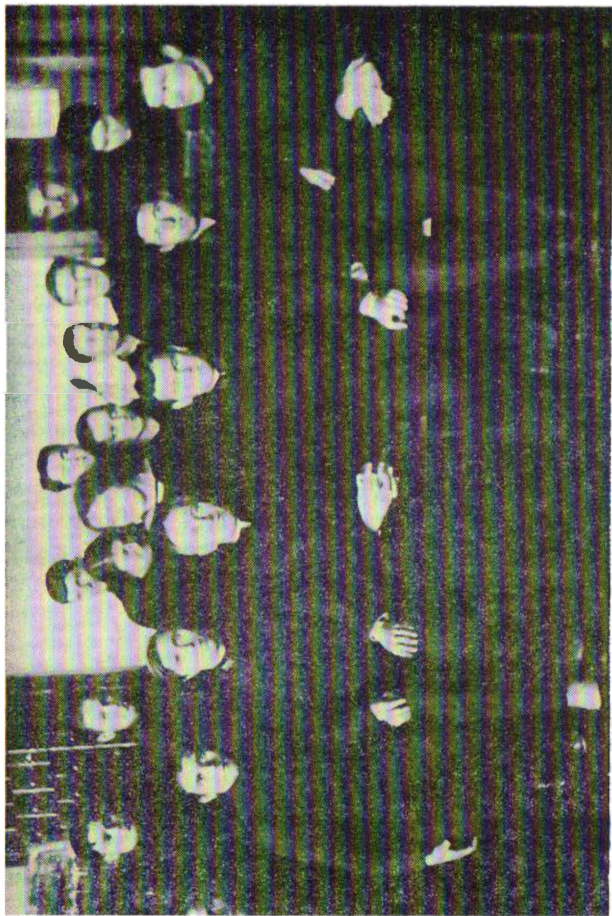
Зараз після мого повороту з ідеологічно-пропагандивного вишколу в Коломиї, Повітова Екзекутива ОУН почала переводити такі ж самі вишколи для всіх наших членів у повіті. Що ми знали самі, тим поділилися з нашими друзями і хоч, беручи по змісті, не було того багато, але дало в висліді деяку однородність та однаковість у праці всіх наших членів по різних кінцях та закутках повіту.

За той час наші члени встигли вже здобути собі добре ім'я в українській суспільності, зокрема в таких місцевих провідників, як учителі і священники. Знали вони, а чи здогадувалися, про наше членство в ОУН — про те не беруся казати. Про те ми з ними в тому часі ніколи не говорили, вони бачили в нас

добрих суспільних працівників, що не жаліли ні часу ні труду на громадську, культурну й економічну працю і що завдяки тій праці почали малити комуністичні впливи. А треба сказати, що «Сельроб» під кінець 20-их і в перших двох-трьох з 30-их років на Покутті був дуже сильний. На жаль і сором розсадниками його були не якісь московсько-большевицькі агітатори, тільки самі українські т. зв. інтелігенти, колишні студенти заграничних університетів, що покинули студії або й ні, вернулися до своїх сіл і містечок, або знайшли якусь мізерну працю, або сиділи батькам на карку і ширили комуністичну заразу. Вона знаходила прихильний відгомін не так через свої соціальні кличі, як більше тому, що давала візію революційної боротьби, кликала нарід організуватися, сполягати на власні сили, боротися не в самих тільки легальних формах — бо ж кожне товариство міг кожної хвилини розв'язати польський воєвода, а кожні збори міг розігнати польський поліцист, — а надівсе вона зручно використовувала національні протипольські гасла. Коли ж поріс у пір'я український націоналістичний рух, коли почала діяти ОУН, «Сельроб»-ові щораз більше почав усуватися ґрунт з-під ніг, а смерть Хвильового і Скрипника відобрали їм рештки ілюзій. Ми це зручно використовували і «Сельроб» на наших очах розлітався.

Та на те треба було кількох років наполегливої і небезпечної праці. А тим часом комуна в повіті була ще сильна і нераз заливала нам сала за шкуру. Про умовини нашої праці можна собі виробити поняття з кількох прикладів наших організаційних буднів.

Наш друг Г. В. був диригентом хору в селі Стецева. Підготував хористів і вони мали йти з колядою на «Рідну Школу». Запрошено й мене з Косованом. А треба знати, що Стецева було дуже велике й багате село. Та що з того, коли комуна так у ньому

Гурток учнів вищих клас снятинської гімназії. Сидять: другий з-ліва Іван Винничук, п'ятий — Остап Мацілінський. Обидва згинувли від НКВД. Стоїть третій з-права Дмитро Филиппчук, згинув в УПА.

задомовилася, що люди просто тремтіли під її терором. На сором і ганьбу навіть порядної церкви в селі не було, не знайшлося кому про те подбати. Стара церква майже цілком розвалилася, тільки дах тримався на трьох стовпах і так там священник правив Службу Божу. Правда, з великим трудом поставлено фундаменти під нову церкву та й на тому скінчилося, роками стояли вони потріскані, нездатні під ніяку будову. І в такому то селі наші друзі з ОУН рішилися піти з колядою — як першою, скромною спробою національної маніфестації серед сільробівського моря. Комуністи, хоч безбожники, також колядували, не гербували ніякими способами, щоб здобути гроші. Ішли великою гурмою, добре зорганізовані, мали з собою оркестру і горе тому, хто відмовився б від податку на їхню партію. Годі дивуватися, що батьки не хотіли пустити дочок на коляду, лякалися за них. А хор був мішаний і без дівчат нічого не вийшло б. Хоч і мало нас було, але що б там не було, ми постановили колядувати, щоб застрашені люди побачили також і нашу організацію, крім сільробівської. Не кажучи нічого батькам дівчат, ми озброїлися револьверами і були рішені стріляти, якби сільробівські парубійки пробували нас розганяти. Все пройшло дуже добре, колядували ми геть поза північ на велике счудування але й на радість багатьох селян. Щоправда, ми не «шукали гудза» з сільробівцями і легко було їх виминути, бо здалеку чути було їхню оркестру. Скінчили колядувати, відвели дівчат додому, а самі пішли. Хотіли ще відпровадити нашого друга Филипчука, йому було далеченько до хати від головної дороги, та він не схотів, пішов самий. Коли це — чути стріли! Ми бігцем туди, а це Филипчук відстрілювався, тікаючи від купи сільробівців. Дали й ми кілька стрілів, авже ж, що наосліп, бо було темно, і напасники повтікали.

Ця, на око дрібна, подія стала зворотною точкою в наших змаганнях з сельробівською заразою. Вона показала людям, що побіч комуністів росте нова сила і що вона не хоче поступитися перед ними. Через те селяни набралися відваги. Та й самі ми, раз почали — не думали вертатися і рішені були йти хочби на ножі. Потроху почали ми агітувати окремих сельробівців і показалося, що в гурті вони певні себе, але одинцем — мало відпорні. Згодом ми постійно росли в силу, а сельробівці щораз підупадали і вкінці на полю бою лишилися з-поміж них тільки одиниці.

Або ж знову пригоди в часі Шевченківських концертів. Це була чудова нагода зібрати людей докупі і використати для піднесення патріотичних настроїв. Але ж того самого хотіли й сельробівці, для своїх цілей. Напр., у селі Залуче мав відбутися такий концерт і комуністи запротестували проти співання українського національного гимну, грозили, що розженуть людей або й знищать домівку. Диригент хору ніби погодився, ішлося йому про те, щоб концерт якось зачати. Вся програма пройшла, як було задумано, і настала хвиля, коли на закінчення співали, як звичайно, «Ще не вмерла Україна». Диригент підняв палочку, цілий хор, а за ним і наші, розставлені в залі хлопці гримнули в один голос. Сельроби почали свистати і кричати, постав несамовитий вереск, але хор і ми з ним таки докінчили гимн. Якби комуністи почали бійку, ми були рішені не вступатися і відповідно до того підготувалися.

В селі Потічок не могли ми дати аматорської вистави, бо не відпустили нам домівки, а коли таке саме сталося в селі Видинові, то ми з села не вступилися і виставу дали в звичайній stodolі. І тільки таким способом, чоло до чола, не поступаючися ні на крок, на крик відповідаючи криком, а на палку дрючком, ми поволі витискали комуністів з повіту.

А ще інший приклад перешкод у нашій праці. В моєму рідному селі Микулинцях засновано кооперативу, та не могла вона розвиватися, як слід, через брак відповідного приміщення. Було догідне місце при головній дорозі, що йшла до Снятина, воно належало до громади. Управа кооперативи звернулася з проханням до Громадського Уряду, щоб відпродати площу кооперативі на будову крамниці, Громадський Уряд на те погодився. Але закон вимагав, щоб продаж громадської нерухомости найперше зголосити в старостві і дістати від нього згоду. Староста вертівся і крутився, та не було підстави відмовити, бо площа була невелика і майже невжиток. Отож він дозволив, але під умовою, що не з вільної руки, тільки «з молотка», цєбто на ліцитації. Нехай і буде! Ми певні були за українців, ніхто з наших селян не хотів би та й не посмів би перешкоджати кооперативі, але біда в тому, що на ліцитацію вступ кожному вільний і прийшли туди жида. Небагато їх, та все ж таки були. Наша організація подбала, щоб на ліцитацію прийшло кількадесять хлопців, як «глядачів». Поки там ішли всякі урядові приготування, наші «глядачі» взялися «переконувати» жидівських купців, щоб не купували цієї площі, бо це буде для них зайва і даремна витрата грошей. І ще заки почалася ліцитація, лишилися тільки три, нам добре знані, — Мошко, Етка і Срулько. Забув назвища, бо ніхто їх інакше не кликав, як тільки по імені.

— Навіщо вам, пане Мошку, тієї площі? Коршму будувати будете? Тільки ворогів собі з людей наробите, бо ж бачите, що всі хочуть купити її для кооперативи.

— Ну, — каже Етка, — ми таки спробуємо поставити коршму, тут добре місце, при дорозі до міста, та й людям це буде потрібне.

Серед того всього не завважили ми, що Срулько десь зник. Всі думали, може пішов додому, бо йо-

го будинок з крамницею стояв якраз через дорогу. Вже здавалося, що відмовимо обоє жидів, коли хтось крикнув, що йде поліція. І справді, прийшли поліцисти з доручення старости припинити ліcitaцію, бо площу купив «пан Срулько» і подарував її для держави. Потім уживали її на зсип каміння й піску для будови доріг. Ось так здебільшого кінчилися намагання легальними способами будувати національне українське життя.

Вся та наша робота велася явно і без ярлика ОУН, бо це й непотрібно. ОУН через нашу Повітову Екзекутиву тільки нею керувала. На частих засіданнях ми вислухали звітів, провірювали, що з запланованого вдалося нам зробити, а з чим треба ще заждати. Ми були свідомі того, що впливи наші ростуть, але організація покищо мала, не хотіли ми пускати її широко в нарід, щоб не дати підстави польській владі до передчасних репресій по легальних виявах суспільного українського життя — ми ще були за слабкі, щоб узяти їх в оборону і підняти за нами в боротьбі нарід. Могло б статися так, що під терором та ударами окупаційної польської влади люди залякалися б і лишили б нас самих.

II. Розділ.

РОЗГОРТАЄТЬСЯ РОБОТА

Поліційний тиск. — Реорганізація Повітової Екзекутиви. — Стаю повітовим Провідником. — Змінюються способи праці. — Чи умасовлювати організацію? — Використовуємо «Сокіл». — Взаємини з легальними українськими партіями. — Провокації і донощицтво. — Арешти за деклямації. — Розшифрування конфідентів поліції. — Контакти з Коломиєю і Буковиною. — Полохливий поліцист сповідається. — Даремні спокушування поляків. — Поради «Мотрі» — але не користаю з них.

Хоч як ми пильно дбали про те, щоб не розкидати летючок за підписом ОУН ані не розліплювати по стінах чи плотах підбурюючих проклямацій, вважаючи, що не прийшов ще на те час, то цілому хрещеному мирові було відомо, що за тим стоїть. Польська поліція посилила чуйність і пильно слідувала за кожним нашим кроком. Не мала за що до нас причепитися, бо власне це була зовсім явна, легальна робота. Кілька літ пізніше деякі націоналісти почали висмівати її, називаючи згїрдливо «просвітянщиною», негідною того, щоб революційний націоналіст тратив біля неї свій час. Що ж, ми робили те, що було на потребу в тому часі і в нашій околиці, не бачили іншого способу, як вирвати советофільству ґрунт з-під ніг.

Було зрозуміло, що наша робота поліції не подобається, а що не могли нас за неї виарештувати, то взялися за інші способи. Під її намовою учителі в середніх школах, переважно поляки, грозили учням, що за підозріння в націоналістичній роботі викинуть їх зо школи і відберуть зовсім право здавати матуру в якійнебудь школі в цілій польській державі. То знову ж польська адміністрація робила натиск на батьків наших активних членів. Хто з них мав якусь державну посаду, хочби й найменшу, напр., залізничного робітника, тому погрожували, що або зовсім його звільнять з праці, або перенесуть кудись далеко, навіть у центральну Польщу. До мене не мали як дібратися, хоч і пробували. Рідного ж мого брата, що працював на залізниці в Снятині, перенесли до Станиславова, а й там не залишили його в спокою, перемовляли змінити віру, забрати метрику з української церкви і занести її до польського костьола. Більшого впливу така нагінка не мала, бо тільки слабії характери їй піддавалися. Їх же багато не було, бо слабодухи тікали від ОУН. Для прикладу: одного з моїх земляків, Михайла Кіцула з Микулинець, намовлено, щоб змінив метрику. За те дістав працю залізничного робітника. Гірка ж була його доля! Село відвернулося від нього, люди насмішливо здоровкалися з ним польським «дзінь добри», або «похвальони Єзус Христус» замість нашого, українського «Слава Ісусу Христу». Нераз аж плакав він з досади. Це була єдина зброя на відступників — погорда.

Все ж таки один великий удар ми дістали — наш провідник Косован мусів присісти хвоста. Батькові його загрозили, що коли не приборкає свого сина, то виженуть з державної посади й викинуть на вулицю з цілою родиною. Були ж це часи великого безробіття не тільки в Польщі, а й у цілому світі. Не було ради, Косован мусів притихнути на якийсь час, принаймні в назверхній праці культурно-освітнього

сектора, бо її кожен бачив. З ОУН він до самого кінця тримав тісні зв'язки, найперше через мене аж до приходу большевиків у 1939 році, а потім з іншими людьми, доки не арештували його большевики в 1944 році.

Поїхав я до Коломиї повідомити про конечність резигнації Косована з посту Повітового Провідника. Від Окружної Екзекутиви ОУН говорила зо мною Мотря,³⁾ доручила переформувати Повітову Екзекутиву, поділити повіт на райони, уложити плян праці в повіті і тоді приїхати знову, скласти звіт з проробленої праці та дістати нові інструкції.

Ніде правди діти, трохи моторошно мені було, я відчув, що тепер на мені відповідальність за цілий повіт. І хоч знав я свій терен дуже добре, знав і людей, але лякався, чи добре поведу справу. Це ж не абищо! З одного боку — виразні інструкції Окружної Екзекутиви ОУН, щоб пожвавити працю і поволі переходити з чисто культурницьких форм її вияву на більше політичні, а з другого боку — щодня більший тиск польської поліції. Як тут знайти середину, щоб і діла не загирити і задовольнити організаційну гору?

Найперше взявся я за реорганізацію Повітової Екзекутиви. З попередньої залишилися тільки Іван Винничук⁴⁾ і Іван Бабюк.⁵⁾ З нових призначив я Василя Григорчука, Мостовича і Гнатишина.⁶⁾ На

³⁾ Псевдо — вона мабуть живе в Україні.

⁴⁾ В 1940 році був кур'єром ОУН на лінії Львів - Холм - Краків, тоді ж зловили його большевики в часі переходу через границю і після того пропав за ним слід.

⁵⁾ Його арештували большевики в 1940 році, з того часу нема про нього чутки.

⁶⁾ Мостович і Гнатишин — псевда, з відомих причин. Григорчука вбило НКВД на Буковині 1941 року, в часі наступу німців. Мостовича арештували 1940 року і вивезли ку-

мого заступника вибрав я собі Винничука. Референткою жіночих справ стала в нас Калинка Іванійчук.⁷⁾

Поділити повіт на райони мусів я не за географічною та адміністративною схемою, тільки залежно від того, де який був організаційний актив і хто міг ним керувати. Напр., місто Снятин і містечко Заболотів були на правах окремих районів. Районовим провідником у Снятині призначив я Бабюка, а в Заболотіві — Романа Мокрія.⁸⁾ Так само гімназія в Снятині вважалася окремим районом, опікувався нею Григорчук. Район у Княжому перебрав Винничук, а в Видинові — Мостович. Правні поради нам давав і зв'язок з легальним українським життям тримав у нас д-р Дмитро Печенюк,⁹⁾ колишній член УВО і потім ОУН. До Повітової Екзекутиви ми його не притягнули, щоб мав він вільні руки, тільки я особисто контактуватися з ним.

Запровадив я деякі зміни в нашій діяльності, трохи в порозумінні з Окружною Екзекутивою ОУН у Коломиї, а трохи й на власну руку, взявши за те на себе відповідальність. Перше, що я зробив, це відкинув спосіб переводити організаційні сходи і засідання Повітової Екзекутиви. До того часу починалися вони так, що всі ставали на «струнко» і гуртом рецитували «декалог». Не тільки мені од-

дись на Сибір. Коли я відходив на захід, радив Мостовичеві зробити те саме, йому дуже небезпечно було лишатися. Не послухав мене, казав, що має інші доручення і вони вимагають лишитися в краю.

⁷⁾ Калинка Іванійчук згинула у Львові від гестапівських куль уже в 1941 році.

⁸⁾ Романа Мокрія застрілила своя, українська, рука в УПА в 1944 році.

⁹⁾ Д-р Дмитро Печенюк помер 1945 року в перехідному таборі втікачів у Ляндеку, в Австрії.

ному це не подобалося, інші теж крутили носом, ще за попереднього провідника. Але такий був наказ «з-гори». Показалося, що без того ми зовсім добре обійшлися, не тільки не послабилася дисципліна, але й затіснилися між нами дружні зв'язки.

Це діялося в 1933 році, а тоді йшли намагання умасовлювати ОУН. Інструкції з Округи приходили, щоб прискіпати поширення організаційної мережі. Звичайно, мусіли ми слухатися, бо в послуху сила організації. Все ж таки це темпо ми в себе сповільнювали. Навіщо нам мати в селі, напр., 40 оформлених і запряжених членів ОУН, коли не було там роботи для більше, як десяти? Вони мали керувати всією працею і тримати зв'язок з районним, а звичайну працю цілком добре могли виконувати свідомі сільські хлопці без того, щоб зв'язувати їх організаційною присягою, наражати на зайву небезпеку і через неможливість зберігати конспірацію в такій великій масі людей, підважувати існування цілої організації в повіті. А таких сіл було в нашому повіті 32. Здавалося нам, що ліпше мати певних і законспірованих членів 500, як 5,000, що їх тяжко було б тримати в жмені і завантажити біжучою організаційною роботою в мирний час. При нагодах звітів до Окружної Екзекутиви були в нас про те дискусії, часами нам признавали рацію, часами покликалися на інструкції з Крайової Екзекутиви — кінець-кінців знаходилася середня лінія, щоб погодити положення внизу з вимогами Крайової Екзекутиви.

Дуже важливим осередком нашої праці в Снятині було товариство «Сокіл». Належала туди майже вся українська інтелігенція, свідомі міщани й робітники, була там сильна секція молоді і її духовим провідником був Василь Андрусак. Була це дуже ідейна людина, сповнена вірою в свій нарід. Через нього мали ми вплив на цілий «Сокіл», головню ж на його молодь. Звільнили ми його з обов'язку членства в

Аматорський гурток у селі Микулинях. Посередині сидить режисер Степан Касіян.

ОУН, щоб дати йому змогу ліпше працювати. Якби при нагоді якоїсь всипи вийшло на яву, що Андрусяк був членом ОУН, польська влада негайно розв'язала б «Сокіл», а надто цінна це була станиця для нашої праці. В найбільшій конспірації сходилися ми втрійку з Василем Андрусяком та Іваном Бабюком, обговорювали все, що можна в «Соколі» і при допомозі «Сокола» зробити, Василь Андрусяк чесно й обов'язково співпрацював з нами, як найкращий друг-націоналіст.¹⁰⁾

«Сокіл» ще й тому був для нас вигідною вивіскою для замаскування нашої праці, що там були дві секції, при допомозі яких можна було здобувати доступ до молоді. Маю на думці спортову й відпочинкову секції. Перша мала легко-атлетичний відділ і добру дружину відбиванки. Вона частенько виїжджала на змагання в довкільних селах, можна було без підозріння прилучитися до неї і поїхати, куди треба. Добра це була нагода, щоб зживатися з собою і мати вплив на молодь, що скрізь і завжди любить спорт.

У відчитовій секції дуже активні були два наші друзі: Зіньковський і Василь Захаркевич.¹¹⁾ Не було тижня, щоб чи то вони, чи то хтось інший на їхнє запрошення, не організували поїздок з доповідями, ото ж ми це використовували для своїх цілей, підбираючи відповідні патріотичні теми для доповідей та висилаючи з ними наших людей, щоб могли при тому тримати організаційні контакти в повіті.

Спитався б хто: стільки говорю про організацію, чому ж нічого не скажу про організаційну ро-

¹⁰⁾ Василь Андрусяк, псевдо "Сокіл" і "Різун", згинув у бою за Україну, як командир одної з частин УПА. Збережім між собою славу про нього пам'яті!

¹¹⁾ Зіньковського арештували більшовики і вивезли в 1940 році, а інж. Василь Захаркевич перебуває тепер у Канаді.

боту? Це така справа, що на неї багато часу потрібно, щоб її робити, а щоб сказати — вистане кількох слів.

Найперше, підшукували ми членів для ОУН. Не така то вже проста справа. Куди не глянеш, скрізь повно хлопців і дівчат, що хотіли б належати до ОУН. Їх треба наперед пізнати, прослідити, як вели вони себе останніми роками, розкусити, який у них характер, подумати, яку їм пізніше дати роботу — над тим нераз проходив довгенький час, заки були ми готові взяти когось до ОУН. А раз ми вже їх до ОУН пригорнули, треба постійно ними опікуватися. Найлегше це робити при допомозі організаційної «літератури». Та ба! Звідкіля її взяти? Тієї літератури приходило до нас дуже мало і завжди її бракувало. Коли щось прийшло, ми це переробляли на сходах малими гуртами, по п'яткам. Звичайно з тим сполучений був інструктаж про працю на сусільно-громадському відтинку.

Велася в нас і розвідка. Не військова, тільки політична, цебто ми слідкували за місцевими поляками, висліджували донощиків, збирали всякі відомості в повіті, що про них або нам самим треба було орієнтуватися, або передавати їх до відома нашої організації верхівці.

Може це видається небагато, коли читаємо цих кілька рядків про нашу працю, але повірте, що вона забирала весь наш вільний час.

Про все те регулярно звітував я до Округи, або сам туди їздив, або приїздила до мене «Мотря». Славна це була дівчина, правдивий козак у спідниці!

Не ми самі були в повіті, робили свою роботу також і політичні партії, з них у снятинському повіті найсильніша була радикальна партія. Діяла теж партія унівська,¹²⁾ а після 1935 року, коли виступив

¹²⁾ Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО).

з неї Дмитро Паліїв і почав організувати свій «Фронт Національної Єдності» (ФНЄ), також і в нашому місті пробував здобути собі ґрунт під ногами. Відношення тих партій до ОУН було неприхильне, націоналістів вони не любили, їхню діяльність уважали шкідливою. Така настанова була десь там у Львові, в партійних центрах і в редакціях їхніх пресових органів. На практиці ж, на місцях годі було обійтися без націоналістів. Це були поголовно молоді й рухливі люди, і що б ви не задумали зробити, яку-небудь акцію або маніфестацію, ви мусіли притягнути до того націоналістів. Звичайно, якби конче наперся, зробив би і без них, але трудніше і з меншим ефектом. Тому на низах місцеві партійні діячі з ко-нечности старалися не дуже задиратися з націоналістами. Чув я, що в деяких околицях ішли бої за опанування різних легальних повітових централей, часом доходило до лайки і сварні — не беруся тут доходити, з чієї вини — нічого подібного в нас не було. Я старався і впливав на те, щоб відносини з партійним світом були в нас мирні. На якого чорта відкривати ще один фронт? Ляхи наш штовхають попід ребра, з комуною б'ємося, аж у печінках ріже, коли ще й зо своїми почнемо схрещувати шаблі — не витримаємо і задихаємося. Ситуація тоді, в початках нашої діяльності, була така, що ні ми ні вони не мали достатньої сили, щоб заволодіти повітом. Авжеж, з кожним роком ми прибували на силі, націоналізм розливався по Галичині, як повінь. Тож коли час працює для нас, давайте краще берімся за щось інше, як за гаркітню з політичними партіями.

Рідко коли доводилося нам входити в відкриті конфлікти з партійними провідниками, а коли й приходило до того, щоб гостріше поставитися в цьому чи іншому випадках, то звичайно кінчалося на порозумінні або на компромісі, хоч і як зненавиджене це слово було в нашій націоналістичній фразеології.

Пам'ятаю одного разу приїхав до Снятина Дмитро Паліїв і заповів свій виступ у «Соколі». Чому не говорив він до комуністів, до радикалів або інших, чому вибрав собі аудиторію серед націоналістів? Делегували від «Сокола» мене й Лозинського,¹³⁾ мали ми піти до Палієва за виясненням. Не абияка в нього голова і добрий з нього крутій, та вкінці стануло на тому, що нехай говорить, що хоче, коби не зачіпав націоналістів і не вербував з-поміж них членів до своєї партії.

Поліція, що не спускала нас з очей, двома шляхами наступала на нас: провокацією і репресіями. Запустити провокаторів у наше нутро їй не вдалося, помимо різних спроб. Як довго я був відповідальний за снятинський повіт, не міг я попасти на слід якогось провокатора між нами. Зате не бракувало донощиків. Доносили поляки про всякий підозрілий рух, і це було зрозуміле, бо ж вони наші вороги. Але доносили й українці на своїх братів. Сусідом об межу з домівкою «Сокола» в Снятині був українець Филипович. Обидва Филиповичі, батько й син, стояли на службі поліції і пильно доносили про все, що бачили й чули.

В селі Джурові на фільварку працював практикантом інженер-агроном. Він був поляк з роду, але на доручення поліції старався зв'язки з українцями та пронюхувати, чим вони димуть. Дуже він надскакував коло Ірки Никифорук, дочки місцевого вчителя — вона близько приятелювала з Василем Григорчуком, подейкували, що вони любляться — і через це той агроном, забув його назвище, думав розшифрувати Григорчука, як члена ОУН.

Та й у моєму селі було кілька донощиків, хоч і нашкодити вони могли, що кіт наплакав. Кожен знав про погане їхнє ремесло й оберігався перед ними.

¹³⁾ Псевдо.

Колишній австрійський військовий жандарм і потім член радикальної партії, Дмитро Дутчак, скотився зовсім на дно і майже явно стояв на послугах польської поліції. Нераз бачили ми, як сидів він у коршмі й попивав горілочку з поліцаями. Говорив при тому, що на язика насунулося, не тільки на мене чи на Косована, але й на кожного, хто сьак-так активно працював у громадському житті. Одного разу поліція арештувала Влодка Стригуна за те, що він продеклямував поему «Сон» на Шевченківському святі. Закидували йому, наче б то він особливо згрідливо вимовляв слово «ляхи» в деклямації і старався в той спосіб викликати погорду до польського народу і польської держави. Смішно, але правдиво. Отож того то Влодка Стригуна намовляв Дутчак, щоб звалив усю вину на мене, ніби то я так його поінформував. Коли Стригун так зробить, тоді поліція його звільнить, а заарештує мене, як властивого винувника цієї «протипольської демонстрації». Мене щоправда арештували, та я відбрехався, мусіли мене звільнити, а йому дали шість місяців арешту з завішенням. Крім нього був у нас ще один Володимир Стригун, порядний хлопець, працював у нашій розвідці.¹⁴⁾ Він остерігав мене перед своїм одноіменником, підслухавши його розмову з Василем Романюком, котрого цей перший Стригун попереджав, щоб не дружив зо мною, бо з того вийде тільки клопіт. Саме тоді мене замкнули в тюрмі в Коломиї і він прокував мені, що там я й залишуся та вже ніколи до дому не вернуся.

В селі Видинові була вчителькою панна Соловій. Довідалися ми, що поліція примусила її рідну сестру слідкувати за Калиною Іванійчук, Мостовичем, Іваном Винничуком та й за мною, а про все доносити до поліційної станиці. В мене була з нею ці-

¹⁴⁾ Пропав пізніше десь на засланні.

Аматорський гурток у селі Микілиничках. Сидять: посередині капельмайстер Дмитро Косташук з-ліва від нього Степан Венгльовський, Голова Клуба "Рідної Школи", з-права Степан Касіян.

кава пригода, пізніше, коли я працював у Союзі Кооператив у Заболотіві. Котроїсь неділі чи іншого вільного від праці дня вернувся я додому пізенько, дивлюся — а в мене гість. На моєму ліжку лежить Соловійвна.

— Що ви тут робите? — питався я здивований, бо наше дотогочасне знайомство було побільше здалеку і я аж ніяк не сподівався застати її в себе в хаті.

— Я приїхала до Заболотова, бо нудно сидіти весь час у своєму селі. На вулиці мені зробилося слабо і я трохи не зомліла. Хтось підтримав мене і завів сюди, казав, тут мешкає своя людина і можна там перепочити.

Зібралось мені на сміх, бо справді й кінь за-сміявся б з такої дурної історії. Не вміла дівчина знайти ліпшої нагоди, а хотіла прислужитися поліції. Та якось ніяково було мені викидати її з хати. Почали ми розмову, а що тільки заговоримо, то вона все з одної і тої самої бочки затягає — якби то до ОУН допитатися.

— Та я не маю нічого спільного з ОУН, і часу не вистачає, нема в нас сталих годин праці в кооперації, працюємо скільки і доки треба.

— Вам усе ж легше довідатися. Зробіть мені ласку, допоможіть дістатися до ОУН, так хотілося б попрацювати для України. Нічого в моїй околиці не робиться, є там Мостович і Винничук, та вони сидять, згорнувши руки.

Ач, хитра дівка, нині тебе до ОУН, а завтра самому до Іванової хати!¹⁵⁾

— А хіба поза ОУН нема роботи для України? Напевно і в вашому селі є «Просвіта» чи кружок «Рідної Школи» або й інші товариства. Належите ви туди?

¹⁵⁾ В Галичині: в'язниця, арешт.

— Ні, не подумала про те, мені все хотілося до ОУН.

— Тоді їдьте додому і зачніть від першого-ліпшого з тих товариств. Скоро самі побачите, що це також добра праця для України та й не буде вам часу думати про ОУН.

Засиджуватися їй у мене довше не було вже як. Пішла. І з того часу я вже більше її не бачив та й не знаю, що з нею сталося.

Такої дрібної гидоти скрізь було повно, не варто і згадувати, а пишу про те, щоб показати, як дуже потрібно було вважати, і то на кожному кроці, щоб не зашпортатися. Всюди поліція порозставляла свої «очі й уші», та деякі з них були присліпкувати і приглухувати, деякі таки зовсім дурні, а дехто тільки з мусу і страху ради говорив — і так ми якось пробивалися між ними без більшої шкоди для нас.

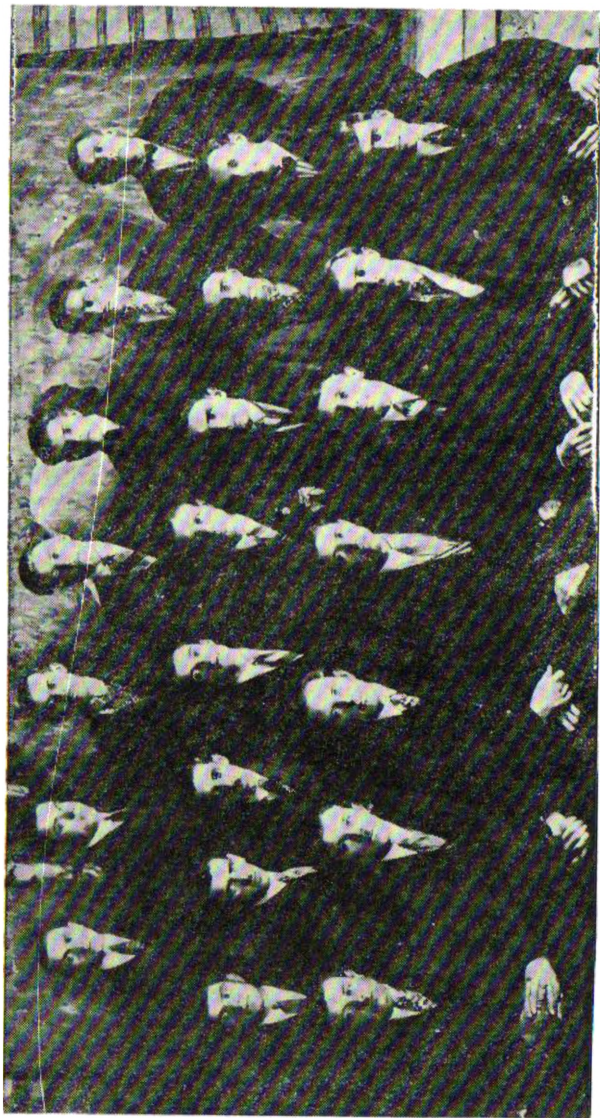
На сторожі безпеки Речіпосполитої Польської стояла поліція передусім у той спосіб, що затроювала нам життя дрібними шпильками. Мені доводилося доволі часто виїжджати чи то до Коломиї на стрічі з членами Окружної Екзекутиви, або кудись у повіт, або й на сусідню Буковину. Працюючи в кооперації, мав я на те завжди добре прикриття та й ще не дійшло до того, щоб не вільно було рушатися з хати. Але слідкувала за мною так, неначе мотузку до ноги прив'язали. Раз якось вибрався я до Коломиї ровером — найвигідніший спосіб, бо на залізничній станції завжди стояв поліцай і бачив, хто приїжджає чи від'їжджає. Кілометр або два за містом вискочили з придорожного рова два поліцисти. Не зважаючи на мої протести, обшукали мене докладно і там таки на дорозі добру годину допитували, куди я їду, а пощо, коли вернуся і т. д. Іншого разу, треба мені було до Черновець на Буковині. Можна було їхати легально, діставши перепустку. Тільки що я переїхав румунську границю і висів на станції

Неполоківці, щоб пересісти до поспішного поїзду — аж бачу, що слідом за мною ходить Жулкевіч, поліційний агент зо Снятина. Не лишалося мені нічого іншого, як купити квиток до Снятина й вернутися додому.

Задумували ми влаштувати в нашій читальні «Просвіта» фестин і я там проробляв з хлопцями вправи палицями, як одну з точок програми. Над ранком о третій годині збудила мене поліція, прийшли робити обшук. Чорта лисого знайшли, забрали тільки шаблю й багнет, що їх я купив ще в польському війську. Занесли ту небезпечну зброю, що її вживав я тільки до театральних вистав у нашому аматорському гуртку, на поліційну станицю як доказ моєї революційної роботи та й мене потягли за собою. Допитували кільканадцять людей з околиці, хотіли пришити мені військовий вишкіл серед прихильної для ОУН молоді. Потримали 48 годин і мусіли випустити.

Вертався я додому і десь на половині дороги наздігнав мене один з поліцистів, просив поговорити. Яке може бути в поліциста до мене діло? Ані брат він мені ані сват. Та він настоював дуже, а щоб не побачив хто його зо мною, запропонував зійти в недалекий яр. І там випалив до мене промову, що я з дива не міг зійти.

— Ви знаєте, пане Касіян, — так він казав, — бо й ціле село те знає, що мені комісар призначив слідкувати за всім, що діється в вашому селі, ну, та й за вами самими. І ви напевно думаєте, що цей арешт — моя робота. Але щоб я з цього місця не рушився, коли в тому хоч зерно правди. Даю вам слово, хоч ви може й не повірите поліцаєві, що я не заглядаю до вашої читальні та й не цікавий, що ви там робите. А чому? Бо я хочу жити. Коли ж занадто буду сунути носа до чужого проса, то підстрелить мене ОУН, та й що мені з поліційної служ-

Хор читальні "Просвіти" в Миклушинцях. Зліва до права сидять: другий — Дмитро Ляшкевич, помер, четвертий — Дмитро Косташук, диригент, п'ятий — Степан Касіян, голова читальні, останній — Юрій Касіян, застрілений Гестапом у 1941 році. Другий ряд — п'ятий, Іван Кіцул, третій ряд — п'ятий, Степан Кіцул, обидвох замордували більшовики в 1940 році.

би? Хіба, що безплатні похорони. Хочете — вірте, а не хочете — то й ні, але не я, тільки підлизні з вашого села пишуть доноси й рапорти до поліції в Снятині.

Тоді й сказав мені, хто з Микулинець доносить до поліції.

Він говорив своє, а я своє думав. Бо чи хто коли таке чував, щоб поліцист сповідався перед членом ОУН? Нічого іншого, тільки провокація, щоб потягнути мене за язик. Потім я переконався, що він таки говорив правду. Той поліцист — Дутчаковскі було йому на ім'я — покинув службу, оженився з одною дівчиною, що приїхала з Америки на вакації, і разом з нею емігрував за море.

Дістав я раз виклик до староства в якійсь карній справі. Виписали там якийсь параграф, що підпадав не під суд, тільки під політичну адміністрацію. Якось не міг я збагнути, що таке зробив я останніми часами, щоб дати привід покарати мене гривною чи коротким арештом, але кажуть іти — мушу слухати. Прийшов на визначену годину, а мене стрічає повітовий секретар Шандорскі, солодший від патоки. Заводить мене до якоїсь бічної кімнати, а там уже сидить комісар поліції Романчак чи Тадрало Юзеф. Обидва усміхаються люб'язно, тиснуть руку, просять сідати. Що воно за біс таке? Чого їм треба від бідного українського кооператора? Волів би я, щоб лаяли або кричали, а то незвично якось сидіти на фотелях з такими польськими панами. Почалася розмова, а йшла вона в той спосіб, що комісар говорив, мені ж припала роля слухача:

— Дуже з вами співчую, пане Касіян. Ви ж людина інтелігентна, відбули військову службу в нас і, як довідуюся, добрий був з вас вояка, дуже з вас усі в полку були задоволені. Ви напевно заслуговуєте на ліпше життя. Навіщо вам працювати в кооперативі за 30 злотих місячно, та ж це навіть на обіди

в ресторані не вистачає. От вам би посадку на залізниці, чи на пошті, або хочби в надграничній сторожі, як вислуженому воякові. Так, так, я знаю, ви кілька разів старалися про те, а вам усе відмовляли. Та ви знаєте, чому, не треба мені того ще раз повторяти. Не знаєте? Жартуйте здорові! Та хіба не такі ми дурні, щоб не знали, що ви належите до ОУН! Відпираєтеся від того, я це розумію, хто ж добровільно до того признався б? Але ми все те знаємо, я можу вам порахувати, скільки разів ви їздили до Коломиї, чи куди в повіт або на Буковину, як хочете, скажу вам, з ким ви там стрічалися. Не тайна для нас, яке ви становище займаєте в ОУН. Але ось що я вам скажу: якби ви так змінили напрям і поплили за іншим вітром? Чи не краще було б вам безжурно сидіти на добрій посаді, або, скажімо, тягнути грошики з трафіки?¹⁶⁾ Ніхто про те не знатиме, ви тільки підпишете нам ось цей папірець. Та й нічого вам лякатися. Коли ж би справді стало вам небезпечно, тоді поможемо вам чкурнути до Америки і жити там будете собі, як у Бога за пазухою.

На моєму обличчі малювалися напереміну то здивування то обурення, та він і до слова не дав мені прийти.

— Певно, певно, ви того не сподівалися і я цілком розумію, що годі вам дати відповідь зразу ж. Та ви подумайте, не спішіться. Давайте, стрінемося за тиждень увечері над Прутом, сюди вам незручно заходити. Пам'ятайте, що ви нічого не тратите, а зискати можете багато.

Іч, люципер рогатий, якої загинає! До середини влізти хоче, нашими руками нас самих загібати. А не діждеш ти, катюго, щоб я на балачки з тобою ходив! Але конче треба порадитися в Окрузі.

¹⁶⁾ Тютюнова крамничка.

Поїхав я до «Мотрі», стрінувся з нею на звичайному нашому місці. Казала мені вона на стрічу піти і заявити, що таку роботу вважаю ганебною, підлою зрадою свого народу і що ні я ані ніякий інший чесний українець того не зробить. Думав я про те, вертаючися додому, та й чомусь це мені не сподобалося. З одного боку я тим посередньо видав би себе, як член ОУН, хоч поліція не то що підозривала мене в тому, але й певна була щодо того, хоч не мала доказів. А по-друге, що значило б такому комісареві там же на місці пустити мені кулю в лоб і сказати, що я звабив його на відлюдне місце над Прутом, кинувся на нього і він убив мене у власній обороні. Що довше я над тим думав, то менше в мене було охоти йти на ту стрічу і я таки не пішов.

Мабуть комісар того і сподівався, бо вже не кликав мене другий раз. Поліція далі перешкаджала мені в роботі дрібними колючками, на кожному кроці присікалася, та ми вже до того звикли і, правду кажучи, це нам тільки помагало, змушувало до більшої обережності. Та вже ніколи більше не дістав я перепустки на Буковину. Не дуже я тим турбувався — скільки разів було потрібно, майнув «на зелену границю». Так може навіть і ліпше, бо ніхто не знав, коли я пішов і коли вернувся.

III. Розділ.

І В ЗАБОЛОТІВЩИНІ РУХ

Переїзд до Заболотова. — Місцева українська інтелігенція. — Серед молодняку. — Скріплення конспірації. — Кур'єрська служба до Карпатської України через Румунію. — Арештування Окружної Екзекутиви ОУН у Коломиї. — Її делегат «Павло» переноситься в Снятинщину. — Невиразні його відносини до мене. — Пробна мобілізація в річницю смерти полк. Ксеновальця. — «Павло» самовільно перебирає провід повіту. — Мій арешт у «голубнику». —

В 1938 році перенесли мене з кооперативи в Микулинцях до праці в Повітовому Союзі Кооператив у Заболотіві. В тому Союзі довший час господарили комуністи, їм була в голові більше комуністична пропаганда, як кооперативна праця, і дійшло до того, що Союз Кооператив станув над берегом пропасти. У справу вмішалися кооперативні українські централі на чолі з Ревізійним Союзом Українських Кооператив, Повітовий Союз реорганізовано і на його щастя дістав він дуже добру і працьовиту Дирекцію. Начальним директором був Дмитро Рожко, торговельним — правник, магістер Остап Ватаманюк, і директором-книговодом — Луць Берлад. З інших працівників Кооперативного Союзу в Заболотіві слід ще згадати книговода, магістра Дмитра Косовича, люстратора Гриця Веригу, начальника ма-

газину Осипа Семотюка і начальника збіжжевого магазину Василя Остафійчука. Практикантом працював там Дмитро Дорош,¹⁷⁾ пізніше за помішницю до книговедення прийшла Калинка Іванійчук. Всі вони були дуже милі і гарні люди, добре і приязно ставилися до мене, між нами скоро зав'язалися дружні взаємини. Віддали мені кімнату в т. зв. голубнику, на горищі, де Союз тримав свою бібліотеку й архів.

Ані в складі ані в діянні Повітової Екзекутиви ОУН нічого не змінилося через мій переїзд до Заболотова. Для зв'язку районів і члени Екзекутиви або приїздили до мене, або я їхав до Видинова, де Винничук працював молочарським техніком, і там ми відбували наші стрічі й наради.

Тим часом почав я ближче розглядатися по Заболотові й Заболотівщині. З давніших звітів знав я, що дуже тут занедбана праця в суспільно-громадському секторі. Невеличка горстка української інтелігенції,¹⁸⁾ щоправда дуже близько жила з собою, не було між нею сварок і непорозумінь, та чомусь не мала вона більшого зрозуміння для такої праці. Товариське життя йшло буйно, не було неділі чи свята, щоб не відвідували себе, ішли на прогульку, грали відбиванку чи інші якісь розваги організували. Обов'язково брали мене з собою, навіть коли я й не дуже похочував, треба ж було часом відпочити або перечитати книжку. Коли я не відзивався на стукіт

¹⁷⁾ Пропав на засланні.

¹⁸⁾ З української інтелігенції в той час у Заболотові були: адвокат Файгель, колишній суддя, о. декан Сүлятицький, дороговий інженер Богдан Вергун, його жінка Іванка, вчителька, лікар д-р Порождю, родом з Коломиї. В сусідніх Ілинцях — о. Микола Сиротюк, в Түлүкові — гірничий інженер Олекса Маковійчук. Крім того тут і там по окремих селах розкидані студенти або люди, що скінчили вищу освіту і не могли знайти праці в Польщі.

у двері, кидали камінчики в «голубник» і кликали, що йдуть відвідати чи д-ра Породка, чи інж. Маковійчука, або заскочити в гості до родини Вергунів. Перед у всьому вела жвава й весела Стефа, пізніша дружина магістра Косовича. Дуже їй гладко йшла організація таких товариських їмпрез, вона чудово співала, а мгр. Косович любив спів і аж умлівав за нею. Часто згадую тих добрих і милих людей.

На жаль уся їхня громадська праця зводилася до того, що читали реферати в річниці національних свят і раз на рік робили велику забаву. Мали свою домівку, одну невелику кімнату, куди сходилася сама тільки інтелігенція, не було в них амбіцій сягнути своїми впливами поза їхній тісніший гурт.

Молодь і доріст сходилися в «Народнім Домі» і щось там робили, як уміли. Давніше там верховодили комуністи, але потім їхні впливи в повіті послабли і ця дрібномістечкова молодь, та й дехто зо старших, лишилися там самі, ніхто ними не цікавився, по старій звичці називали їх комуністами, та мені чомусь не могло поміститися в голові, щоб український селянин міг бути свідомим і активним комуністом з внутрішнього переконання. Такими бували тільки одиниці, або ті, кого їм удалося збаламутити.

Скортіло мене ближче їх пізнати. Організованих членів ОУН у повіті не було багато, бо ми вибирали тільки певних і довірених людей, та все ж були вони і я пішов до них за інформаціями. В сусідньому селі Ілинцях був Левко Харкевич. Він студіював в університеті, додому приїжджав тільки на вакації, а це літній і гарячий на роботу час, не мав він змоги розгорнути ширшої праці та й небагато міг я від нього довідатися. Був ще магістер Мокрій у Тулукові, він добре працював у своєму селі, але мало показувався в Заболотові. Розпитавши їх про місцеві відносини серед молоді і про людей, що гуртуються в «Народньому Домі», зважився я самий до них піти. Привів мене туди наш практикант Дмитро Дорош,

представив молоді і старшим, що зійшлися того вечора в читальні. Вони щиро мене прийняли й одверто, ввічі, дивувалися, що зайшов до них хтось з Повітового Союзу Кооператив. Нарікали, що українська інтелігенція цурається їх, колишні товариші з одної шкільної лавки виреклися їх і гордять ними. Почав я було брати в оборону моїх нових заболотівських знайомих, мовляв, не кожен надається до суспільної праці, як не кожен може бути ремісником чи музикою, до всього треба мати талант. А далі й кажу:

— Краще, хлопці, киньмо ті нарікання. З них стільки користи, що з цапа молока. Давайте, берімся за якесь діло, поставмо театральну штуку, або зробім концерт.

Тут хтось відразу тицьнув мені примірник якоїсь п'єси, що її давніше задумували поставити, а потім чомусь залишили. Відразу взялися ми за роботу, ніхто ніяких труднощів не ставив, комуністів я між ними не бачив до кінця мого перебування в Заболотіві. Виставу ми дали, представлення вийшло на славу і голова «Народнього Дому» прилюдно дякував мені за працю перед багаточисельною публікою.

Залізши так у середину того молодняку, не га-яв я часу і роздивлявся, кого б то приєднати до ОУН, щоб зробити їх пізніше опікунами й керівниками того відтинку праці. Іти мусів обережно й поволі, бо як-не-як але містечко таки стояло колись під впливами «сельроба», рідко хто з націоналістів туди заглядав. Тиснула мене конечність, але не дуже я квапився, бо відомо ж, що поспішиш — людей насмішиш. Потім знайшов я кількох свідоміших хлопців і притягнув їх до ОУН, вони добре виконували свою роботу. Найбільше помагала мені в тій праці М. П.¹⁹⁾

¹⁹⁾ Зрозумілі причини змушують мене промовчати її назвище.

Будинок повітового староства, потім райвиконкому, в Снятині.

Наша організація зазнала великого удару — в Роттердамі вбито полк. Євгена Коновальця. Ніколи ми його на очі не бачили, та всі знали, що він Голова Проводу Українських Націоналістів, і глибоко та болюче переживали ту втрату. Однак це нас не пригнобило. Робота втягала нас щораз глибше і вже в повітрі чулося, що йдуть нові надії, прийде якась зміна, хоч, якби запитався нас хтось про те, що саме мало статися, навряд чи могли б ми дати відповідь. Відчувалося тільки якесь нап'яття. Назовні виявлялося воно також у посиленому нагляді польської поліції за рухами націоналістів. Скільки разів було так, що я спізнявся на стрічу з товаришем, а він приїжджав на неї двадцять або й тридцять кілометрів ровером. А все тому, що хтось назирцем ходив за мною, а в такому маленькому містечку, як Заболотів, тяжко згубити слід за собою.

Восени почалися події в Чехословаччині і народилася Карпатська Україна. Це збудило в душах приспані надії, молодь горіла з нетерплячки, всі хотіли б іти в Карпатську Україну помагати нашим братам. І справді хлопці щораз більше втікали з Галичини. Багато з них попадалися в руки полякам, що сильно скріпили охорону границі в Карпатах. Одного дня зголосився до мене кур'єр з Окружної Екзекутиви ОУН у Коломиї, Михайло Пригородський.²⁰⁾ Приніс доручення підготувати перехід границі через польсько-румунський кордон для зв'язкової служби між Західньою і Карпатською Україною. Польсько-чехословацька границя так сильно обсаджена, що легше буде тримати зв'язок окружним шляхом через Румунію. Це я полагодив тої ж самої ночі, на першого кур'єра ждав районний Винничук з кількома озброєними друзями для охорони. Зв'яз-

²⁰⁾ Пропав на засланні.

ковий приїхав над ранком, був це «Павло».²¹⁾ зна-ний нам з процесу Василя Кука в Золочеві. Пере-правили ми його через границу, дали адресу до ро-дини Циганюків у Чернівцях, а звідти передано його гладко в Карпатську Україну. «Павло» вернувся до-волі скоро, переповів нам, що діється в Карпатській Україні — ми страшенне цікаві були на те, бо в пресі не можна було про все писати, а радіопередачі звідти поляки заглушували — і при тому передав мені офіційне доручення нашого Проводу стриму-вати наших та інших людей від нелегального пере-ходу в Карпатську Україну.

А вже за кілька днів прийшов новий кур'єр, Люб-ко Білик, з повідомленням, щоб я негайно ставився до Окружної Екзекутиви в Коломиї. Здивувало ме-не, що змінено кличку і подано іншу адресу для явки. Приїхав я, як велено, до села Вербіжа під Коломиєю — це було вже в місяці березні 1939 року — і кого я там стрів? Знаного вже мені кур'єра «Павла». Повідомив він мене, що в Коломиї ішли арештуван-ня, забрали багато наших членів, між іншим, ціла Окружна Екзекутива знайшлася під ключем. Мушу і я бути обережний та приготований кожної хвили, що вхоплять і мене. Заноситься на польсько-німецьку війну, поляки скаженіють, арештують людей без роз-бору. Від сьогодні зв'язок від мене з Окружною Ек-зекутивою ітиме через нього. Йому теж незручно крутитися в Коломиї, треба мені буде підняти йо-му добре місце в снятинському повіті і він туди при-їде за кілька днів.

Думав я собі, що Павло тільки тимчасово, з кон-спіративних причин, скриватиметься в Снятинщині, доки не мине в Коломиї поліційна нагінка. Потім вернеться до Окружної Екзекутиви, що мусить від-будуватися в Коломиї, як нашому природньому цен-трі. Моїм обов'язком буде контактуватися з ним, як

²¹⁾ Псевдо.

з представником Округу, але повітові справи провадитиму, як і досі, сам, цебто при допомозі Повітової Екзекутиви ОУН. Скоро прийшлося мені побачити зовсім іншу ситуацію. Вже по кількох днях поліція знала, що в нашому повіті крутиться нелегально якийсь чоловік. Коли ж одного разу Павло зайшов до Калинки Іванійчук у Карлові, наскочила туди поліція, вдалося йому втекти задніми дверима. Від Калинки довідався я, що Павло необережний, у білий день проходиться з дівчатами по селі. Жалілася, що поліцисти роздражнені, як оси, і тепер не дають їй спокою. Уважав я своїм обов'язком звернути Павлові увагу на ці речі, бо тут заторкнена не тільки справа його особистої безпеки, але й можливість нашої щоденної організаційно-політичної праці. Замість поговорити про те в дружній спосіб, Павло висипався на мене майже з лайкою, мовляв, він мій організаційний зверхник і не мого це розуму діло витикати йому ці чи інші речі. Прикро мені було того слухати, я й не дивувався йому, бо це молода людина — хоч і я не був старий — досвіду в нього ще обмаль, тільки збіг обставин висунув його на такий відповідальний пост. Пізніше пожалів я того, що не поставився гостріше, будши відповідальним за повіт. Коли мене арештовано, Павло господарив у повіті сам і наварив такої каші, що не одних дітей батьки мусіли плакати. Пішла нанівець уся наша конспірація, що над нею працювали ми стільки літ. Павло скрізь говорив, що «революція гряде», не час сидіти в запічку, треба умасовлювати націоналістичний рух. Повтягав до ОУН невироблених, неспідготованих і малосвідомих людей, між ними потім постали непорозуміння, одні других судили і піднімали ОУН на сміх. А як у 1939 році прийшли большевики, новоспечені і незаправлені в конспіративній роботі Павлові члени ОУН тягнули за собою всипи, арешти і вивози цілих родин на Сибір. Прикладом нехай буде подія з мого рідного села. Кілька

таких членів ОУН зійшлися чинити суд над одним доморослим большевиком. Суд відбувався в тій самій хаті, де через стіну жив той же комуніст. Він усе те підслухав, зараз же побіг до НКВД і воно негайно виарештувало тих «сусідів». Потім цей большевик жорстоко мстився на свідомих українцях в околицях. Не тільки доносив до НКВД, але в багатьох випадках самий брав участь в арештуваннях. Одній матері, що її НКВД арештувало з маленькою дитиною, вирвав пляшку з молоком, розбив об камінь з криком: «хай здихає таке насіння!» Але не забігаймо поперед батька в пекло.

В місяці травні доручив мені Павло відсвяткувати річницю смерти полк. Євгена Коновальця. Спільно уложили ми план, як це зробити. Все мало діятися вночі, бо ж годі було за дня, на очах поліції та її донощиків, скликати людей на збори. В святкуваннях мали взяти участь дві групи членів ОУН. Для одної вибрано місце на скраю будилівської толоки при дорозі, що вела до Карлова. Провідником цієї групи назначено Мостовича. Час зборів — рівно північ. Другій групі, під проводом Романа Мокрія, призначено зійтися о год. 11 вночі в ілинецькому ліску недалеко дороги до Джурова. Я мав виголосити слово до обидвох груп. Цей спосіб святкування і нічну пору вибрали ми також тому, щоб використати нагоду для пробної мобілізації передовиків ОУН та трохи вплинути на їхню уяву.

На моє нещастя, від кількох місяців я хворів. Перестудив грипу, не вигрів її, впало це мені на легені, я кашляв і часом навіть гарячкував. Директор Ватаманюк раз-у-раз наганяв мене до ліжка, якось ніколи не ставало на те часу. Помимо всього я готовий був до нічних святкувань, хотілося переконатися, яка дисциплінованість членів у моєму повіті. Павло мав стояти з-боку, не даючи себе пізнати, він також хотів приглянутися справності членів ОУН на тих свого рода нічних маневрах. Постановив я

зовсім не лягати спати тієї ночі, не мав будильника і лякався, що засплю. Сам не знаю, як це сталося, але знеможений хворобою і втомлений працею я й не счувся, як заснув. Пробудився аж о першій годині вночі. Господи, який сором! Як же ж мені тепер в очі глянути людям? Що ж, пропало, нічого не вдієш! Хотів я вислати кур'єра до Мостовича, щоб повторити такі сходи чергової ночі, а він якраз самий прийшов довідатися, що сталося зо мною. Побачивши, що я з невідомої причини не прийшов на визначений час, він самий перевів сходи, виголосив принагідну промову і розпустив хлопців додому. Стрінув я Мокрія, виправдався і перепросив його, він тої ж ночі знову скликав свою групу, я виголосив до них палке слово і все пішло гарно.

В міжчасі Павло візвав мене до себе. Як тільки я з'явився на стрічу, він не дав мені навіть привітатися, поставив на струнко і вискочив з грубою лайкою. Не мав я змоги навіть оправдатися. Я розумів, що недобре сталося, можна було мене притягати до відповідальності, але справедливість вимагала, щоб почути перед тим мою оборону. А вже аж ніяк не годилося між друзями вживати таких грубих слів. Зараз на другий день письмово заповів я Павлові, що вношу на нього зажалення до Окружної Екзекутиви. Знав я, що даремно мені пручатися, бо вся Екзекутива виарештована і Павло тепер самим богом у повіті, але якось мусів я дати йому зрозуміти, що така його поведінка не приведе до добра.

Після того випадку Павло вже не кликав мене на сходи і зовсім припинив стрічі зо мною. В випадковому побаченні з Винничуком запитався я його, що сталося, чи мене виключено з ОУН? Винничук, що дуже незадоволений був з поступування Павла, сказав мені таке:

— З членів він тебе прогнати не може, але зняв з Повітового Провідника. Без слідства, без попере-

дження і без повідомлення. Вже й так мало порядку в повіті, а тепер буде ще гірше.

Потішив я вірного друга, радив не піддаватися зневірі, швидко відновиться Окружна Екзекутива в Коломиї, зв'яжемося з нею і знову все поправиться. Мені ж самому було дуже гірко. Сім літ провадив я ОУН у повіті, щасливо обминав катастрофи, а тепер знайшовся в такому положенні, що мусів сидіти, сціпивши зуби. Як же ж мені ставати дибки проти Павла, хоч нездалого, але все ж таки представника Округи, на очах усіх тим моїх друзів, що їх я роками привчав до послуху організаційній владі?

Заховав я біль у серці і мовчки приглядався, як Павло підпорядкував собі районових Винничука, Мостовича й інших. А по моєму арештуванні Павло настановив Провідником Повітової Екзекутиви Мостовича.

Все те діялося з початком місяця червня. А в липні заїхав до Заболотова український мандрівний театр. Ставили оперету «Шаріка». Я вже бачив її раз у Снятині, мої співмешканці пішли на виставу, а я лишився вдома. Сів я собі коло відчиненого вікна й почав читати товсту книжку про вуличні бої. Написав її якийсь польський військовий старшина, і ще перед роками «Сурма» рекомендувала її перечитувати членам Української Військової Організації, а в мене завжди не ставало на те часу, хоч мав я за собою військову службу і цікавили мене військові справи. Тепер, думаю, часу трохи більше, треба надігнати занедбане.

Надворі тиха ніч, зорі моргають у далечині, чути, як шумить Прут, а в лугах лящать солов'ї. Мирно на душі, забув я своє горе, що муляло мене, відколи зазнав я кривди через Павла, і пірнув у книжку...

Вибила дванадцята. На вулиці почувся гамір — верталися люди з театру. Прийшов мій співмешканець, Василь Остафійчук. Вистава сподобалася йому, він хотів поділитися зо мною своїми вражен-

нями — коли це дався чути стукіт у двері, якийсь голос питався, чи вдома пан Берлад. Пізнав я по голосі, що це комендант місцевої польської поліції. Просив відчинити. Остафійчук зійшов наниз, а мені блискавкою мигнула думка, чи не по мене це прийшли, бо ж яке їм діло до Берлада, та ще й коли нема його вдома. Крикнув я Остафійчукові, щоб не відчиняв — та вже було запізно. Кинувся я до давно приготованої діри в даху, щоб утікати, а тут зразу вже два поліцисти в хаті, трохи за ноги не схопили, кричать підняти руки вгору. Зробили обшук, забрали кожен найдрібніший папірець, казали одягнутися й іти за ними. Не вернувся ще Луць Берлад, тільки бідачисько Остафійчук сумно приглядався тому і напевно жалів, що так поспішився відкривати двері поліції на лихо товаришеві.

IV. Розділ.

В КОЛОМИЙСЬКІЙ ТЮРМІ

Привезли до Коломиї. — В комісаріяті поліції. — Агент Войцеховскі «допитує». — То пиріжком, то батіжком. — Комісар спокушує. — До слідчого судді. — В камері ч. 7. — Невже війна? — Тюрма повна, аж тріщить. — Дивачна галерея в'язнів. — Беруть до війська? — Большевики йдуть! — Маруся радить розбивати тюрму. — Гайда на волю! —

Привели мене до поліційної станиці і казали сідати. Як я сів, то сидів так дванадцять годин, до пів до другої пополудні, а ввесь час чергувалися коло мене поліцисти. Коли поблідло небо над ранком, привели Гнатишина, ми тільки побачили себе крізь шибку, його забрали до іншої кімнати. Обід приніс мені мгр. Ватаманюк, поліція дозволила з'їсти, але побачення не дала. Около другої години скували мені руки й повели на залізничу станцію. Один поліцист з-перед, а другий з-заду — та невже ж я такий небезпечний для Ржечипосполітої Польської, що аж два поліцисти мусять провадити мене, ще й скованого? Завважив я подорозі, що Косовичівна з Демича, учениця коломиїської гімназії, раз-у-раз перебігає мені дорогу, щось мабуть хоче шепнути, — нема як, поліцаї пильнують. А в поїзді в одному переділі за мною сиділа в асисті поліцая Дарка Г., тільки привітався я з нею, не дозволили поліцисти на розмову.

Поїзд рушив. Тяжко стало мені на серці — згадав я стареньку маму, що очі виплакала за старшими синами, Іваном і Василем — вони в розквіті життя згинули за Україну, — а тепер довідається, що й наймолодшого сина забрали і хто знає, коли вернеться він додому. А вона стільки надій на нього покладала!

Небагато часу на роздумування, минула година і ми вже в Коломиї. Вийшов я з поїзду і бачу — висідають десятки таких самих, як я. Ще й інших привела поліція, до того самого поїзду, що йшов даліше, на Львів. Між ними завважив я студента Романа Малащука, що з ним так недавно ще зустрічався в організаційних справах. На станції рух і гамір, в'язні хочуть використати хвилину випадкової зустрічі, щоб перекинутися словами, поліція розганяє людей, не жаліє стусанів. Сила народу приглядалася, яка то «пружна»²²⁾ охорона «польського паньства».²³⁾ Визвали ще більше поліцаїв на допомогу, поставили нас у дворяд, пов'язали ланцюгами і так повели містом до поліцейного комісаріату. Тут нас порозділювали по кімнатах, для кого ж не ставало місця, тих відправили до тюрми. Мене встромили в якусь малу кімнату, де напхано повно в'язнів, більшість сиділа по кутках, дехто вертівся сюди й туди, дехто вже дремав. Гнатишина дали до іншої кімнати, зате я познайомився тут з магістром Мирославом Йойком, що сам з Коломиї, а в Городенці відбував адвокатську практику, там його арештували і привезли разом з іншими.

По-одному беруть на допити. Чути крики і плач, мабуть б'ють. Не йде це ані легко, ані скоро, бо в'язнів багато, а допитують тільки два, поліцейний

²²⁾ Поляки залюбки називали свою поліцію "спренжиста" по-нашому щось наче енергійно-справна.

²³⁾ Польська держава.

комісар, незнаний мені з імени, і його заступник, Войцеховскі. Прийшла і на мене черга коло восьмої години ввечері. Обкинув я оком кімнату — один агент сидить за столом, а коло нього стоїть кремезний і високий, як ялиця, Войцеховскі. Переглянув мої документи і надиво лагідним голосом почав допит з того, чи належу я до ОУН. Хіба не сподівався він, що притакну, а коли й сподівався, то не діждався. Тоді він мені докладно перелічив, з котрими людьми і де я стрічався. Вони належать до ОУН і вже арештовані, сидять тут у Коломиї, то чи ж не даремна річ мені заперечувати, чи не краще признатися? Зустрічей з ними я не відпекувався, поясняв їх так, як заздалегідь було це між нами на такий випадок умовлено. Також мав я віродостойну причину на кожную мою поїздку до Румунії і з того боку не вдалося їм мене загачити. Показують мені речі на столі, чи мої це? Оглянув я — все те було моє, тільки якийсь нотатник з шифрами до мене не належав і я відразу відперся від того. Тут уже поліцаям знудилося гратися в піжмурки, кудись ділася чемність і культурна мова, замість неї прийшла ординарна лайка з прокльонами, що аж вуха в'януть. Обидва кинулися на мене, звалили з ніг, дубасили, чим попало під руки. З розбитого носа пустилася кров, увесь я об'юшився нею, а обидва «представники державної влади» б'ють і б'ють! Біль спершу був скажений, а потім я ввесь затерп і вже мені було все одне, хочби й згинув тут під поліцейськими чобітьми.

— Ти не думай собі, с..... сину, — верещав Войцеховскі, — що це так легко скінчиться. Бийте його, хочби й до ранку, доки не виспіває всього!

А я просив Господа, щоб дав сили витримати до ранку. Хіба не матимуть для мене одного більше часу. Що дві години мінялися шпіцлі,²⁴⁾ напереміну

²⁴⁾ 3-німецька згїрдливо: поліційні агенти.

то всміхалися ласкаво, то лупцювали, аж дух запи-
рало. І так до восьмої години, коли прийшов комісар.

— Ну, що ж, признався? — питається Войцеховського.

— Де там признався, мовчить, як пень.

— І нащо вам, пане Касіян, такої біди? Чи не краще по доброму все розказати? Ходить краще до мого кабінету, там поговоримо на розум.

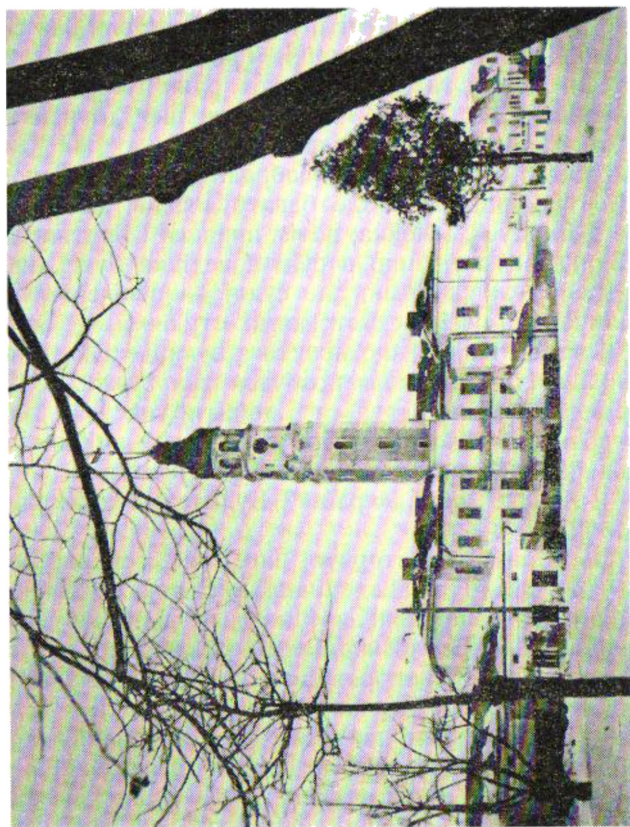
Пропонує мені цигарку, дякую, не курю.

— А я й забув, що члени ОУН не курять, бойкотують польський монополь, щоб Польща менше грошей мала, — продовжує він, — та якось дамо собі раду без вашої фінансової допомоги.

Довго там чи коротко пробував він видобути з мене те, чого невдалося Войцеховському, а далі й він стратив терпець, смальнув мене по обличчі, аж свічки в очах засвітилися, та й нагнав назад до Войцеховського.

Або втомилися поліцаї, або не мали часу продовжувати допит такими самими методами — бо ж десятки інших ждали ще на свою чергу — але почали списувати протокол. Перечитав я той протокол, не було в ньому нічого для мене небезпечного — підписав. Нанизу комісаріату почепили мені величезний номер на груди, сфотографували і штовхнули до тієї самої кімнати, звідки взяли ввечері. Як тільки переступив я поріг — перехрестився і подякував Господеві, що поміг витримати цей допит, самому не зламатися і другим не зашкодити. Страшно мусів я виглядати, всі аж ахнули, коли мене побачили. Йойко зробив мені місце на підлозі, щоб пожитися, упав я там каменем і проспав до вечора. Тоді збудили мене, хтось приніс торбу харчів. Певно Маруся, здавалося мені, що бачив її вчора на коридорі.

Ще тої самої ночі завезли мене до тюрми. Було темно, не світилося в камері, хоч звичайно ніколи не гасили там світла. Здавалося, що я самий. Та за

Ратуш у Снятині.

хвилину почув я голос когось мені незнайомого. Каже мені, що є тут дерев'яна пріча, положитися на ній можна, але годі думати про сон — вона похила і тіло зсувається на підлогу. Позналилися ми з собою, мій співмешканець називався Григорців, студент з Коломиї. Довго ми не спали, розмовляли про те, що діється тепер у світі, накінець зморив нас сон і ми спробували лягти на прічі. Трималися руками за дошки в головах, та тільки заснеш, руки пустять дошки і летиш униз. Якось ми перемучилися до ранку і було того сну, що кіт наплакав.

А вже о восьмій уранці забрали мене до слідчого судді. На коридорі ждало багато в'язнів, між ними бачив я Дарку Г. і Йойка, потім привели і Гнатишина.

Здавалося мені, що в суді поведінка буде культурніша, бо ж як-не-як, але судді — освічені люди з покінченими університетськими студіями, не якісь там поліційні шпіцлі, що просто з вулиці та й за поліційний стіл. Швидко я позбувся тих ілюзій. Слідчий суддя не дуже вдавався в допити, списував тільки короткі протоколи, щоб затвердити поліційні арештування, при чому кричав незгірш поліцаїв.

— Хочете мати Україну? Будете мати Україну на д...

Аж соромно повторяти, що і як говорив цей польський суддя з академічною освітою. Посписував він з нами протоколи і наказав відвести назад до тюрми. В тюремній канцелярії позабирали від нас годинники, гроші, випорожнили кишені з усіх дрібничок, повідбирали пояски і навіть шнурівки з черевиків. Потім вивели на коридор, поставили рядом, ключники викликали нас по-одному і розводили по камерах. Ще й сюди надніс дідько Войцеховского, підпровадив мене аж під двері камери і ввесь час підмовляв на співпрацю.

— Ви тільки слівце шепніть ключникові, він зараз приведе вас до мене. І коли порозумнішаєте, я з місця випущу вас на волю.

— Тьху, маро, згинь і пропади! Краще мені довічним дурнем залишитися, як «порозумнішати» таким способом!

Камера моя була число 7., одиночка. Мабуть, Войцеховські хотів зламати мене самотою. Помилився, я був задоволений спокоєм, а що далі мене жде, про те й не думав. З сусідньої камери почав хтось стукати тюремною азбукою, а я не відзивався, лякався провокації. Пізніше довідався я, що був це знайомий мені з праці в ОУН Йосип Сливинський, член Окружної Екзекутиви ОУН у Коломиї.

Минали дні й тижні, на допити не кликали, нікого до камери не впускали і самота вже почала мені дошкулювати. Прикро самому, хотілося б слово до когось промовити, довідатися, що діється на світі... Тільки маленька мишка була в мене за щоденного гостя. Крізь якусь дірку приходила до камери і лізла на полицку, де звичайно стояв хліб. Никала по всіх кутках, шукаючи за кришками, все даремно, бо їсти тут давали мало, я з'їдав усе відразу, не було що відкладати. З нудів почав я говорити до миші. Мишей уважають гидкими сотворіннями, але вона була мені за милу товаришку, сумно дивилася на мене маленькими оченятами, неначе співчувала зо мною...

Правда, випускали мене кожного дня на прогулянку. Але самого одного. Супроводжав мене завжди один і той самий ключник Валько. Потішав він мене дивним способом:

— Не журіться, пане. Дістанете своїх десять чи дванадцять років та й відсидите якось.

А щоб ти скис! Кожного дня повторяв він мені одне й те саме, аж нарешті вивів мене з рівноваги і я наговорив йому дурниць.

Кожної ночі, а часто і в день, чув я, як відкривалися двері в коридорі, приводили нових в'язнів. Цікаво, хто ще крім мене і Гнатишина є тут з нашої Снятинщини? Ніяк довідатися, не пускають ні до

купелі ні до голярні, нема нагоди стрінути якогось в'язня на коридорі. Припадково пощастило мені одного дня завважити на коридорі мого земляка, поляка Сузаньського. Він тут відбував свою кару за те, що розтринькав банкові гроші. Він теж, мабуть, побачив мене, бо підійшов навшпиньки під віконце в дверях і спитався, чи не потребую якоїсь помочі. Просив я його поклопотатися, щоб приносили мені книжки з тюремної бібліотеки. І вже при першій роздачі отримав я дві книжки. Дуже був я за те вдячний Сузаньському, хоч читати міг тільки з трудом, мої окуляри лежали в тюремній канцелярії.

І нічого не знати, що діється в світі! В місяці вересні вже можна було здогадатися, що йде війна, бо приготувляли з чорного паперу заслони на вікна та й по камерах обмотували лампи для притемнення світла. Прийшов один в'язень до моєї камери обмотати лампу, ключник на хвилину відійшов і я скористався з того, щоб запитатися, що нового на світі. Не дуже він хотів до мене говорити, найперше запитався, за що сиджу. Я сказав, що «за вибори», а в тюремній говірці це значить крадіж («вибори з комори»). Тоді він трохи набрав сміливості і шепнув, що «надворі мала буря», отже я здогадався, що напевно йде війна. Не знав я, хто з ким б'ється, та це байдуже, добре, що нарешті зрушився спокій, а раз є війна, то може щось добре і для українців принесе. Може розсиплеться Польща і вийдемо на волю?

Другого дня вкинули якогось чоловіка до моєї келії. Нещасний напевно перший раз у своєму житті побачив, як виглядає тюрма в середині, сів на підлозі і заливався ревними сльозами. Насилу вдалося мені вговкати його, треба було крикнути на нього, щоб не понижував себе перед ключниками. Хто ж він такий і за що сюди попався? Виявилося, що на ім'я йому Дудко, а жив він у місті Кутах коло Косова. Як тільки вибухла війна між Польщею та Німеччиною, по місті розліпили мобілізаційні афіші.

Читали їх десятки людей та й він з ними, засвербів його язик і бовкнув він, що хіба самі тільки поляки підуть воювати. В ту ж мить хапнула його тайна поліція і привезла до Коломиї. Не встиг я розговоритися з ним, як до камери влетів вихором комендант коридора, зверещав, що Дудка помилково посадили в мою камеру, і зараз його забрав.

Тепер арештовані почали напливати сотнями, годі було тримати мене одного в камері і так перейшов я до збірної камери ч. 8 нанизу. Думав я знайти там друга Сливинського, що колись стукав до мене, та не було його вже там. Якийсь жидок підступив до мене і сказав, що Сливинського перед хвилиною забрали до іншої келії, щоб ми не порозумівалися з собою. Хвалив він Сливинського, українці йому дуже сподобалися, а зокрема чомусь націоналісти. Він знав спосіб, як підвищити гарячку, зараз мені це запропонував, щоб дістатися до шпиталю, і все обіцявав, що як тільки вийде на волю, не пожаліє грошей на нашу організацію. Не знаю, чим пояснити цю його любов до націоналістів, може Сливинський так на нього вплинув розмовами, але видно було, що націоналісти йому імпонують, він бачив їхнє завзяття, організованість і солідарну поставу. Дав мені свою адресу, запевняв, що Польща за кілька днів розлетиться під чотири вітри і всі ми вийдемо на волю. Так він увесь час говорив, а я тільки слухав, трудно було збагнути, чого хоче той жидок, хоч виглядав він на симпатичну людину. Представив він мене іншим в'язням у камері, а між ними була одна доволі цікава фігура. Називався Рогальські, на волі був сотником польської армії і якийсь час був приділений до польського посольства в Румунії. Там протратив державні гроші, його zdeградували і посадили в тюрму. Може не один рочок довелося б йому посидіти, якби війна не визволила.

З тим Рогальським я заприятелював, він любив розбалакувати на політичні теми, коли ж сходили ми

на польсько-українські взаємини, він критикував польський уряд і співчував українцям. Питався я його, що буде з нами, чому не беруть нас до війська.

— Не турбуйтеся, пане Касіян, — говорив він мені, — ось-ось почепимо на шапках ви тризуба, а я орлика, та й підемо воювати.

Та коли минав день за днем і ніхто не спішився кликати нас на війну, видовжився йому ніс і почав він продумувати, якби то вирватися на волю.

— Треба нам роздобути сірників, ламати столи й лавки та випалювати вікна, інакше залишать нас тут, аж поздыхаємо.

Тим часом мене знову перенесли до іншої камери, на горі і від сторони дороги. Бачив я людей, як ходили по вулиці, говорити було суворо заборонено, ми порозумівалися різними знаками. Питався я, хто йде до нас, то мені підносили вгору кулак і я здогадався, що большевики. Всі тішилися, що падає Польща, але й боялися, що передадуть нас большевикам і в нашій долі нічого не зміниться, хіба, що замість польських ключників прийдуть большевицькі вартіві.

В новій камері знайшов я земляка зо Снятина, Івана Мартиновича. Його я знав з часів, як ходив він до гімназії. Втішилися ми собою і він відразу запропонував мені своє ліжко до спілки. Ліжок було мало, більшість спала на підлозі. Засудили його на два роки за те, що організував відділ для боротьби з мадярами в Карпатській Україні. Разом з своїм братом, що також десь тут сидів у тюрмі, зловили його поляки в Карпатах десь уже близько границі і такий був кінець його короткої пригоди. Розказував він мені, ніби в березні місяці дістав від ОУН наказ організувати такий відділ і тим прозрадився передо мною. Як провідник повіту я знав, що ніколи такого наказу ми не видавали, та й нічого не було мені відомо, щоб Мартинович мав якесь відношення до ОУН. Захопився він Карпатською Україною, як багато юна-

ків, хотілося стати йому героєм, наплів поліції смалених дубів і дістав за те два роки.

З вулиці долинали вояцькі співи — це коломийський 49-ий полк піхоти ішов на фронт. Багато чулося між ними українських мелодій, напр., Ой, у лузі червона калина. Ну, гадаю собі, небагато навоюється Польща такими своїми оборонцями.

Добігав другий тиждень війни. Всіх т. зв. посполитих в'язнів випустили на волю і казали зголоситися до військової команди. Пішов і Мартинович, спорожніла моя камера, лишився в ній я один з українців. Ходили слухи, що тільки члени ОУН та інтерновані німці сидять ще в тюрмі, інших звільнили.

На вулиці під вікном з'явилася Маруся ще з іншими людьми, кричала, щоб робити бунт, розбивати двері. Більше сотні людей ходили до прокурора з домаганням, щоб випустив нас, а він не хоче. В тюрмі почався рух і крики, співали пісень і гримали в двері, на вулиці зібралася юрба. В останній хвилині, коли вже большевицькі танки вкочувалися в Коломию, начальник тюрми рішився на власну руку випустити в'язнів. Годі уявити собі, що тоді діялося! Один хапав за свої речі, а другий тікав, як стояв, коби тільки швидше за ворота, бо хто його знає, як воно буде, коли большевики дійдуть до тюрми. Той же самий ключник Валько, що ще вчора гороїжився і бундючився, сьогодні плакав, як дитина, і нагло навчився говорити по-українськи. Це він звільняв мене і виводив за тюремну браму.

V. Розділ.

«ЖИТИ СТАЛО ЛІПШЕ, ЖИТИ СТАЛО ВЕСЕЛІШЕ»

Міліція. — Хто розконспірований — за кордон! — Але вертаюся в рідні сторони. — Давай будувати Радянський Союз! — Стаю «комісарем», — але фільварку. — З процесією на оранку. — Доярки штрайкують. — З мітинга на мітинг. — Відвідини енкаведистів. — Ділять панське добро. — Одна рука дає, друга відбирає. — Переходжу до збіжжевого магазину. — Вантажимо зерно до Німеччини. — Заготівля городовини для Червоної Армії. — Палять книжки!

А в місті гуділо, як у вулику. Ніхто не знав, що принесе Червона Армія, та й небагато лишилося часу роздумувати про те, бо ось на очах усіх Польща розсипалася порохом і вже, негайно, треба було щось робити. Та й не дуже знали, з чого починати. Почали від міліції, бо це давало ілюзію влади. Українська міліція зорганізувалася умлівіч і на її чолі станув Білий.²⁵⁾ Міліція взялася порядкувати містом. Найперше виарештували, кого могли, з польської тюремної сторожі, бо поліція або повтікала, або поховалася. Позамикали їх у тих самих камерах, де колись сиділи ми. Потім виловлювали польських офіцерів. Піддався і я тій загальній хвилі п'яних настроїв, хоч не можу сказати, щоб це мені подобалося. Не могло ж це довго тривати, одного гарного дня НКВД наложить на нас свою руку і знову знайдемося там, звідки визволила нас війна. І так нагло, як це розгорілося,

так скоро й потухло. Хтось мусів прийти до розуму в наших провідних колах. — Білий дав наказ розійтися по домах і поховати зброю.

Пішла чутка, що розконспіровані члени ОУН мусять зникнути. Або поїхати на захід, або перенестися в інші околиці України, де їх не знали. Питалися мене Йойко й Білий, що думаю робити з собою. Хотілося мені побувати трохи під большевиками, побачити, що це за птиці, бо досі знав про них тільки з газет. От я і сказав, що не думаю втікати, принаймні наразі, покищо йду додому відпочивати по турмі.

Ждала мене «Маруся», запропонувала лишитися кілька днів у її батьків, набратися сил. Пішов я з нею і подорожі бачили ми сотні большевицьких танків, що переїздили через Коломию. Де вони спинялися, там ми підбігали до них і старалися говорити з вояками крізь отвори в танках. Багато з них відповідали нам українською мовою. Один танк виїхав на ринок, пождав, аж збереться довкола нього юрба народу, а тоді вилізла з нього якась большевицька мацапура і втяла промову. Я з того зрозумів тільки початок, щось у тому роді:

— Товариші й товаришки! Радійте! Скінчилася ваша неволя, ми прийшли визволити вас від польських панів і буржуїв!

Далі годі було розуміти, бо збіглася купа жидів, кричали «хай живе красная армія», цілували танк і вигукували подяки на честь Сталіна. Цей мітинг ішов так, що один другого хотів перекричати і ніхто нікого не розумів. Але вже слідно було початки якоїсь організованої пропаганди, бо трохи далі стрінули ми довжелезний похід. На чолі походу йшла дружина покійного письменника Семанюка (Марка Черемшини). Не дуже весело виглядала вона, зодя-

²⁵⁾ Псевдо. Його вбили мадари в Ланчині 1944 року. За однією версією — повісили, за іншою — застрілили.

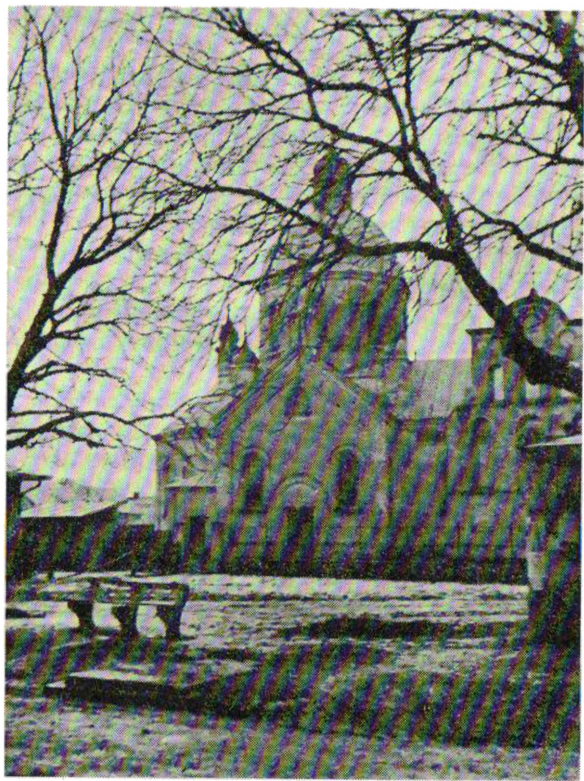
гнена в довгу чорну сукню, ішла схиливши голову вниз...

Попращався я з батьками «Марусі» та й поманджав на Снятин. Ішов пішки, ні залізниця, ні автобуси ще не курсували. Подорозі підхопила мене червоноармійська вантажна машина і за кілька хвилин був я вже в Заболотові. Дуже сердечно стрінули мене в Кооперативному Союзі, зараз прийняли до праці на старе місце. Власне, нічого не було там робити, вся наша праця зводилася до того, що ми випродували червоноармійцям все, що було ще на складі. А вони купували все без розбору, навіть найменшу дрібничку, хочби голку й нитку. І якось дивно виглядали при тому їхні запевнення, що «у нас всього много есть», «ми вам усього навезем» і т. д.

По кількох днях такої випродувальної праці вичистили ми всі склади, що нічим і миші поживитися. Призначено мене до Снятина і мав я до вибору: або начальника складу солі, або керівника збіжжевого магазину. Не дуже похочував я лишатися на довше в Снятині, де добре мене знали місцеві комуністи. Вибрав я збіжжевий магазин, це було безпечніше, магазин стояв далеко на передмісті і я там менше впадав в очі роззухваленим доморослим більшовикам, переважно снятинським жидкам. Покищо не було там ще роботи, я взяв собі відпустку на кілька тижнів, хотілося поїхати додому до Микулинець, відвідати стареньку матір, вона ж не знала, де я і чи живий ще.

Вже ходили поїзди по лінії Снятин - Коломия, пішов я на залізничу станцію і там побачив таку сцену. Міліція оточила всю роззброєну польську поліцію з Заболотова, що якимсь чином не встигла втекти до близької Румунії, як це зробили польські державні головачі. З-поміж міліції виступив колишній наш працівник Міша Рога та й каже до мене:

— Пане Касіян — так і не звук ще до нового «товаришу» — скажіть, будь ласка, що нам робити

Парохіяльна церква в Снятині.

з цією поліцією? Адже між ними є й ті, що вас колись арештували. Не хочемо їх тримати в себе в Заболотові, хіба відведемо до Коломиї? А може...?

І тут зробив значучий рух, не докінчивши, та я здогадався, що в нього на думці. Підступив до мене й комендант поліції, пробуючи жартувати:

— От бачите, пане Касіян, ви прийшли, а ми відходимо.

Дивним дивом не було в мене ненависти до тих людей. Боровся я проти них, як довго були при владі і гнобили мій нарід, коли ж упали — просто перестали мене цікавити. Сказав я міліції, що не моя це справа, їм краще повинно бути відомо, як поступати з арештованими, і поїхав до Снятина.

На станції не завважив нікого знайомого і задоволений з того пустився до рідної хати. Переймив мене на пів дороги місцевий комуніст, що вискочив з будинку громадського уряду, вимахуючи пістолем мені перед очима.

— Ого! Ти вже тут? Але скінчилося твоє діло, тепер прийшли наші, мусиш підчинятися нам і нашій Червоній Армії. Не віриш? Ходи-но сюди, до середини!

Зайшли ми до громадського уряду, нікого там нема, тільки купи всякої зброї валяються на підлозі.

— Гляди-но, є в нас чим боронитися, коли ти зо своїми будете бунтуватися. Краще покинути всяку думку про те. От берися за роботу, давай будувати Радянський Союз! Що було, те загуло, забудь і ти, забудемо й ми!

Що міг я йому сказати? Мені йшлося про те, щоб якнайдовше і якнайспокійніше перебути в повіті, доки не зорієнтуюся, що можна і треба буде робити після того, як попалися ми з дощу під ринву. Стануло між нами на тому, що я прийду ввечері до громадського уряду — тепер це називалося «Сільрада» — і щось там мені приділять до роботи.

Привітався я з матір'ю і братом та сестрою, дуже втішилися вони мною, але радість каламутив їм страх,

що буде зо мною. Не лишать же ж мене большевики в спокою, заберуть і на Сибір запроторять. Заспокоїв я їх якимось, що так зразу нікого не арештують, ще ж не було за що, а коли стане сутужно — дремну, куди очі понесуть.

Настав вечір, пішов я до Сільради, там уже ждали на мене. Головою Сільради був Василь Григорчук, по фаху столяр, будував також хати. За Польщі належав до радикальної партії. Освіта в нього була проста, сільська, сам він чолов'яга незлий, знав мене з давніших часів, ставився добре тоді й тепер. Чим саме був Степан Мартин — це він вимахував мені пістолем перед очима — не міг я збагнути, але всі його слухали і його слово мало там найбільше значення.

Мартин виголосив коротку промову про те, що Червона Армія прогнала польських буржуїв. Утік і наш поміщик Богусевич, лишився по ньому двір, чи як то в нас говорили «фільварок», нема там господаря, праця ждати не може, отже він пропонує, щоб товариша Степана Касіяна назначити комісарем фільварку і приділити йому до помочі агронома, товариша Колдовского (поляка), книговода Миколу Олексійчука та гуменного Василя Романюка. Завтра він скличе мітинг двірських робітників і представить мене, як комісаричного управителя.

Всі потакували за Мартином і без слова спротиву схвалювали все, що він запропонував.

На другий день скликали мітинг, і там повторили ті самі схвалення. Багато говорили про роботу, але ніхто не здогадався, що треба ж чимсь людям за ту роботу платити. Нехай собі комісар морочить тим голову.

Зібрав я своїх співпрацівників, щоб обговорити плян нашої праці. Просив їх чесно й сумлінно виконувати свої обов'язки — всі спільно за те будемо відповідати. Зробили ми інвентаризацію всього господарства: скільки поля, господарського знаряддя, ко-

рів, коней і т. д. Уже й до засівів підготовлятися треба, а ми ще й молотити не почали. Взялися ми за роботу і до кількох днів усе пішло в рух.

Не обійшлося при тому і без комічних сцен. Коли мала початися осіння оранка і після неї засіви, Мартин запорядив параду. На переді їхав ф орналь²⁶⁾ на коні з червоним прапором у руці, за ним на возах усі робітники господарства, навіть кухарки, доярки і свинарки. За ними підбігали купи дітлахів і жидиків, усе те кричало й верещало, аж в ушах лящило. Коли ж усі заїхали на місце і Мартин виголосив промову, лишилися орачі, а вся решта мусіла пішки чимчикувати до фільварку, кленучи Мартина і «советську власть.»

Грошей не було, я виплачував робітникам збіжжям. Для заохоти казав я кожного тижня різати теля чи ялівку, м'ясо розділювано між постійних робітників господарства, а для адміністративного персоналу велася окрема кухня. Шепнув я кухарці, щоб час-до-часу занесла чи то курятини чи іншого м'яса пані Тратеровій, сестрі колишнього діди́ча²⁷⁾ Богусевича, котрого большевики арештували й вивезли на Сибір. Її чоловік, сотник у польському літунстві, не вернувся з війни, вона жила в Снятині з малим синком у нужді й голоді. Жаль мені стало жінки, вона ніколи нічого злого українцям не зробила, вина її хіба в тому, що полька з роду та й сестра поміщика. На господарстві валялися різні меблі з мешкання Богусевича, їх ніхто не вживав та й не дуже вони були придатні до нового життя, що тепер там почалося. Отож одного дня казав я фірманові²⁸⁾ запрягти коні й відвезти трохи тих меблів пані Тратеровій, бо в неї в хаті світила пуста, ні на чому сісти ні лягти. Під-

²⁶⁾ Сільсько-господарський робітник у поміщицькому дворі.

²⁷⁾ Поміщик, землевласник.

²⁸⁾ Візник (з нім.), в Галичині.

глянув це гуменний Василь Романюк, спинив віз і казав завернути назад на фільварок. На те вже я не міг дозволити, бо тоді впадав би весь мій авторитет. Віз поїхав до пані Тратерової, а мене ввечері покликали до Сільради. Якось я відбрехався, кажучи, що стільки всякого непотрібного барахла валяється на фільваркові і нема його де подіти, тільки заважає в роботі, то й нічого лихого не сталося, коли бідна жінка дістала стіл і крісло. Були це самі наші місцеві українці, ні одного москаля чи жида між ними, то й нетрудно мені було їх зацитувати. А на Романюка були лихі не тільки за погану його вдачу, але й за різні інші його справки. Сипалися на нього доноси, що він, мавши ключі від магазинів збіжжя, приймав вимолочене зерно і роздавав його своїм знайомим на шкоду громадського господарства. Дістав я теж докази на те, що був він давніше донощиком до польської поліції і навіть на мене доносив. Міг я з ним розправитися, але не хотілося мені паскудити свого сумління доносами, тож я одного ранку казав йому забиратися додому, не приходити більше до фільварку і так на тому стало.

День за днем приносив різні несподіванки, що коренилися в советській системі правління і давалися відчувати навіть у такій найменшій низовій клітині, як завідування громадським господарством. Одного ранку дали мені знати, що доярки не прийшли до праці, корови недоєні ревуть, тече з них молоко. Злякався я не на жарти. Кожного ранку доставляли ми молоко до шпиталю і коли б не привезли — пришили б нам саботаж і пряма дорога на Сибір! Зібрав я, хто навинувся під руки, щоб нашвидкуруч видоїти корови й відправити молоко до шпиталю, а потім скликав мітинг. Пояснював усім, що самовільно покидати праці неможна, за те всіх нас покарають. Платні відповідної не маємо і працюємо за півдармо, але скоро покращає, відбудуємо Радянський Союз і т. д., плів такі ж самі теревені, якими годували нас большеви-

ки на публічних мітингах. Бо й що ж міг я людям сказати? Прислухувалися тому мітингові червоноармійці. Один з них забрав голос і дивувався, що товариш комісар, цебто я, так з ними воловодиться. В Радянському Союзі нема часу на переконання: або до роботи, або на машину й пішов, де козам рогі правлять. Похнюпили люди голови і мовчки пішли до роботи, кожен зрозумів, що вистане не видоїти корови, щоб погнали на Сибір.

Незавидне було моє положення «комісаря» фільварку, а проте знаходилися такі, що завидували мені його й підкопували мені землю під ногами. Один з форналів, Равлюк, бунтував проти мене інших робітників, мовляв, яка ж це справедливість, що ними має верховодити націоналіст, ворог народу? Подав він на мене донос, що я націоналіст і прихований ворог радянської влади, фільварком повинен управляти пролетар, от хочби й він самий. Донос пішов до комісара міста Снятина Зеленюка, присланого туди з української совдепії. Викликав він телефоном Мартин, переповів йому зміст доносу і наказав перевести слідство. Задиханий Мартин прибіг на фільварок довідатися, в чому діло. Розказав я йому, що Равлюк хоче стати управителем фільварку і я готовий, для святого спокою, передати йому цей пост, щоб позбутися доносів і бунтів. Мартин, хоч комуніст, але бачив, що я тут завів порядок, і коли б поставити комісарем Равлюка або йому подібних, то вони розтягнули б усе добро, що нічим би господарити. І такий він склав звіт Зеленюкові, а цей покликав до себе Равлюка і так на нього нагрімав, що він присів хвоста зо страху і вже не мав відваги доносити.

Не дивота, що робота йшла в'яло. Ні в кого не було великої охоти ні працювати, ні керувати тією працею.

Десь у тому часі зробив я перше знайомство з НКВД, щоправда, не як підозрілий, тільки як свідок. Зайнятий щоденними турботами, не мав я часу ду-

мати про щось інше. Була на фільварку станиця міліції, я ніколи туди не заходив, не мав до них ніякого діла, та й вони мене не чіпалися. Але одного разу прийшли два енкаведисти допитувати робітників, як поводився з ними колишній дідич Богусевич, тепер арештований і в тюрмі десь далеко в Росії. Коли мені це сказали, мушу признатися, дрижаки почув я за шкірою. Стільки наслухався і начитався про тих катюг, як мордують вони людей, здавалося мені, що стане передо мною головоріз, обвішаний гранатами й пістолями, як горох стрючками. А тут прийшли два усміхнені молоді люди, гарно зодягнені і чемно та ввічливо повідомили, яке їх сюди привело діло. Правда, бачив я, як бистро бігали їх очі по кімнаті, де я працював: на стіні висів польський кріс, під столом повна скринька набоїв і гранат, в мене на поясі величезний пістоль марки «парабеллюм» — така тоді була в перших днях советської влади мода і «комісар» не мав би ні поваги ні авторитету, якби не запасся в ті познаки «советської влади».

Покликав я робітників, кожен щось там сказав, зле чи добре, списали з того протокол та й пішли, звідки прийшли, попрощавшись дуже чемно.

Одних понесло — других принесло. До фільварку вмаршувало кілька сотень війська, піхоти й артилерії, розквартирувалися в господарських будинках. Командував ними якийсь майор. Нічого мені не кажучи, забрали моє мешкання для трьох лейтенантів, господарили й об'їдали все, нікого не питаючися про дозвіл. Зголосив я про те Мартинові й Сільраді, щоб скинути з себе відповідальність, бо якби так далі пішло, то наші коні й корови поздыхали б без паші.

Придивився я ближче до советського війська. Щодо зброї — нічого неможна сказати. Але вояки ходили, як без душі. Зле зодягнені, їсти діставали два рази на день, дисципліну серед них заведено строгу, з цивільними людьми їм говорити заборонено. Все ж таки час-до-часу траплялася нагода по-

говорити з деяким з них. Коли трохи насмілилися, вояки-українці крадькома забігали до мене і просили розказати, що діється в світі. Десь чули вони, що Гітлер написав книжку «Майн Кампф» і страшенно цікаві були довідатися, що таке в ній написане.

Заходила до нас і бригада пропагандистів. Висвітлювали в stodolі фільму про «щасливе життя», зігнавши туди всіх, хто живий, і старого і малого. Фільма показувала, як жінка йде на роботу в колгоспі, весела й усміхнена, пращається з дітьми, відходить зо співом, діти сміються до неї і махають руками...

Коло мене стояв червоноармієць.

— Скажіть, товаришу, — питаюся, — невже ж справді в вас так гарно?

Червоноармієць оглянувся обережно, чи не підслухує хто, та й каже:

— Пождіть, самі побачите.

Десь скоро в тому часі створився ліквідаційний комітет, щоб поділити між селян фільварок: поле, худобу, сільсько-господарський раманент. Головою комітету назначили Івана Кіцула. Списав я все, що належало до фільварку, разом з нашим книговодом Миколою Олексійчуком, ми передали, а Кіцул з Равлюком перебрали.

Треба розуміти тих наших селян, що ні вони ні їхні батьки ніколи ані куска власної землі не мали. Працювали в фільварку за нужденну платню, за якийсь там сніп збіжжя чи кіш бараболі. Тепер же ж кинули їм клич:

— Беріть! Усе ваше!

То й не дивно, що бідні люди кинулися хапати, на що рука впала. Ніхто й не думав про те, що большевики їх обріхують, що сьогодні дають, а завтра відберуть, ще й з лишком. Та й ні словечка писнути, а то на Сибір за контрреволюцію!

Скликано великий мітинг і почали ділити весь маєток так, щоб усім нарівні й нікому кривди. Легко

сказати, але як це зробити? Пригадалося мені, як читав я в школі «Лиса Микиту», коли ділили між баянами спадок по батькові:

Стали мірять — ні, не йде!
Тут за багато, там за мало,
Вшир не хочуть, вздовж не стало,
А тут краще, там куде!

Один дістав кусень гарного лану за цвинтарем, другому припала моклякувата сіножать, цьому дістався кінь, тому теля, а ще декому свиня і плуг. Були й такі, що мусіли вдоволитися кількома курками й бороною і т. д. Не хотів би я бути в шкурі тих комітетових, скільки довелося їм тоді вислухати, а найбільше за всіх Іванові Кіцулові.

Не довго втішалися люди справедливістю «советської влади». Не минуло чотири місяці, як ті самі політруки, що колись горлали про безплатну роздачу панського майна, тепер відбирали все назад, з фільварку зробили радгосп і того самого бідняка знову запрягли до роботи і то за ще меншу платню, як колись у поміщика...

І так я опинився без праці. Ніби я ввесь час уважався працівником Повітового Союзу Кооператив, та не було що там робити. В збіжжевому магазині в Снятині був магазинером Муринюк. Зробили ми інвентуру того збіжжя, що ще залишилося в магазині, а нового прибувало небагато, люди не довозили, всі ждали, доки не устійняться ціни. Одного разу привіз кілька міхів збіжжя о. Пік, парох Будилова і Микучинець. Зналися ми з давніших часів і він гірко жалівся передо мною, який тепер світ настав. Один перед другим навперебій стараються його зневажати, щоб приподобатися «советській владі». Прийшла до нього управа Сільради, колишній його дяк Михайло Стригун, голова Сільради Василь Григорчук і Степан Мартин:

— Слава Червоній Армії, товаришу Пік — це так для підкреслення, замість давнішого «слава Ісусу Христу», яким віталися люди по наших селах, — від сьогодні ви тільки священослужитель, та й то тільки наразі, а все ваше добро переходить на власність Радянського Союзу.

Не було що багато забирати в старенького священника, вони прийшли більше на те, щоб поглумитися над ним, бо ж ніякої шкоди зробити він їм не міг.

Несподівано і без жодного попередження зголосився в нашому магазині капітан, представився, що називається Шор. Його призначили комісарем магазину. Для більшого враження, здійняв пістоль з пояса і підкреслено уважно поклав його коло себе на столі.

— Від завтра, — казав він, — починаємо вантажити збіжжя в вагони і відсилати на захід. Вишлемо все, що тут у магазині, у фільварку в Микулинцях і в млині. Ви, товаришу, вже сьогодні замовите сто підвод, щоб готові були на завтра о шостій уранці. Підводам і робітникам платити не будемо, видасьте їм тільки посвідки, заплатить державна каса. А тепер давайте, сідаймо на машину²⁹⁾ та й поїдемо на «вокзал»³⁰⁾ замовляти вагони.

Цілий тиждень, день і ніч, вантажили ми збіжжя, воно йшло до Німеччини, це ж було в медових місяцях німецько-большевицького порозуміння. Я просто з ніг упадав, не було часу й кількох годин поспати. Коли я одної ночі писав фактури, раз-у-раз позіхаючи, питався мене Шор іронічно:

— Що з вами, товаришу, чи не спати вам хочеться?

(А його ніхто не контролював і він висиплявся собі досхочу).

²⁹⁾ Машиною звичайно називали большевики авто.

³⁰⁾ Залізнична станція.

Селяни на торзі в Снятині.

— Та й вам хотілося б, товаришу комісарє, якби ви так день і ніч не вилазили з магазину.

— Тяжко вам? Що ж, і нам було тяжко визволяти вас з-під польських буржуїв.

Тут я не втерпів і бовтнув спересердя:

— Та як ви нас визволяли, товаришу капітане? Німці розбили Польщу, а ви вмаршували на готове.

Сказав і зараз же прикусив язика, злякавшись. Але Шор зам'явся, замовк і вже більше про те не говорив.

Якось докінчили ми висилати те збіжжя, а тут нова біда прийшла. Приїхав поручник з трьома автами, він мав наказ забрати мене, як представника Кооперетивного Союзу, на закуп городовини для Червоної Армії. Не було як відмовлятися, сів я з ним на машину і поїхали ми в Городенщину, де найбільше управляли городовини, а зокрема здавен-давня славилася Городенщина своєю капустою. Заїхали ми в село Серафинці, бачимо, в одного господаря кілька моргів^{30А)} гарної капусти. Капуста першоклясна, але й дорога ж! Лейтенант переконував дядька, щоб пустив дешевше, бо ж це для Червоної Армії, а вона визволила його від польських панів. Почувши про «визволення», дядьком аж підкинуло. Про те «визволення» стільки всі наслухалися, що й наперехід не могли вже стерпіти базікання про нього.

— А який дідько просив вас «визволяти»? Хочете капусти — платіть, а не хочете платити, шукайте дурнів, щоб продали за безцін.

Не треба було багато часу, а большевики так прибрали всіх до рук, що ні один дядько не зважився б так вибухнути. Але тоді нам не лишилося нічого іншого, як купити гіршої капусти за дешевшу ціну.

Прийшов час, щоб святкувати роковини жовтневої революції. Перший раз на «визволених землях»,

^{30А)} Міра землі, менша від гектара, більша від акра.

тож большевики, разом з місцевими комуністами, зо шкури вилазили, щоб це випало величаво. З цілого повіту зігнали людей на толоку в Снятині і виголошували безліч промов. Крім їхніх власних бесідників викликали з юрби, кого мали на списку, або й кого попало. Викликали й мого односельчанина Василя Мартина. Ніколи він не промовляв, виліз на трибуну та й не знав, з чого почати. Далі зачав говорити про Україну і на весь голос кричати «хай живе Україна», «хай живе український нарід»! Дуже це сподобалося людям і могуче його оплескували. Та менше воно припало до вподоби впорядчикам свята і вони чимскоріш стягнули Мартина з трибуни.

А ще загадали палити книжки. Казали звозити книжки з усіх читалень «Просвіти», мовляв, це буржуазна, капіталістична література, ми вам навеземо книжок хороших і цікавих. Шепнув я слово сюди й туди, щоб рятувати книжки, не всюди це вдалося. Люди просто боялися. Степан Мартин знав, що в нашій читальні була бібліотека, і загрозив, що або негайно самі її привеземо, або він пошле туди НКВД. Серце краялося з жалю, коли бачили ми, як іде з домом книжка за книжкою, що їх ми так тяжко і гірко збирали, відбираючи собі від уст та відмовляючися від різних приємностей, щоб було за що придбати нову книжку до «Просвіти». Стільки років праці марно пропало за кілька годин.

VI. Розділ.

НЕ ЗНАТИ, НА ЯКУ СТАТИ.

Біда виповзає з кутів. — Перші арешти. — Відновлення Окружної Екзекутиви ОУН в Коломиї. — Висилають за границю. — Збірка у Львові. — Зв'язок до Яструбич на кордоні. — Через Солокію на другий бік. — Кілька днів у Белзі. — Щаслива зустріч з інж. Теребусом. —

Ішла підготова до голосування за прилученням Західньої України до Советської. Мітинги робилися кожного вечора, аж набридло слухати брехунства і всяких небелиць. Одного разу, коли якийсь промовець чи не в десятий уже раз раз підняв оклик на славу Сталіна, доброго батька всіх народів, якась жінка не втерпіла:

— Нам би мила дати, нема чим сорочки випрати, воші заплодяться.

Напиндючений політрук, що йому баба перебила всередині ораторської екстази, загубив язика в роті, стояв ні в цих, ні в тих, а потім знизав плечима:

— Ото дивний народ, ці «западніки»! Ти їм про геніяльного Сталіна, а вони тобі — давай мила!

Наші люди ще не встигли привикнути до всякої очевидної брехні і часом виривалося одному чи другому таке, за що потім гірко приходилося жаліти. Раз якось Степан Венгльовський висипався на іншого закукуріченого політрука:

— Що ви нам тут говорите, товаришу політрук, що тепер чи поляк, чи жид, чи українець — це «все равно»? Так ніколи не було й не буде, жид усе був жидом, а поляк завжди лишиться поляком і навіщо нам плести такі теревені.

Затрималося на ньому око НКВД і кілька днів пізніше шепнули мені з міліції, щоб остерегти його, бо в енкаведистів узятий він на зуб.

І справді, коли минула перша хвиля радості, що не стало вже Польщі, коли почалися будні і злидні виповзали з кутів, на людей став находити страх. Тут і там забрали когось, одинцем покищо. Зачинали від поляків, але добиралися вже й до українців. Першого арештували адвоката Гриця Ганкевича, що був послом до польського сойму в Варшаві. Закликали до НКВД о. П. і Василя Андрусяка. Першого випустили того ж самого дня після допиту, другого по кількох днях. Порадили ми йому пірнути в підпілля, бо раз він уже в большевиків на чорній лісті, то не минути йому арешту.

Самий же я якось щасливо крутився поміж дощ. Спочатку не ставало часу допитуватися до нового повітового проводу ОУН, що десь мусів бути в повіті, бо «Павло» залишився в Снятинщині і тримав зв'язок з деякими моїми давнішими членами Повітової Екзекутиви. Тільки мене обминав і це вже почало людям не подобатися. Нічого ж мені закинути не могли. Нікого я не «всипав», ніхто через мене не пострадав, тільки через свою особисту неохоту до давнього провідника «Павло» так ним помітує. Ще як я був комісарем фільварку, приходив до мене кілька разів Винничук, нічого не говорив про ОУН чи її теперішню працю, хотів тільки, щоб я переконав коменданта місцевої міліції, М. Стригуна, здати зброю міліції для ОУН. Не міг я того зробити, це ж було рівнозначне з виданням їх у руки енкаведистів, а були вони добрі українці, наші брати-селяни, і краще, щоб у міліції сиділи вони, як якесь большевицьке

охвістя з підміського шумовиння. Тоді Винничук за-
думався напасти вночі на міліцію і силою забрати в
них зброю.

— Та що ти, друже, вчепився міліції, як сліпий
плота? Зброя купами лежала на дорогах, бери, скіль-
ки хочеш, та ще й тепер її піддостатком по селах
і в самому місті. Я не годжуся і протестую проти
такого доручення і можеш це переказати «Павлові».
Та й не один я такої думки, кого не спитаєш, кожен
тобі те саме скаже.

Подумав щось Винничук і погодився. Пішов з
нічим.

Тільки сліпий або дурний міг сподіватися, що
большевики лишать ОУН у спокою. Кожному і скрізь,
де була до того нагода, я те говорив. Я й сам не
збірився вікувати на поверхні, залишився в Снятин-
щині на короткий час, скоріше чи пізніше мусів звід-
ти зникнути. І так само радив іншим моїм товари-
шам, пригадуючи виразний наказ ОУН, що всі роз-
конспіровані члени мусять перенестися в інші око-
лиці або й зовсім виїхати на захід, як тільки зали-
шать по собі нову мережу ОУН. Але неначе хміль
запаморочив деяких хлопців, геть забули про обе-
режність. Такий Винничук, про котрого й малі діти
могли сказати, що він націоналіст, сидів у молочар-
ській крамниці посеред міста, де кожен його бачив
і хочби й хотів, не міг забути про нього. Мостович
знайшов собі якесь місце в шкільній раді. Не мав я
на те уповноваження від ОУН, але просто як давній
приятель і покликаючися на загально відомі органі-
заційні інструкції радив я йому податися за Сян. За
польських часів саме він на своєму пості в Повітовій
Екзекутиві мав найбільше до діла з протикомуністич-
ною пропагандою і кого як кого, але його першого
з-поміж нас заберуть. Не дав собі говорити хло-
пець, хотів допомогти родині, а головню меншому бра-
тові, що ходив ще до школи, і так пропав ні за ца-

пову душу. Від нього дістав я зв'язок безпосередньо до Окружної Екзекутиви ОУН у Коломиї, що в міжчасі відновила свою діяльність. Там мені без обиняків сказали, що моє перебування в Снятинщині тільки шкодить організації. НКВД причаїлося, як павук у своїх сітках, пильно слідкує за всіма йому відомими провідними членами ОУН в околиці, з ким вони стрічаються, куди ходять і т. д. Все те мотують собі на вус, одного дня вдарять, зліквідують усіх і не дадуть змоги поставити організаційної сітки. Казали мені, щоб я й усі члени колишньої Повітової Екзекутиви ОУН не гаючи ні одного дня їхали до Львова, а там уже покажеться, кому з нас можна буде лишитися, змінивши назвище та перейшовши в інші околиці Галичини, а кому треба буде на якийсь час зовсім виїхати, перейти на Засяння. За якийсь час, коли це буде потрібне, можна буде вернутися до нелегальної, підпільної праці в тих околицях, де нас не знають.

Що мені сказали, те я переповів другим. Винничук, Бабюк, Г. В.³¹⁾ та Косован були тої думки, що їм ще якийсь час можна залишитися. Тяжко й мені було покидати рідний край, але коли подумати гаразд, то що я міг тут зробити? Ще кілька тижнів повертінися на тому чи іншому місці в кооперативній мережі станиць, а потім — неминучий арешт не тільки мене самого, але може й інших людей через мене. Краще тинятися на чужині вільним і мати надію хоч якусь дрібку добра зробити для України, як пропадати в нетрях і тайгах без користи для нікого, хіба для большевицької лісової господарки. А ще якраз у тих днях довідався я випадково через Косована, що НКВД збирає відомості про моє давніше життя. Це прискіпило моє рішення і я чи того самого чи зараз на другий день покинув Снятин. Один

³¹⁾ Тепер живе в Канаді.

з друзів заніс мені валізку на двірець і купив квиток, я вскочив до вагону в останній хвилині, коли вже поїзд рушав, і за дві години був у Коломиї в Степана Гошовського,³²⁾ через котрого йшов у мене зв'язок до Окружної Екзекутиви. Дістав у нього кличку до Львова і зайшов ще попрощатися з «Марусею». Тяжка була розлука, але вона добре розуміла, що нічого мені тут даремно вичікувати, сама настоювала на мій виїзд, тільки приобіцяли ми собі, що завжди будемо одне про другого пам'ятати. Гарні і зворушливі обіцянки молодости, але так же скоро минають, як і вона сама. Не довелося й року заждати, щоб про те переконатися.

У Львові зголосився я на зв'язковий організаційний пункт в одному з бюро, що їх безліку намножилося за большевицьких часів. Говорив по кличці з якоюсь дівчиною, а вона знову дала мені кличку до чоловіка, що переправляв людей через кордон. Уміжчасі пішов я на стрічу з Бабюком, Винничуком та Г. В., що тоді мали приїхати на умовлене місце до Львова. Довгенько прийшлося мені ждати, аж прибіг Винничук і сказав, що вони надумалися, не будуть тікати. Бабюк і Г. В. доки буде можна, житимуть по-старому, а сам він іде в підпілля.

Ночувати пішли ми до Остапа Мацілінського, його квартира була під ч. 100 вулиці Потоцького, а знали ми ще з тих часів, коли він ходив до гімназії в Снятині і з цілою своєю родиною жив у снятинському повіті.

На другий день отримав я зв'язок до села Яструбичі в сокальському повіті. Покищо казали мені заждати, може ще більше таких як я назбирається, підемо разом. Крутився я по Львові — його тепер не

³²⁾ Кілька тижнів пізніше він згинув при переході со-
ветсько-мадярського кордону. Гарний був хлопець і щирий
друг — повік буду про нього пам'ятати.

пізнав би, не той, що ще перед пів роком. Люди якісь нові і неначе чужі, ходять купами по місті, нічого не роблять і немов на щось чекають. Гучномовці по вулицях верещать на весь голос, кричать, як то геніальний Сталін визволив нарід з-під панської польсько кормиги. Кожному набридло те слухати.

Тих кілька днів жив я в мого приятеля з Заболотова, Осипа Порайка, що записався на студії у Львові. Від нього довідався я, що минулої ночі поїхав уже на захід Василь Захаркевич. Розглядався я за іншими снітинськими земляками і знайшов Кантемира. Він спинився в Юрка й Михайла Стефаників, що мешкали в кам'яниці д-ра Костя Левицького, при вул. Курковій ч. 24. До війни був він радикалом і навіть виступав проти націоналістів, а тепер большевики піджарили п'яти одним і другим, він теж постановив іти на захід, просив мене допомогти. Хотів я його взяти з собою, не зважаючи на колишню ворожнечу, та не міг, мій зв'язок приймав тільки тих, що зголосилися на організаційну кличку.

Виїзд назначено на год. 10 вранці і ще востаннє закоштував я благодати советської влади — просив мене Порайко постояти в черзі за цукром. Стояв я чотири години від 3-тьої над ранком і вернувся з нічим, востаннє прокляв «советськую власть» і пішов на майданчик, звідки відходив автобус до Сокаля. Прощати мене вийшли Винничук і — на диво — Павло. Останній кивок рукою і почалася моя мандрівка по світі. Їхав я з дівчиною — Оля їй було на ім'я — що разом зо мною мала переходити границю. Умовилися ми, що ми ніби чоловік і жінка, я служив у польському війську, вона ще перед війною приїхала до мене до Львова і тепер вертаємося додому. Автобус повний жидів, що намагалися говорити між собою по-московськи, і це справляло комічне враження. Ми з Олею говорили по-польськи, здавалося нам це безпечніше.

На землю лягала ніч, коли ми заїхали до Яструбич, сипало снігом, що два кроки перед собою невидно. Ледве ми допиталися до зв'язкового чоловіка, та навіть до хати не зайшли, хтось відправив нас від самого порога — зв'язкового чоловіка вдома нема, а він самий через границю переводити не буде. Зачинив нам двері під носом і лишив на метелиці. От тобі, Гандзю, книш! Стали ми безрадні на дорозі, що ж нам діяти, чужим, серед ночі і сніговії в надграничному селі? Та де біда найбільша, там Божа поміч найближча. Надійшов дорогою якийсь молодий чоловік і здивувався, звідки ми тут узялися. Попросив нас до себе, неможна ж стояти на вулиці, бо надійде стежа НКВД й заарештує нас. Виявилось, що це гарна людина, за польських часів побував у тюрмі у Львові, ми розговорилися і показалося, що маємо спільних знайомих. З охотою згодився нам допомогти, прийняв на нічліг і пішов шукати людей, що перевели б нас на другий бік. Вже на восьму годину вранці знайшов двох хлопців.

— Вони порядні й чесні парубки — каже нам, — але нічого не мають спільного з організацією, переводять людей на власну руку і за те беруть за плату.

— Скільки ж заправите, хлопці, від нас двоє?

— Та від вас возьмемо небагато, хай буде 400 злотих.

— Небагато, але й немало, як на нашу кишеню. Та що ж — узяв чорт дитину, хай бере й колиску. Нате вам гроші й ведіть.

Пішли ми дорогою попід ліс, уже нас було четверо, а взяли з собою ще двійко дітей, що тудю могли йти до школи. І добре сталося, бо напоролися на енкаведистів. Захололо в п'ятах, — кажу всім мовчати, говорити буду тільки я один. Енкаведисти були в гарному настрою, мабуть добре поснідали, самі запиталися, чи не в школу ми йдемо.

— Авже ж у школу, товариші, тепер не те, що за польських буржуйських часів. Тоді й у школу не пускали, а тепер, спасибі радянській власті, воля всім — вчися, скільки захочеш.

Пустили ми дітей самих і пірнули в ліс, не йшли дорогами, продиралися крізь кущі, а то ще чого доброго інших енкаведистів перестрінули б, ніяк тоді брехати про школу. В лісі лежало невеличке сільце і жив там якийсь «Євген», куди нас хлопці завели й передали йому в руки. Цей «Євген» був добрий хлопець, щиро нами заопікувався і завів до самотньої хати край села, звідки до границі — пташкою пурхнути. В хаті вже повно людей, чекали ночі, щоб майнути на другий бік. Казали нам, що треба перебристи річку Солокію. В тому місці вона мілка, не буде трудно. Показалося, що не така то вже дуже мілка, вода сягала Олі під пахи, я мусів підтримати її одною рукою, а в другій і я й вона тримали мізерні наші достатки в шкіряних торбах. Річку перейшли ми швидко, зате намозолилися, заки з неї вилізли, берег там був стрімкий. Хоч зовсім мокрі, а надворі морозило, одяг стверд на шкаралупу, але на душі нам було весело. Почувалися ми безпечні, на німецькому ж уже боці. Покинули шептати, було радісно й хотілося співати. Дійшли ми до залізничних рейок і тими рейками треба нам було йти аж до Белза. Перед тим добре було б зайти кудись просушитися й заночувати. Звернули ми в першу з краю хату, просимо прийняти — промокли й замерзаємо. Буркнули нам по-польськи, що нема місця, grimнули дверима ще й залаяли соковито. Подумали ми, може це якась польська колонія, і в другій хаті давай уже по-польськи говорити. Господарі взяли нас за поляків, радо прийняли, дали їсти й переночували. До ранку ми висушилися й помандрували далі, на Белз.

Маленьке містечко Белз зовсім було розбите війською, то тут то там стирчали стовбурі коминів і на-

пів розвалені стіни жидівських хат. Справили нас до табору втікачів, де комендантом був Роман Копач зо Львова. Переночували ми в таборі, вранці відбулася збірка, всі разом відспівали «Боже великий» і це зробило на нас зворушливе враження. Коли Копач довідався, що ми хочемо їхати далі, виробив нам перепустки в місцевій німецькій поліції, де з нами списали короткий протокол, хто ми, чому втікаємо від большевиків і т. п. Все пішло гладко і скоро, вже того самого дня мали ми документи на руках і сиділи в поїзді до Холма. Мабуть янгол-хоронитель супроводжав нас усю дорогу, бо й у поїзді нам пощастило. Якийсь добродій, чуючи, що ми з Олею розмовляємо по-українськи, підступив до нас і запитався, хто ми, звідки й куди їдемо. Довідавшись, що я зо Снятина, хотів дізнатися, чи живе ще там д-р Ляшкевич. Слово по слові та й виявилось, що є це той самий інж. Олександр Теребус з Холма, до якого дав мені зв'язок д-р Ляшкевич. Подав він нам свою адресу в Холмі і просив зайти при найближчій нагоді. А покищо мусимо піти до табору втікачів, щоб там приготувитися й дістати документи на перебування і працю.

VII. Розділ.

НА ЗЕМЛІ КОРОЛЯ ДАНИЛА.

Табір утікачів у Холмі. — Працюю в Кооперативному Союзі. — Кур'єри з України. — Різдво на холмському селі. — Акція проти виїзду до ССРСР. — На підгір'я по нафту. — В гостях у землячки Дарки в Сяніччині. — Переношуся до млина. — Трохи не згорів у жидівській хаті. —

Табір ми з Олею знайшли без труда, містився він у залізничних будинках, а за коменданта в ньому був знаний мені з видавництва «Дешева Книжка» у Львові, член ОУН Іван Мітрінга. Мене примістив він у своїй кімнаті — бо хоч він і комендант, та окремої кімнати не мав, мусів жити в спільній, разом з іншими людьми, — а Олею дав до іншої, де жили якісь родини з жінками й дітьми.

Дехто ще й тепер говорить,³²⁴⁾ що в тому таборі верховодили галичани і привілеї мали тільки члени ОУН. Я в ньому прожив рівно два місяці і з рукою на серці можу сказати, що це незгідне з дійсністю. Іван Мітрінга був справедливий і безкорисний праведник, нікому ніяких привілеїв не давав та й сам жив так же, як інші. Всіх нас гризли воші, бо

³²⁴⁾ Розповідач має тут на думці книжку Максима Скорупського п. н. "У наступлах і відступлах", видану в Чикаго 1963 року.

не було чим утримати чистоти. Поголовно всі спали на підлозі, застеленій соломою, їли тільки раз на день, що самим удалося роздобути. Часом додатково варилася зупа, коли випросили в людей на селах квасолі, буряків чи капусти. Ніякої обстановки, ніяких накривал — що хто мав, тим прикривав грішне тіло. Хоч воно й називалося, що табір стоїть під опікою Українського Допомогового Комітету в Холмі, та що з того, коли Комітет з початку не мав ніяких засобів, а захланні німці нічого не давали, все забирали для себе.

В моїй кімнаті жили люди з різних околиць і далеко не всі були членами ОУН. Я запам'ятав, для прикладу, такі особи: Шульга з Волині, член ОУН, д-р Бабій — галичанин і не був членом ОУН, один закарпатець і якийсь священик. Це були ті, що жили там довший час, а скільки ж їх пересунулося через кімнату, побувавши тільки два-три дні!

Примістившись в таборі, вибрався я оглядати місто Холм, колишню столицю короля Данила. Найбільше цікавив мене історичний собор, що стояв на горі, звідки був далекий вид на цілу околицю. Видався він мені сумний та опущений. Правда, перед війною поляки відобрали його від українців і почали було перебудовувати на свій католицький лад. Показували ще мені Данилову Криницю, що з давніх часів так називалася, хоч води в ній уже не було. Якесь невеселе враження все те справляло на мене...

Зайшов я до Українського Допомогового Комітету і яка ж була моя радість, коли побачив я магістра Мирослава Йойка. Він тепер називався Юкович і працював у Комітеті за секретаря. Наговорилися ми досхочу, багато цікавих і потрібних мені речей довідався я від нього.

Увечері відвідав я інж. Олександра Теребуса і залишився в нього на ніч. А вранці завів він мене до Кооперативного Союзу, представив його директорів

Інж. Олександр Теревус.

Лапуницьі, і там мене зразу ж прийняли до праці. Правда, цієї праці спочатку майже не було, все життя щойно починалося. Я переписував якісь папери і бігав по всяких польських та німецьких урядах. Та й платні сталої не було ще з чого давати, виплачували нам тимчасові зачети. Все ж таки я був задоволений, що не сиджу бездільно і що передо мною перспектива праці, яку знаю — стільки ж літ уже працював я в кооперації, до неї звик і полюбив цю роботу.

Пробув я цілий тиждень в інж. Теревуса, добре мені там жилося і міг би я залишитися на довше, якби не те, що одного дня якийсь високий парняга, нагрімав на інж. Теревуса, що він без його відома віддав мені кімнату і розпоряджався хатою, що є в завідуванні його, цебто того чоловіка. Пізніше довідався я, що він називався Коник, з доручення ОУН їздить по Холмщині, а цей будинок зайняв для якихсь там організаційних цілей. Не було ради, мусів я вертатися до табору, вошам на втіху. Незвичайно важко було в той час у Холмі за мешкання.

Одної ночі до інж. Теревуса,³³⁾ що також належав до ОУН, прийшли кур'єри з України і як жеж ж я втішився, коли пізнав у них Винничука та Павла! Ще раз намовляв я Винничука, щоб залишився тут, він же ж хворий на легені, куди йому до невиконаності і небезпек підпільного життя! Ще одна-дві такі місії через границю і хоч відразу на цвинтар. Довго

³³⁾ Інженер-економіст Олександр Теревус народився 1 вня 1911 року в Гоздові на Холмщині. До гімназії ходив у Грубешові, економічні науки покінчив у познанському університеті. Ввесь час брав активну участь у студентському житті і був головою української студентської корпорації "Чорноморе".

Дуже турбувався, як побільшити кадри української інтелігенції на Холмщині. За його ініціативою десятки холм-

ми говорили і вкінці Винничук зрозумів, обіцяв, що має ще доручення заїхати до Кракова, звідти хотів би ще заскочити до Сянока, щоб відвідати рідню Остапа Мацілінського, а потім вернеться до Холма й уже лишиться на постійне. Поїхав, і стільки я його й бачив. По якомусь часі прийшла вістка, що при переході кордону большевики застрілили Павла, а тяжко зраненого Винничука повезли в невідоме.

Минав день за днем, прийшло Різдво. Ніхто й не готовився до свят, який же ж Свят-Вечір могли ми справити в таборі? Скорботні думи насіли на людей, кожен думав про своїх близьких і рідних, може засядуть вони до святої вечері без нього, а може й нема що в них на стіл поставити? Дехто старався підняти настрій, сипав дотепами і не на багато це здалося. Прийшов хтось з Допомогового Комітету і приніс вістку, що є нагода побувати на Різдво на селах, у наших людей, а при тому треба б виконати ще одне завдання. Був це час, коли мав переводитися обмін людністю: українці за Сян і Буг, а поляки з Галичини й Волині до Польщі. В Холмі урядувала большевицька переселенча комісія і намовляла людей до масового виїзду. Відоме діло, яка доля жде тих, що зловляться на леп большевицької пропаганди, мусимо зберегти людей перед нещастям, відкривати їм очі і спонукувати, щоб не кидали прадідної землі, лишалися на місцях. Це можна б робити і в часі Різдвяних Свят.

Зголосився я до виїзду, мені приділили село Руда-Опальна. Туди можна було заїхати поїздом і

шаків училися в українських гімназіях Галичини ще до другої світової війни.

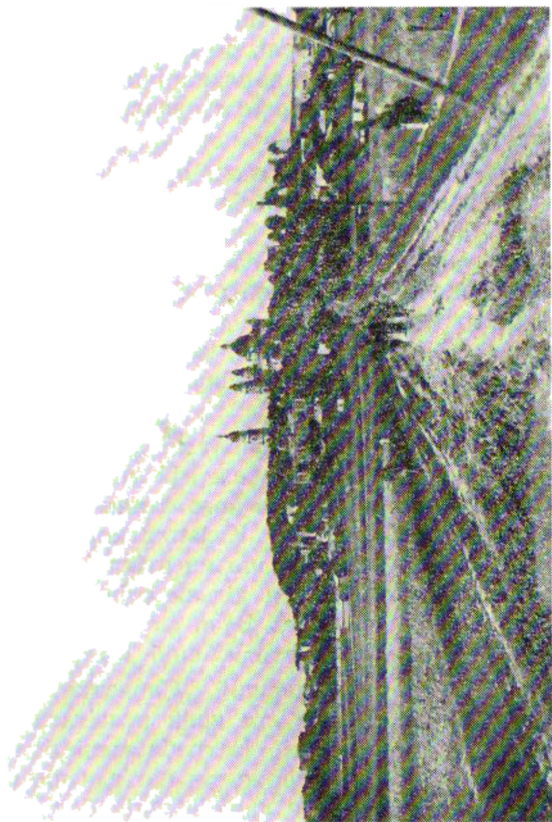
Був членом Організації Українських Націоналістів і за те попався до концентраційного табору в Березі Картузській, звідки визволила його війна. Вернувся до Холма і багато працював на різних ділянках суспільного життя, зокрема

перед самим Свят-Вечором був я вже на станції. Виїхав мене зустрічати місцевий учитель, такий же втікач, як і я, представив мені господаря Василя Кальчука, де я буду ночувати. Цей господар — проворний і кмітливий парень — має вплив на всю околицю, люди орієнтуються на нього, що зробить він, за тим підуть інші. Конче треба мені відмовити його від виїзду, коли це мені вдасться, половина роботи буде зроблена.

Сніги впали по пахи, якби не здоровенні коні Кальчука і порядні господарські сани, ми так і з місця не рушили б. Заїхали ми до Кальчука — а в нього господарство куркульське! Тридцять гектарів родючого поля, гарні господарські будинки, прибітна й гарно обстановлена хата. І чого ж його пре до большевиків? Не знає, бідолаха, що його там жде: колгосп, не розгинай хребта з ранку до вечора за мізерну плату, а писнеш слово — помандруєш на Сибір. Не було б мені зручно відразу про те говорити, ми завели розмову про всякі загальні справи, що турбували людей по війні. Господиня тим часом поралася коло вечері і попросила нас до стола. А на столі нема святої вечері. Замість неї нарізана солонина, стоять гарячі вареники і чимала пляшка самогону. Та й за стіл не сідає вся родина, як у мене в селі, тільки господар з господинею і я, як гість. Уплітали ми вареники, аж за вухами тріщало, бо й ніде правди діти, проголоднівся я в таборі на пісних

при організації української гімназії в Холмі та відбудові приглушеного за Польщі українського церковного православного життя.

І пізніше, на еміграції в Німеччині та в Америці не покидав громадської праці. Всі щиро любили його за гарну і дружню вдачу. Помер у Нью-Йорку на удар серця 3 червня 1961 року. В усіх, що його знали, лишив по собі гарну пам'ять і сердечний жаль.

Вид на Холмську Гору з собором.

зупах. А хоч уже п'ять років не вживав горілки, записавшись до протиалькогольного товариства «Відродження», то щоб не образити господаря, мусів дудлити самогон разом з усіма. Згадав я про церкву.

— До церкви ми не ходимо, — каже господар, — якби ви конче хотіли, міг би вас підвезти, але церква аж на третьому селі, бо в нас поляки її розвалили. Ви ж бачите, яка надворі негода, давайте краще в хаті посидимо, може до завтра протопчеться ліпша дорога.

Мусів я з ним погодитися, просив тільки, щоб запросити завтра до школи або якогось більшого будинку тих, що збираються їхати до большевиків, я хотів би промовити до них слово. І щоб це не було віче, тільки щось таке, як обід або якесь прийняття з перекускою. Кальчукові ця думка не дуже сподобалася, але що був він лядина культурна і зрівноважена, та й не годилося відмовляти гостеві, то він обіцяв мені це зробити.

Коло третьої години пополудні зійшлося багато народу до школи. Приїхав теж мій товариш по тому самому ділі, мгр. Х., що його з такою ж місією виряджено в сусіднє село. Кальчук коротко представив нас зібраній публіці, що ми втікачі з-під большевиків і хотіли б сказати кілька слів до тих, що бажають туди переселитися. Заки до того дійшло, ми найперше позасідали за столи, щоб підкріпитися.

Я почав говорити перший. Спочатку не знав я, з якої бочки починати, та коли розв'язався мені язик, слова попливли самі. Нетреба мені було ніякої агітації, я просто говорив те, що власними очима бачив за короткий час двох місяців большевицького господарювання в селі. Це правда, що большевицька революція почалася під приманливими кличами, але з того лишилися пусті слова й полова, народові стало жити гірше, як за царя, та й пожаліти-

ся неможна, бо карають репресіями, стріляють і вивозять на сибірські сніги й морози.

Ніхто не переривав мені говорити. Вислухали також і мого друга, що говорив добру годину. А потім почали ставити нам запити. Просто засипали нас питаннями і ми аж упрівали, але уважно і докладно старалися дати відповіді на все. І тоді почалося. Накинулися на нас, що ми «ізмєннікі», ледацюги й лінюхи, повтікали з України, бо не хотілося нам працювати, думали, що тут галушки самі скачуть до губи та ще й у сметані перед тим скупаються. Яке добро в германа? Всі те бачуть — германець голодний, харапче все, що побачить. А ми австріяки і брехуни, не знаємо, як у Росії. Вони ж там жили, бували і їздили, добра там усякого, що й не злічити, куди ж могло подітися все те багатство? З водою випарувало?

Вискочив на стіл Кальчуків син, витягнув з кишені большевицькі червінці:

— Подивіться, люди добрі, які там гроші! Та ж це чистий шовк, куди до них американським долярам! А раз такі добрі гроші держава випускає, то й усе інше не гірше мусить бути!

До пізньої ночі тривала така «дискусія» і не бачили ми, щоб одна-однісінька людина станула за нами. Провал на всій лінії...

Ще один день пробув я в Кальчуків, говорив з цілою його родиною, пробував між ними самими викликати різницю думок — а все надаремно. Накінець попросив я його, щоб не їхав відразу з усією родиною. Нехай найперше поїде він самий, розглянеться, що і як, а коли тамошнє життя припаде йому до смаку, тоді нехай вертається забирати родину.

Вернувся я до своєї роботи в Холмі і за щоденніми турботами потроху й забув про Кальчука. Коли це під Великдень з'являється він у мене, в гостину на Великдень просить. Знову зійшлися люди і я вже не

потребував там нічого говорити, тільки слухав поворотців з-під большевиків. Кальчук вислав свого сина, він їздив по Україні, скрізь, куди тільки йому вдалося дістатися, побував на селах, забрив аж до Донбасу, а коли вернувся до села і розказав людям про всі ті колгоспи й радгоспи, про всі радощі життя в найщасливішій країні світу під ясным сонцем сталінської конституції, то всім відобрало охоту виїжджати. По якомусь часі Василь Кальчук став працівником у нашому Союзі Кооператив і ми з ним щиро подружили.

Десь коло Водохрещів виправила мене дирекція Союзу Кооператив до рафінерії в Єдлічу по нафту. За гроші її неможливо було купити, все йшло торгівлею на обмін: ми вислали туди вагон з мукою, яйцями та іншими харчами, за те мали дістати нафту. А щоб подорозі вагон не пропав, то я мав його ескортувати з Холма до Єдліча. Дорога була жахливо важка. Гостра й вітриста зима, поїзди неопалювані, по вузлових станціях безконечні вичікування, раз-по-раз треба було пересідати, як трапився особовий вагон і серед великого стиску можна було в нього всісти, то це вважалося щастям, а по більшій частині їзда йшла товаровими вагонами, та й то тяжко, бо всі залізничі були завалені військом. А ще до того весь час я мусів ждати на цей товаровий поїзд, що в ньому був мій вагон з харчами, і це підчікування на зимні по станціях так давалося мені взнаки, що я прокляв свою долю. Якось доїхав я до Кракова і тут розминувся з моїм вагоном. Переночував одну ніч у таборі, навіть не мав часу розшукати знайомих і земляків, поїхав далше до Єдліча. Мого вагона ще не було, поінформували мене на станції, що прийдеться ждати ще зо два дні. Сидів я в голоді й у холоді, коли це прийшло мені на думку, що десь недалеко в Сяніччині вчителює моя землячка, Дарка Г., а при від'їзді з Коломиї обіцяв я «Марусі», що

відшукаю Дарку. З Єдліча до Сянока було рівно сто кілометрів, у звичайний час — дві години їзди потягом, але тепер це тягнулося в безконечність. Вже посутеніло, коли поїзд доїхав до Сянока і мусів я ждати ранку, щоб довідатися, в котрому селі вчителює Дарка, чи далеко це від Сянока і як туди дібратися. Допитався я до табору втікачів і там переночував, а в шкільному інспектораті довідався, що до Дарки можна доїхати залізницею до станції Воля-Міхова, а звідти або найняти коні, або чвалати пішки. Щасливо трапилося, що ждав на станції віз і забрав нас трьох подорожніх, що висіли з поїзду. Господарем воза був молодий лемко, свідомий українець, що недавно перед війною вернувся з Америки. Запросив до своєї хати на перекуску, бо був уже час нам зголодніти та й холод дошкулював і ми собі з приємністю там побалакали. Звідти до Дарки вже недалеко, перейшов я потічок, побачив дітей, що санкувалися на горбках, і вони показали мені школу, що нічим зверху не різнилася від інших бідних селянських хат під стріхою. Застукав я до хати і найперше відозвалася величезна собака, а потім вийшла Дарка, стала, як вкопана на дорозі й очам своїм не хотіла вірити. Хто ж міг сподіватися мене на такому відлюдді, в снігах і серед тріскучих морозів? І не знала вона, що я вже по цьому боці, думала, що все ще десь у Снятинщині. Зараз надійшов і Юлько, її пізніший чоловік, що теж учителював у недалекому селі, і Дарка зготувала нам Щедрий Вечір. Поправді ліпше було б його назвати Бідним Вечором, не дуже що було поставити на стіл, та тим ми не журилися, нам весело було на серці, радісно побачитися по довгій розлуці і ми забалакалися до пізної ночі.

Побув я там один день і мусів назад махати до Єдліча. На мос лихо все ще не було вагона з Холма і не міг я вже довше на нього ждати — ні спати де,

ні їсти нічого. Здав я всі папери в дирекції рафіне-
рії і там мені свято пообіцяли, що як тільки прийде
вагон з харчами, вони зараз відправлять до нас
цистерну нафти та ще й деякі нафтові продукти на
додаток. Для них це велика втіха, околиці там під-
гірські, бідні на хліб і на харчі сутужно.

Вернувся я до Холма, а там, у Кооперативному
Союзі, думали, що я пропав або нещастя якесь тра-
пилося мені в дорозі — не було мене рівно три тиж-
ні. В дирекції настали зміни, відійшов кудись ди-
ректор Лапунька, на його місце прийшов директор
Іванів, фаховий кооператор, що до війни був дирек-
тором одного з Повітових Союзів Кооператив у Га-
личині. Якраз ішла реорганізація Кооперативного
Союза і мене приділили до збіжжевого магазину, що
ним завідував інж. Тузів. Праця погана, нема що й
казати. За магазин правила нам одна простора кім-
ната, туди звозили зсипом збіжжя просто на підлогу,
я сидів серед куряви і писав фактури. Тож почав я
промишляти, якби то на якесь ліпше місце потрапи-
ти. Вже давніше хотів я записатися до української
поліції, що якраз тоді формувалася в Генеральному
Губернаторстві, хочби й тому, щоб видістатися з
табору і звільнитися від вошей. Поліційна служба
вважалася мені собачою, та пішов би я й до самого
дідька, щоб тільки вирватися з тієї безнадійності,
що понурою плахтою налягла тоді на Холм. Вже
стояв я в довжелезному хвості під будинком До-
помогового Комітету, де сиділа вербункова комісія,
коли якраз проходив туди директор Лапунька і
переконав мене вернутися до Союза. Хто знає, що
сталось б зо мною в той час, може з розпуки в Ні-
меччину на роботу поїхав би, якби несподівано не
призначили мене до праці в млині. Один з млинів
віддано під управу Кооперативному Союзові. Ди-
ректори Іванів та інж. Вакуловський підозрівали, що
діються там якісь нечисті речі, і післали мене, як

свого довіреного, розглянутися в ситуації. Управителем млина був інж. Степан Каратницький і ще такі того самого дня я в нього зголосився. Товариство там мені сподобалося. Крім інж. Степана Каратницького, людини дуже симпатичної, працював там книговодом Дмитро Стулковський, касиркою Славка Путикевич, магазином збіжжя завідував Іван Медвідь, а магазин з мукою стояв під опікою Василя Тарарина. Решта — все поляки. Млин невеликий, на чотири вальці, праця мусіла йти змінами на повну добу та й так ледве встигали ми перемолоти все те збіжжя, що привозили нам німці з контингентів і ті селяни, що виказалися посвідкою здачі контингенту. Ввесь час ішов великий рух, приїжджали й від'їжджали вози, крутилися всякі люди, кожен промишляв, якби то пожитися коло млина в той скупий на харчі час. Бачив я й колишніх власників млина, жидів Лембергів, брата й сестру. Не будши від того, щоб дати їм трохи муки, бо ж доля жидів гірка й жахлива була під німцями, я все таки лякався, щоб не діялося це надто явно. Хтось міг донести до гестапо, а воно за такі речі безцеремонно стріляло. В щасливому випадку могло це скінчитися тим, що відобрали б від нас млин і передали в інші руки. І справді одного дня прийшли туди гестапівці. Як тільки ми їх побачили — почерез плоти та й додому! Вони казали робітникам спинити млин, запечатали і прогнали їх під чотири вітри. Довго треба було прохати й торгуватися, заки дозволили нам наново його відчинити.

А в Кооперативному Союзі почали на мене дивитися кривим оком. Мовляв, ми післали вас, як наше око й вухо, а ви цілими тижнями не показуєтеся і не даєте звіту. Коли ви були між нами, то ледве чим спину мали прикрити, а тепер на вас одяг добрий і плащ новий і т. д., і т. д. Мусів я не тільки виправдувати себе, але й доказувати, що дійсно нема нія-

ких надужить у млині, бо інж. Степан Каратницький дуже чесна людина, дай Боже, щоб ми на всіх становищах мали таких сумлінних працівників. Ні на один шеляг Союз не потерпів втрати. Коли ж працівники мають щось додатково до своєї мізерної платні, то діється це без шкоди для нікого. В селян скуповували ми дозволи на переміл збіжжя і так умудрялися, що все ще й надвишка була в млині і кожен працівник діставав на місяць по десять кілограмів білої муки. Всі книги в найбільшому порядку, можна зробити наглу контролю з інвентурою і переконатися, що ніякого шахрайства на шкоду Союзу там нема. Попросту всім набридло ходити в лахміттях і слухати, як бурчить у животі.

Мені не вірили, думали, що я прилучився до того «гандлю», аж доки не зробили кількох несподіваних перевірок і не переконалися, що управі млина годі щонебудь закинути. Тоді й на мене ласкавішим оком глянули та перенесли мене до кращої праці в книговодстві.

В тому часі мені поталанило видістатися з табору. Жидів зігнали до гетта й опорожнилося багато мешкань. Усе, що краще, давно вже забрали для себе німці або різні спекулянти під німецькою опікою, і тепер небагато було охочих на брудні й вонючі мешкання після жидів. Для мене припало велике приміщення з чотирьох кімнат і я взяв його на те, щоб дібрати собі товаришів на співмешкання. Дістав я вугілля в Кооперативному Союзі, нагрів піч і ляг спати на канапу, прикрившись шкіряною курткою,³⁴⁾ — постелі в мене не було ніякої. Добре спалося мені в теплій кімнаті, та небагато бракувало, щоб заснув я там на останню годину. Від перегрітої печі зайнялися речі і почала горіти на мені куртка.

³⁴⁾ В Галичині — короткий плащ, трохи давший за звичайний піджак.

Припадкові прохожі побачили вогонь крізь вікно і грюкотом у двері розбудили мене. Напів очманілий від диму впустив я свіжого повітря крізь двері, люди помогли вгасити вогонь і скінчилося тільки на просмалених дірах у куртці та на нестерпному болі голови. Сталося це під вечір з суботи на неділю, в куртці вигоріли плечі і ніяково було на вулицю вийти. Вже я там більше не спав, ходив ночувати до моїх приятелів, Івана і Степана Батенчуків. В кімнаті стояло тільки одне ліжко, в ньому спав Іван, а ми зо Степаном примістилися на землі, доки собі не підшукаємо ліжко. Помогли нам у цьому дві жидівські дівчини з сусідства в тому самому будинкові. Були це молоді, гарні й освічені дівчата, ми часто робили їм різні дрібні прислуги. Я водив їх на виставу до українського театру, хоч за те можна було потрапити до Іванової хати. Жаль було молодих дівчат, що до життя будилися, а тут таке горе впало на їхні голови. Звідкись вони розстарилися для мене ліжко з накривалами і я був їм за те вдячний та помагав, як міг.

VIII. Розділ.

БРАТИ РОЗІЙШЛИСЯ...

А де де ж ОУН? — Рядовиком у ланці Медведя. — Курінь Молоді. — Військові маневри. — Повіяло лихим вітром. — Двадцять хвилин на рішення. — За чи проти ПУН? — Колись друзі, а тепер гарчать на себе вовками. — Двоподіл в ОУН і в суспільності. — Навіть у рідинах. — Реорганізація Допомогового Комітету і Куреня Молоді. — Щораз сильніше стаємо на ноги. — На військовий курс у Кракові. — Лицарі довгого ножа. — Нова зброя — клевета і провокація.

Уявляю собі, що читач нарешті міг потрапити в нетерпеливість і дивуватися — а де ж ОУН? Стільки мови про кооперацію та про всякі злободенні побутові справи, а ні слова про найголовніше, про діяльність організації в тому часі та про мою скромну в ній участь. Отож, щоб сказати правду, дивувався я не менше від читача. За кордон пішов я на доручення ОУН, границю переходив по зв'язкам ОУН, зголосився до інж. Олександра Теребуса, як мені було сказано — і раптом на тому урвалося. Ніхто до мене не підступав, я не знав куди звернутися. Якось зимою приїжджав до Холма Ярослав Гайвас-Бистрий списувати спостереження втікачів про підсоветські відносини. Говорив і зо мною, не скривав я йому нічого і сподівався, що скоро після того хтось по мене зголоситься. Не мав я з ким поділитися мо-

Собор у Холмі — вид від фронту.

їми думками, не знаючи, хто з мого оточення належить до ОУН. За вийнятком хіба магістра Йойка.

І так було аж до літа 1940 року, коли ненадібно з'явився в Холмі мій щирий друг Косован. Він утік від большевиків на Буковину, звідти на Мадярщину, потім добився якось до Кракова, там довідався від когось, що я живу в Холмі, і приїхав до мене. Зараз я виробив йому посаду в нашому млині і було вже перед ким відкрити свою душу. Приблизно в тому часі зайшов до млина в якійсь справі Коник. Не дивлячись на те, що кілька місяців перед тим він майже вигнав мене з мешкання в інж. Олександра Тербуса, я не мав до нього злоби, розуміючи, що він правдоподібно мусів так зробити, щоб закріпити мешкання для ОУН. Та й він прихильним оком глядів на мене і в часі своїх відвідин у нашому млині натякнув Дмитрові Стулковському, що варто б притягнути мене до ОУН, я виглядаю йому на порядну людину. Стулковський ще прихвалив мене при тій нагоді і так я знову знайшовся в мережі ОУН. Дарма, що членом був я від восьми років і в своєму повіті завжди стояв на керівних місцях, тут я знову почав від звичайного рядового члена в ланці Івана Медведя. Не дуже приємно було мені вертатися до самих початків, декалогу українського націоналіста і т. д. Я чувся краще в військовому відділі, будучи висулуженим військовиком і мавши вже деякий досвід у військовому вишколюванні членів організації. Почувався я так, якби мене після закінчення старшинської школи zdeградовано на простого рекрута.

В порозумінні з організацією записався я до Куреня Молоді при Українському Допомоговому Комітеті. В Курені було добрих чотири сотні юнаків. Головою призначено Івана Бойка, а за начальника був там Степан Хромовський. Робота в Курені велася головним чином виховна і нагляд над нею мали члени ОУН. Частенько приїжджали туди з Кракова мої

знайомі з Окружної Екзекутиви ОУН у Коломиї Богдан Білий і його дружина Мотря. Давалися там доповіді на історичні теми і при тому йшов ідеологічний вишкіл ОУН. Пам'ятаю, що реферати читали там м. і. Петро Башук, пізніший запеклий бандерівець, інж. Кобрин та інж. Степан Каратницький. Впарі з тим, під прикриттям спорту, йшов початковий військовий вишкіл. Коли вже ми мали за собою кілька місяців науки, влаштували ми військову гру, т. зв. маневри. Цілістю керував інж. Степан Каратницький, наступальним відділом проводив mgr. Іванчук, оборонну групу віддано під накази мені. Все йшло, як у правдивому війську: допоміжні частини, санітарна служба, сапери і т. д. Тільки зброї не було ніякої, замість неї дрючки й палиці. Хтось доніс про те німцям і в самому розгарі наших «маневрів» налетіла на нас якась озброєна німецька частина. По кількох хвилинах усе вияснилося, ми сказали, що це прогулька молоді з «Українішес Гільфскоміте», німаки забралися, а ми по пляну діяння закінчили свої вправи.

Праця в Курені Молоді була приємна і давала мені задоволення. Не було суботи чи неділі, щоб ми не маршували співаючи по Холмі й найближчій околиці, а в половині 1940 року зорганізовано величавий здви́г Куренів Молоді з цілої Холмщини. З'їхалися маси народу, кожному було цікаво і приємно дивитися на стрункі ряди юнаків у маршових колонах. Курінь за Куренем маршували ми повз величезну трибуну, звідки говорили промови українські діячі з різних ділянок суспільного життя. Це була сильна маніфестація українського характеру Холмщини, доказ живучости українського народу, якого не могли зламати поляки своєю нищівною національною і церковною політикою. Поляки ще й тоді, щоправда спочатку доволі несміливо, шукали помсти на українцях. Пригадую, що в одному селі застрілили нашого

вчителя. Справили ми йому величаві похорони — як далеко сягала людська пам'ять, ніхто не бачив таких багатотисячних похоронів у цілому повіті: під похоронний марш оркестри ішли трійками майже три тисячі самої молоді.

Як досі, все йшло дуже добре, організація росла і глибоко пускала коріння в місцеву людність, що до того часу мало знала про ОУН. Через наших старших членів і прихильників ОУН здобували ми дедалі більші впливи в українській суспільності — хотіли чи не хотіли, всі мусіли рахуватися з голосом ОУН.

Раптово все впало. Знайшлися люди, що во ім'я вузьких своїх інтересів знівечили тяжку працю відродження полонізованої Холмщини, засіяли хаос в українській громадськості, розпалили ненависть між членами ОУН і дійшло до того, що брат став з ножем на брата. Таке діялося скрізь у Генеральному Губернаторстві, але найбільше шаліло це божевілля в Холмі.

Від якогось часу завважив я, що ланковий не кличе мене на сходи, здавалося, що уникає мене. А потім ні з цього ні з того прийшов до мене, любенько почав розмову, приніс якийсь польський військовий підручник і просив дати кілька доповідей на військові теми. Щось мені недобрим це пахло і я запитався, чому не приходить з цим до мене хтось з військовиків, от хочби інж. Степан Каратницький. Медвідь зам'явся, видно було, що криє щось і не знає, що можна мені сказати. Почав бовтати щось про те, що мене призначено до підвищення в чині, аж мені смішно стало. Я зрозумів, що по довшому униканні мене тепер він хоче мене прихилити до себе. Не знав я, з якою метою, та не сподобалося мені таке душехватство. Щоб якось позбутися його, сказав я, що цей підручник перестарілий, тепер військова тактика змінилася, вишкіл змодернізувався, шкода буде даремної моєї праці. Пішов він геть, але

скоро після того знову прийшов, приніс мені кличку, щоб я зголосився на неї в українській бурсі в одного учня. Не пам'ятаю його назвища, був це здоровий парень, брюнет в окулярах. Пізніше, в 1941 році, бачив я його в німецькому однострої легіону Нахтігаль.³⁵⁾ Прийшов я на визначений час, хлопець попросив мене сідати і дав мені цілий жмут усяких летючок:

— Тут маєте матеріали до найновішого життя в нашій організації. Часу небагато, мусите переглянути це до двадцяти мінут і заявитися, по чий стороні стоїте, Мельника чи Бандери.

Швиденько взявся я переглядати ті летючки й аж руки трясуться мені з поспіху. Ще б пак! Як можна змушувати людину декларуватися в такій важливій, переломовій хвилині для всієї організації, даючи їй усього двадцять хвилин? Та ж це ледве вистане, щоб уважно перечитати один організаційний комунікат!

Про конфлікт в ОУН, що назрівав від довшого часу, я нічого не знав. Ніхто з тих членів ОУН, що з ними я мав до діла, нічого мені про те не говорив; можливо, що або й самі не знали, або не трактували справи серйозно.

На самоу верху була летючка «До українців в Італії» і там зараз у перших словах сказано, що Андрій Мельник зрозумів, що не підходить на вождя націоналістичного руху, уступив, а на його місце прийшов Степан Бандера. Хапаюся за другу відозву, плигаю по ній очима, бо час тікає. Є там мова про диверсію Андрія Мельника, провокацію Сеника й Барановського, що віддали архів ОУН у руки чеській поліції, а вона продала його полякам. Нема жадних титулів, так просто: Мельник, Сеник, Сцібор-

³⁵⁾ Так називалася військова одиниця, що її для бандерівців зорганізувало німецьке командування східнього фронту.

ський, якби переший-ліпший Іван чи Дем'ян. У третій летючці вичитав я, що полк. Андрій Мельник ніколи не мав нічого спільного з ОУН ані з українським націоналістичним рухом — і на тому мусів урвати, минули визначені мені двадцять хвилин.

Все те, зайво й говорити, страшенне мене обурило. А до того був я поденерований нахабним того смаркача-бурсака і призначенням мені ультимативного двадцятимінутового речення, щоб познайомитися зо змістом тих документів, котрих я навіть порахувати не встиг. Я встав і викричався на нього:

— Як ви можете писати такі брехливі й нечесні речі? Може тому ви й даєте тільки двадцять хвилин, щоб не було часу пізнати брехні. І чи здаєте собі справу, яку ви тим робите прислугу ворогам? Та ж вони тільки чекають на те! Негайно ви повинні перепросити полк. Мельника, а всі ті папери понищити й попалити, бо коли попадуться в непокликані руки — перед українцями піднімуть нас на сміх, а ворогам дадуть привід затирати руки з утіхи!

Я так схвилювався, що тяжко було мені ясно висказуватися, думки скакали мені в голові, гримнув я дверима і забрався з бурси.

Тяжко описати, а ще тяжче повірити, що тепер діялося в Холмі. Ніхто не сподівався, що прихильники Степана Бандери виступлять з одвертим бунтом проти нашого Проводу, тому ніхто й не підготовлявся до такої ситуації. Через те «бандерівці» — так їх спонтанно скрізь тоді почали називати — в початках мали повну перевагу: вони знали своїх людей, знали, на кого можуть розраховувати, з ким слід поступати обережно, мали готовий плян роботи, що зводився до того, щоб обсадити своїми людьми керівні і ключеві позиції в організаційному й суспільному житті, бойкотували й тероризували своїх противників. А ми, прихильники легального Проводу Українських Націоналістів на чолі з Головою ПУН,

Собор у Холмі — загальний вид з дзвінницею.

полк. Андрієм Мельником, металися одинцем, як риба в ятері. Один про одного не знав, щойно з розмов і дискусій, що гарячково велися тоді на кожному місці, пізнавали ми себе, не знали, яке положення на верхах організації, що нам робити і як себе вести. Все ж таки ми твердо трималися вірності Проводові і покищо тільки відгризалися в дискусіях і відбивалися словами на лайки бандерівців. Нас обложили бойкотом і заборонили з нами говорити. Колишні друзі, що жили в одній кімнаті і працювали при одному столі, тепер дивилися на себе з-під лоба і гарчали, як вовки. Цей бойкот часами неможливо було перевести на сто відсотків, особливо в часі праці, тоді дозволено бандерівцям відзиватися до нас тільки в справах, що відносяться до праці. Нічого тим не осягнули, замість ізолювати нас і зламати морально, тільки скріпили на душі. Швидко полапалися, що і для них з того невигода, бо коли бойкот, то не вільно говорити, а коли не можна говорити, то нема як дискутувати й перетягати нерішучих на свій бік.

Тим часом наше положення поправилося, коли ми зловили контакт з Проводом, і від тоді з кожним днем ішло до кращого. Приїхали до нас з інформаціями з Кракова Богдан Білий і Мотря Біла, привезли різну роз'яснювальну літературу і довго-довго говорили з кожним, хто не знав, на яку стати в нововитвореному хаосі. Перевірили ми кожного члена одного по другім і створили Обласну Екзекутиву. На чолі поставлено магістра Мирослава Йойка, а членів у ній початково було тільки три: організаційний референт Лялька, культурний — Кошик,³⁶⁾ і військовий — я. Зв'язок з нашим проводом від тепер ішов дуже жвавий, не було тижня, щоб не приїжджав хтось до нас. Бували по кілька разів Ярослав Гай-

³⁶⁾ Він потім перейшов до бандерівців і на його місце призначено іншого друга.

вас, як Голова Крайової Екзекутиви, і Зиновій Книш. А потім вернувся Онуфрій Коник, що лікувався в санаторії для хворих на груди в Криниці, і він перебрав під свою руку цілу холмську область. Ще пізніше приїхав Олександр Куц, студент з Берліна, він був родом з околиць Луцька на Волині, його знали багато людей і він неодного вирвав з бандерівських обнять. Ми знали, що по інших осередках, як от у Люблині, Грубешеві, Білій Підляській, Замості й Белзі відновилися наші Повітові Екзекутиви, все більше й більше людей провітрювалися з чаду шаленої пропаганди, що її в перших днях після розлому розгорнули бандерівці, і це нам піддавало охоти до праці.

Цілком не вдалося бандерівцям захопити в свої руки провід суспільним життям, що тоді велося в двох головних осередках: Допомоговому Комітеті та Кооперативному Союзі. Бракувало їм до того кваліфікованих людей, не було кого поставити на керівні й фахові пости. Та й не обсаджувалися вони в виборах більшістю голосів, тільки призначалися з центру українського життя в Кракові. А хоч, як потім показалося, цей центр, цебто Український Центральний Комітет, не пішов цілком по нашій лінії, але й не піддався бандерівцям. Власне, використано там нове положення на те, щоб під претекстом вичищування комітетів з бандерівців, усувати з них усіх націоналістів. Ми все ж таки на тому ліпше вийшли, між нами були люди, що знали своє діло, вміли працювати і трудно було без них обійтися. Головою Українського Допомогового Комітету в Холмі був магістер Мостович, бандерівець. Його легко було відсунути. Хоч він особисто може й чисті мав руки, але прикривав різні надужиття членів своєї організації, що завели Комітет над беріг пропасти. На його місце Головою поставлено інж. Андрія Файгеля. Секретарем далі залишився магістер Мирослав Йойко-Юкович, його просто ніким було заступити,

він працював у Комітеті майже від самих початків, усі його знали й шанували. Правда, на різних дрібних місцях унизу сиділа кучка прихильників Бандери, та вони скоро стратили охоту до суспільної праці, коли виявилось, що не опанують у ній проводу. Лишилися там тільки ті, що потребували якогось легального прикриття для своєї роботи.

Найбільшого спустошення зазнав Курінь Молоді. Майже всі хлопці й дівчата були чи то членами ОУН чи Юнацтва ОУН, пов'язані організаційними кличками і тепер їх відтягнули бандерівці з Відділу Молоді в Комітеті. Коли ми проголосили Загальні Збори, прийшло всього кільканадцять членів і з тим ми мусіли починати працю. Обрано нову управу Куреня Молоді на чолі зо Степаном Хромовським, що залишився вірним Проводові. Початково був також в управі попередній її голова, Бойко, ми його пізніше відкинули, коли виявилось, що він лишився в Курені Молоді з доручення бандерівців, щоб киришити нам у праці. На його місце дібрано мене. Скоро наш Курінь розрісся і майже дорівнював числом давнішому. Ми дуже пильно вважали, щоб не розполітиковувати юнаків. Авже ж, якийсь основний політичний вишкіл кожен юнак мусів дістати, хоч би й тому, щоб не впавав жертвою бандерівської агітації. Але головний натиск поклали ми на вишкіл військовий. Це юнакам дуже сподобалося. А тепер не мусіли ми послуговуватися дрючками замість крісів і камінням замість ручних гранатів. Були в нас правдиві кріси, пістолі і гранати, визичені з військового реферату ОУН, що добре був zorganizований у Кракові під проводом ген. Миколи Капустянського та полк. Романа Сушка, звідки до нас для зв'язку частенько заїздив пор. Малий. Військові вправи запалювали уяву юнаків, військовий вишкіл скріплював у них дисципліну і якби так війна з большевиками відтягнулася ще на який рік, я певний, що ми не тільки

відробили б втрати, що їх зазнали від бандерівців, але й переросли б їх організаційно добром молодих членів з-поміж юнаків. Військові справи робили ми також окремо для середнєшкільників як і для жінок. А між тими останніми були такі, що неодного справжнього вояка за пояс заткнули б. Хочби така Галина Кротюк, або Ніна Теробус з Грубешівщини. Що б їм не дати в руки або показати — вони за кілька днів орудували тим, як старі ветерани, що кілька літ перебували на фронті. Славні були дівчата і серце радувалося з того, всі ми з військового вишколу горді були з них, а найбільше інж. Степан Каратницький, що вкладав у те всю свою душу.

Хутко закінчився перший, початковий, вишкіл і ми знову перевели маневри. Наступом керував інж. Каратницький, обороною проводив я. Все вийшло вдало, на маневри запросили ми деяких наших старших військовиків і видно було, що наша праця не пішла на марне. Після того мене відрядили на вищий військовий курс у Кракові. Була це властиво військова школа для старшин. Її управителем був полк. Малець, колишній старшина української армії, викладало там багато військових фахівців, з молодших доповідачів пам'ятаю пор. Малого і пор. Омелянова. Політичну сторінку курсу обслуговували Олег Штуль і Богдан Білий.

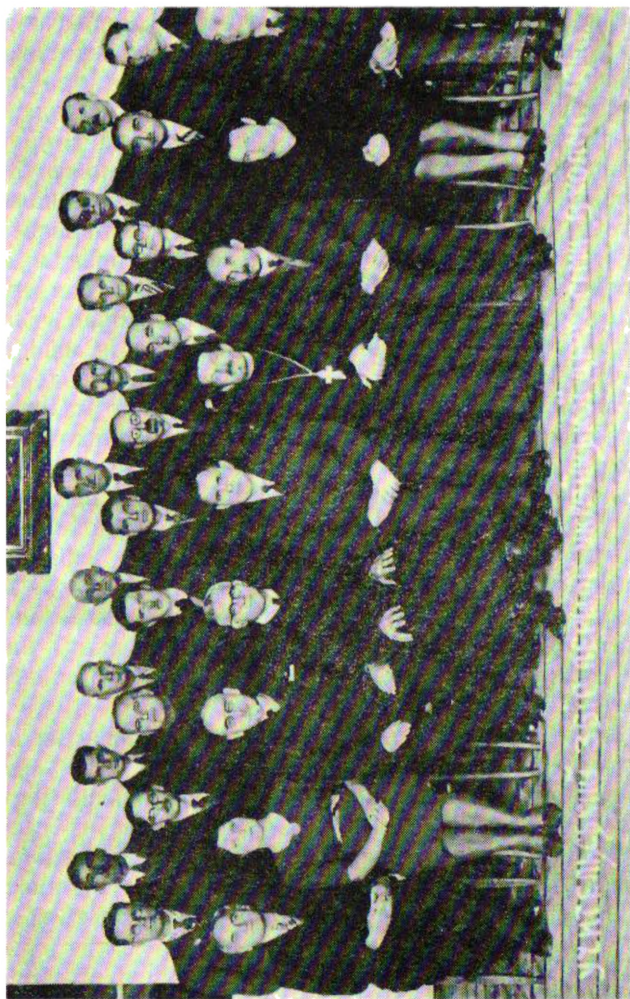
А в Холмі далі кипіло. Бандерівці побачили, що бойкот нас не зламав, що опанувати суспільного життя їм таки не повезло, і хоч чисельно вони все ще переважали всіх інших, але ми росли з кожним днем. Тоді взялися за терор. Почалося від погроз, думали залякати слабших. Таких не знайшли. В слід за погрозами почалися бійки. Порізали ножами д-ра Ленця, взяли його за Ярослава Гайваса. На одних громадських зборах у технічній школі напали на магістра Мирослава Йойка, що був їм сіллю в оці, як секретар Допомогового Комітету. Пошматували йо-

му ножем обличчя, б'ючи при тому молотками в голову. Оточила його група яких двадцяти боївкарів і все те сталося так нагло, що годі було йому наспіти з обороною. На щастя вулицею переїздив т. зв. фіякер і я в цій же хвилині відвіз його до шпиталю. Видужав Йойко тільки завдяки залізному своєму здоров'ю і кремезній будові тіла.

На групу учнів, що виходила з військового мого викладу, теж напала бандерівська боївка і до крови їх побила, а найбільше учнів Барановського і Хрюцького. Грозили їм доносами до німецької влади за те, що ходять на «нелегальні мельниківські доповіді». і за те влада прожене їх з гімназії.

Після панахиди за Головного Отамана Симона Петлюру та полк. Євгена Коновальця я з однією нашою членкою переводили збірку під церквою. Де не взялася бандерівська боївка під проводом Любомира Пеленського і Гавришкова, накинулися на мене з криком, щоб я негайно припинив збірку, а то поб'ють. Наша збірка не мала ніякої охорони, ми не сподівалися, що бандерівці будуть робити бешкет під церквою. Заслонив я Іванку собою і сказав, що не піду, буду далі збирати, а коли почнуть бійку, то будемо боронитися і хто знає, кому більше перепаде. Коло церкви було маса народу і не могли вони зорієнтуватися, чи є там якась охорона для нас, чи нема. Мабуть подумали, що не годиться починати галабурду під церквою, та й пішли, а ми з Іванкою докінчили збірку.

Впарі з нападами боївок розпустили бандерівці клеветницьку акцію, ширили між людьми всякі сплетні, обкидували грязюкою наших членів, вигадували всякі неймовірні історії. Про Йойка, напр., говорили, що його рідний брат живе у Львові під большевиками, співпрацює з НКВД і видає їм у руки українських націоналістів та й інших порядних українців. Це була очевидна брехня, але як заткати рота бреш-

Учителі української гімназії в Холмі 1940 року.

хунам? Глибоко сидів їм у печінках Любомир Білик, що був управителем бурси, тримав там залізний порядок і не терпів духу бандерівської пропаганди між бурсаками. Його завзялися бандерівці оплюгавити, щоб він утратив честь і пошану серед української громади та забрався з бурси. Розпустили про нього чутку, наче б то він за польських часів належав до «стржельців».³⁷⁾ Потім, покликуючися на ті чутки, зажадали громадського суду, бо ж як може бути виховником молоді людина, що згубила національну честь? Суд справді зібрався, Білик погодився на нього, не тільки тому, що за ним була правда, але головню, щоб розкрити брехливі методи бандерівської провокації. З нашої сторони в суді брав участь магістер Мирослав Йойко, а від бандерівців магістер Іванчук. Не пам'ятаю, хто був арбітром. Бандерівці поставили фальшивих свідків, що нібито мали бачити Білика, як він на майдані, у стржелецькому однострої, проводив фізичними вправами. Це була грубими нитками шита провокація і Біликові легко було її збити. Його знали члени ОУН ще з Коломиї, де він добре працював в організації. Суд скінчився скандалом, бандерівський суддя, що був незлою людиною і самий упав жертвою брехні своїх однопідумців, мусів відступити від обвинувачення, накінець Білик не видержав, схопив тих свідків за плечі і скинув їх сходами наниз.

Що й казати, жалюгідний це мало вплив на широкий український загал. Дехто говорив зо мною і запитувався, яка доля ждала б український нарід, коли б він опинився під таким проводом і з такою владою? Чи не перевищили б вони большевиків у жорстокості й безшабашності? І що я міг відповісти тим людям, коли вони знали, що ще вчора ті ж са-

³⁷⁾ Польська парамілітарна організація, на українських землях сильно знущалася над українськими селянами.

мі бандерівці були моїми товаришами і я разом з ними належав до однієї і тої самої організації.

Може я непотрібно розжалобився, згадуючи ті сумні часи — бодай ніколи не вернулися! Та що ко-го болить, той про те гомонить.

IX. Розділ.

ВІЙНА І ПОВОРІТ В УКРАЇНУ

Весна і воєнні настрої. — Вербуніок перекладачів і розвідчиків. — Відвідини Голови ПУН у Холмі. — Почалося! — Напряи на Львів. — Мандрівка здоиж границі. — Бандерівські застави. — Слідами за фронтом. — Перші дні у Львові. — Душехватство. — Своя своїх не познаша. — Харчівня для ОУН. — Відрадження до Снятина. —

Настала весна 1941 року і чи то інший вітер повіяв, а чи нам так здавалося з нетерплячки — все показувало, що війна німців з большевиками вже не за горами. Шептали про те люди, що мали відношення до дрібної німецької розвідки над границею, а скоро потім почався рух війська — день і ніч у сторону большевицької границі сунули танки, артилерія, вози з амуніцією. Далі вже хіба в сліпого могли бути якісь сумніви. Навіть величезні бараки для полонених почали будувати на вигоні за Холмом. Заворушилася німецька розвідка, кинулися вербувати людей, щоб скидати їх з легкопадів у большевицькому запіллі, обіцували при тому різні користі не тільки для них самих, але і для української справи. До мене приїхав земляк, сотн. Ярослав Курилюк, що мав якесь відношення до німецьких військових кіл. Він знав, що я займаюся військовим вишколом серед молоді і без обиняків домагався, щоб дати йому

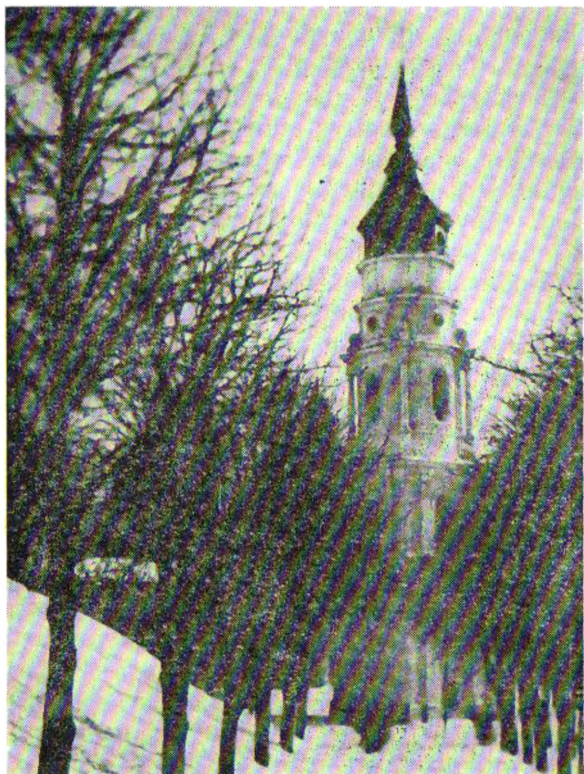
якнайбільше людей до розвідчо-партизанського відділу парашутистів. Витолкував я йому, що не така це проста справа. По-перше, ці люди не належать до мене особисто, вони пов'язані з Організацією Українських Націоналістів і тільки вона може їм через мене давати такі накази, а як досі, нічого мені невідомо, щоб ОУН прихильно ставилася до тієї справи. З усього того, що я довідався на військово-політичному вишколі в Кракові, виходило, що нічого від німців сподіватися не можна і з ніякими обіцянками для нас вони не поспішають, то й чому ж мали б ми заганяти до них вишколених наших членів-націоналістів?

Сотник Курилюк від'їхав з нічим. Вернувся по якомусь часі з організаційною запискою, що коли знайдуться добровольці, що на власну руку, з власної волі і без поклику на організацію почували б у собі потяг до пригодництва і хотіли б піти на саботажний вишкіл, то ми їх звільнимо з організації і відпустимо, але заохочувати до того нетреба, навпаки, слід кожному звернути увагу на пов'язані з тим небезпеки. Знайшлося таких кілька на цілу Холмщину, що відозвалася в них авантюрична тяга, та ніюдин з них не належав до ОУН, рахувалися в нас тільки симпатиками. Перевів я з ними короткий інформативний курс про советське життя — скільки знав і сам бачив, а небагато того було, — і відправив до Варшави, де вони мали збірний пункт. З нашої організації не пішов ніхто. Навіть на курси перекладачків до німецького війська нікого ми не пускали в тому часі, не було на те доручення Проводу. На перші такі курси зігнали німці громадських секретарів і різних нижчих працівників у самоврядуванні.

До нас прибув з відвідинами Голова ПУН, полк. Андрій Мельник. Він тоді об'їздив Генеральне Губернаторство для перегляду наших сил і коли заповіли нам його приїзд, ми гідно приготувалися для прий-

няття гостей. Вишикувався цілий Курінь Молоді, відбуто збірку-зустріч з усім членством ОУН, а потім зійшлася Обласна Екзекутива разом з викликаними для тої цілі провідними членами з недалеких місцевостей для спільного засідання з участю Голови ПУН і тих осіб, що його супроводжали. Бачив я серед них Зиновія Книша-Ренса, Ярослава Гайваса-Бистрого, Олександра Куца і поручника Свободу. Все відбулося справно, урочисто, а при тому подружньому і залишило незатертий спомин у наших душах. Майже всі ми перший раз у своєму житті бачили полк. Андрія Мельника. Його спокійна й поважна постава зробила на всіх велике враження, а позбавлені якихнебудь бомбастичних фраз слова промовляли всім до душі. Аж тепер ми зрозуміли, в чому полягає сила нашого Проводу: не в потоці бурхливих слів, не в закукуріченій пропаганді, а в серйозній, правдиво військовій поставі до завдань Організації Українських Націоналістів.

Це було десь у місяці травні, а на день 1 червня припадав початок моєї одномісячної відпустки. Поїхав я на село до знайомих, щоб відпочати тиждень-два, коли ж заскочив за чимсь на день до Холма, директор Лютий сказав мені, що німецький окружний староста відкликав усі відпустки і я мушу негайно ставати до праці. Дуже мені це не сподобалося, та що я міг зробити? Пішов я додому і там застав записку від магістра Йойка, щоб негайно зайти до нього. Ця записка ждала вже на мене кілька днів. Зайшов я до Йойка, а він каже мені, що з уваги на непевний час і близькість війни мусимо якнайшвидше наладнати всі наші приватні справи, залишити на місцях найконечніших людей для організаційного зв'язку і для опіки над юнацтвом, самим же нам треба поспішати до большевицької границі — такий мобілізаційний наказ від нашого Проводу. Там дістанемо зв'язок до Львова і туди нам слід продиратися

Дзвіниця Собору в Холмі.

та ждати на дальші накази. Всі свої справи Йойко вже полагодив і готовий був іти хочби й сьогодні ввечері.

Мене вхопила гарячка — значить, прийшов наш час! Не гаявши ні хвилини зібрав я свої клунки і заніс до родини Хромовських та Медвецьких. В хаті лишилися тільки жінки, бо і Степан Хромовський і Михайло Медвецький ішли з нами за тим самим наказом.

Перший наш етап — Грубешів. У той час уже невільно було цивільним особам їздити потягами, всі вагони затримано для військових потреб. Мені пощастило. Крутився ще по Холмі сотн. Ярослав Курілюк, що мав зв'язки з місцевим німецьким військовим командуванням, він роздобув мені кілька таких дозволів на користування залізницею і ми ще того самого вечора заїхали до Грубешова. Нашим провідником у Грубешові був д-р Володимир Оренчук і в нього мали ми ждати, доки не пічнетесь війна, а тоді вже власним промислом якнайшвидше добиватися до Львова. Війна висіла на волоску і ми сиділи, як на жарі. Скрізь повно війська, у різних відступах здовж дороги стояли підручні магазини пального для авт і танків, скрині з різним військовим добром, нераз просто неба. Тут до нас доскочив Любомир Білик, котрого ми телефонічно викликали з Переворська, де він поступив на працю до рафінерії цукру.

В Грубешові ждала на мене несподіванка. В тому самому домі, де жив д-р Оренчук, мешкав також мій знайомий зо Снятинщини чи пак з Заболотівщини і колишній член ОУН, магістер Степан Мокрій. На жаль він опреділився по бандерівській стороні. Та це нам не перешкоджало сердечно поговорити про старі добрі часи і про непевне майбутнє, що нас чекало. Все таки жаль брав за серце, який то час настав, що два добрі друзі, товариші з підпільної

праці, тепер опинилися по противних сторонах барикади і мусять кожен слухати іншого Проводу, хоч дружба їм наказувала б подати собі руки та кинути в обняття.

По місті небезпечно було вештатися. Хоч ніби порядкувало всім військо, а воно цивільними людьми мало цікавилось і не чіпало їх, хіба що були на те якісь підозріння або доноси, але звідкись узялося гестапо і зачало зганяти людей, щоб копати укріплення. Побачили Білика на вулиці, хотіли і його брати, а він утік. Гналися за нам навздогін аж до нашої хати, він усе ж таки втік і остеріг нас. Згадав я, що тут недалеко живе наша членка Ніна Теребус, і ми вибралися до неї на село переждати лихо. Сердечно нас там прийняли і з правдивою українською гостинністю відразу ж посадили за стіл. Тут уже гестапа не було, а саме тільки військо.

Полягали ми спати в stodolі, так безпечніше і для нас і для господарів, що в разі чого могли відсахнутися від нас, мовляв, різний нарід швендяється, зайшли тайком у stodолу і заночували без відома господаря, добре, що не обікрали. Довго ще ми говорили, до пізньої ночі, доки не зморив нас сон. Збудилися ми під гуркіт літаків, що ключами, як журавлі, летіли на схід. А тут уже й гармати заграли, заторохкотіли скоростріли — це було майже над самою границею. На radoшax ми обнялися й поцілувалися: ось вона, ця війна, Бог один знає, що принесе, але без війни большевики не впадуть і нас задушать. Тепер же ж принаймні надія на зміну світить українському народові.

Напіводягнені вибігли ми на дорогу, а там во-яки при радіоапаратах слухають промови Гітлера. Є вже повідомлення, що німецьке військо перейшло Буг, большевики стрімголов утікають, не чинять опору, тисячами здаються в полон при першій зустрічі з німецьким військом. Тяжко було в те повірити, всі-

ляко ми собі те пояснювали. Одні казали, що большевицьке військо не хоче битися за Сталіна й комуну, другі схилялися до думки, що наступ заско-чив большевиків і вони не встигли ставити органі-зованого спротиву, а ще були й такі що говорили, наче б це була вигадка німецької пропаганди.

Шкода нам було кожної хвилини і ми попросту-вали в напрямі на Угнів і Раву Руську, сподіваючися, що коли німці так швидко йдуть наперед, то й нам звільнилася дорога. Але коли ми прийшли на гра-ничний пункт, де зв'язковим ОУН був Роман Біда,³⁸⁾ довідалися від нього, що фронт стоїть на місці, іде невелика перестрілка з обидвох сторін, невідомо, як довго це потриває, і коли нам спішно до Львова, мусимо спробувати переходу в іншому місці. Пора-див нам іти до Кристинополя, є вістка, що там фронт уже пересунувся на схід. При тому радив бути обе-режним, за його інформаціями бандерівці достави-ли до границі більшу кількість людей з одним тільки завданням: переловлювати наших людей і не пускати їх на другий бік.

До Кристинополя давніше можна було їхати за-лізницею. Авже ж, поїзди тепер не курсували. Ча-сом ішла льокомотива з одним вагоном і на одну з таких нам пощастило дістатися. Хоч і не дуже без-печно їхати, бо з-часта з'являлися літаки і били з бортової зброї, зате заїхали ми швиденько, а нога-ми прийшлося б бити пів дня. Хотіли ми дістатися до Забужжя, села, що властиво рахувалося передмі-стям Сокаля. Місто Сокаль лежало по правій сто-

³⁸⁾ Засуджений на кару смерти в процесі за Східні Тор-ги у Львові 1930 року, з заміною на 15 літ важкої тюрми. Пі-сля десятирічного перебування в тюрмі, звільнила його війна і він негайно зголосився до ОУН. Дістав доручення пилькувати большевицької границі на відтинку Белза. В січні 1942 року розстріляли його німці в Києві.

Молодь першої української гімназії в Холмі 1940 - 1941 року.

роні Буга і належало до большевиків, а Забужжя було на лівому, німецькому березі Буга. Там учительвала сестра Любомира Білика, ми сподівалися, що знає вона околицю і допоможе нам перебратися на другий бік. До Крестинополя ми таки не доїхали, знову показалося, що фронт стоїть здовж Буга. Покищо тут спокійно, стріли чути тільки зрідка, одначе кожної хвилини може стати гаряче. Бачили ми, що ровами підсуваються вояки в сторону Забужжя, то й ми собі давай за ними. Підлізли ми так може сто метрів, а може й двісті — де не взялися два літаки і сипнули по нас кулями, як горохом по решеті. Не мали щастя, недалечко стояла німецька протилітунська батарея і не встигли ми й духу перевести, як обидва літаки в огні летіли перевертом униз.

Неймовірна річ — три «цивілі» шляються під самісіньким фронтом, стають на п'яти німецьким воякам, і ніхто не спитається їх, хто вони і чого тут шукають. Так ми поволі і з трудом зайшли до села в слід за тими вояками. В селі, крім війська — ні живої душі. Білик знав, де живе його сетра, і повів нас туди. В хаті порожньо, не знати, що нам робити, ледве чи вернеться хто сюди, доки фронт не рушиться з місця. Зайшли ми в садок і знайшли діру в землі — це було сховище, куди поховалися люди з сусідніх хат. Була між ними й Біликова сестра, аж руками сплеснула, побачивши нас. Зараз заметушилася, щоб дати нам щось їсти і це справді було дуже на часі, в животах нам гуркотіли барабани.

Біда, і тут не можна через границю. Порадилися ми, що Білик з сестрою підкрадуться до сусіднього села розвідатися, чи не легше там буде, ми ж заждемо на них у бункрі. Сиділи ми так собі коло бункра й гуторили з людьми, коли це підійшли до нас якісь два типи. Кажуть іти за собою — ми арештовані.

— Не так швидко, панове, — кажу їм, — найперше, ви не знаєте, хто ми, а нам невідомо, хто ви. Витягайте ваші документи, нехай знаємо, з ким маємо діло.

Пошепотіли вони щось між собою та й пішли. Правдоподібно по підмогу, бачили, що легко з нами не піде, і самі не почувалися в силі на такий «арешт». Ну, правду казав Роман Біда, ось уже «перша стежа» цієї бандерівської поліції і нам ліпше забратися звідси. Лишили ми записку Біликові, що будемо ждати на нього коло залізничного двірця у Кристинополі. Ждати прийшлося досить довго. Потім знову трапилася машина з вагоном і завезла нас назад до Угнова. Тут нічого за цей день не змінилося, німці і большевики сиділи в бункрах і перестрілювалися час-до-часу для розваги. Тим часом прийшло більше людей, що прямували на Львів, між ними знайомий мені поручник Небола з цілим відділом закарпатців. Кількох з-поміж нас запросив Біда до своєї хати на нараду, щось мусіли ми чинити — людей збиралося дедалі більше й більше, німці покищо тим не цікавилися, та скоро і їм це стане підозріле. Коли ми так радилися й обмінювалися при тому думками про воєнну ситуацію і ті перспективи, що відкриваються перед українцями, попросив слова один з присутніх, високого росту чоловіка, представився, як Шустакевич. Показалося, що це бандерівець. Недомагав він на ногу, не міг швидко маршувати і бандерівці лишили його на границі разом з тими, що мали нас виловлювати. Це він нам одверто сказав і видно було, що жаль ним хвилює. Він думав, що ми, цебто «мельниківці», це якісь виродки і шкідники, а щонайменше недолуги, що перешкаджають правдивій революційній роботі. Тепер побачив, що це гарні люди і щирі патріоти, навіщо ж ставити їм перешкоди, арештувати і навіть стріляти? Йому відкрилися очі і він нізащо не приложить

свої руки до такої справи. Все ж таки просив нас дуже берегтися, бо не всі ж так думають, як він, а накази бандерівці залишили дуже строгі — спиняти, в разі потреби силою, не вагатися і стріляти, бо «мельниківгі» це зрадники ОУН. Довго ще ми говорили про те, який бідний український нарід, коли в таку важливу хвилину, де може на довго рішається його доля, де кожна одиниця може придатися і де повинні забутися всі різниці віри й політичних переконань — ми влаштовуємо лови на себе, на втіху нашим ворогам.

Розвідники, що весь час стежили здовж границі, донесли, що в одному місці на південь большевики почали відворот. Було там кільканадцять родин з возами, що пробилися на німецький бік у страху, щоб большевики в останній хвилині їх не постріляли. Німці дозволили їм вертатися додому і ми замішалися між них та так перейшли кордон. Рішили ми далі йти невеликими групами, що не звертають на себе уваги, так легше висовгатися з-під німецького й бандерівського ока. І це було справді дуже потрібне. Тільки минули ми перше село за границею, а вже бігли за нами якісь два хлопці та кричали, щоб спинитися. Вони були озброєні й хотіли забрати нас з собою. Нема дурних іти добровільно на заріз, мусіли б ми боронитися, на щастя помогли нам утікачі, що гурмою всіх нас обступили і прогнали бандерівців.

Підійшли ми під Раву Руську. Дуже нас урадувало і підбадьорило, коли при вході до міста побачили ми тріюмфальну браму з написом: «Хай живе полковник Андрій Мельник!» Тих кілька днів увесь час стояли ми під загрозою від бандерівських боївок і тут перший раз побачили, що й наша організація діє. Мали ми зв'язок до одного з наших членів у Раві Руській, побули трохи в нього, відпочили і дістали дальший зв'язок до студента Богдана Полюги в якомусь селі між Равою Руською та Львовом, забув уже, як називається.

валосся. Ще й далі ішли ми пішки, шкода було й думати про поїзди, залізничні станції понижені, рейки позривані та й небезпечно йти ними, можна на міну наткнутися. По обидвох боках дороги поперевертані большевицькі танки-колоси, лежать купи всякого військового виряду, що його покидали большевики, втікаючи, а німці ще не мали часу позбирати.

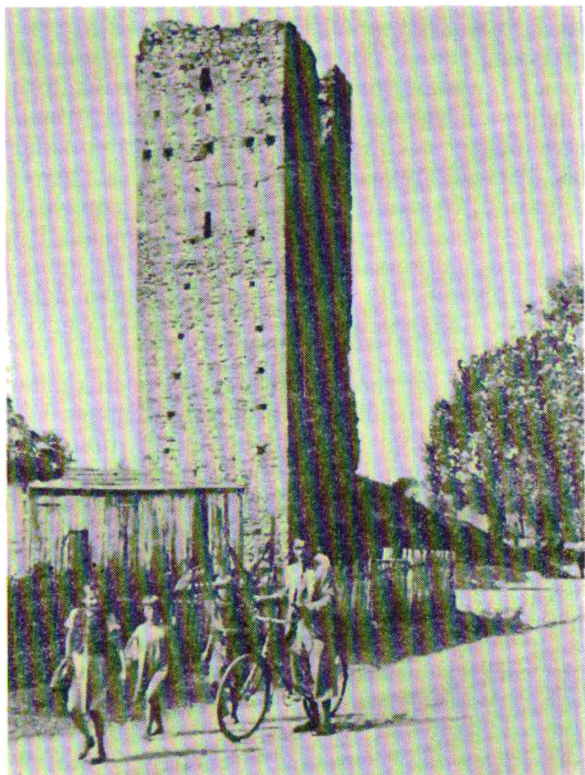
Якось добрали ми до потрібного нам села і трапили на страшну сцену. Німецькі есеси зловили більший гурт сільських хлопців і зараз їх тут, на очах цілого села, мають стріляти. У хлопців були низько стрижені голови і німці взяли їх за переодягнених червоноармійців, залишених для партизанки на тилах німецької армії. Навколо сумна юрба людей, жінки заливаються сльозами, ніхто не вміє порозумітися з німцями, вияснити помилку. Саме в тому моменті ми ввійшли до села і жінки з риданням просили нас поговорити з німцями, вставитися за їхніми синами, просити пощади для безневинних хлопців. Підступили ми до старшого, що командував тим відділом, і по кількох хвилинах усе вияснилося, хлопців пустили. Треба було бачити радість селян, на руках нас хотіли нести, один перед другим наперебій запрошували до себе, добродіями і спасителями величали, аж ніяково було слухати всіх тих похвал. Хоч і раділи ми разом з ними, та якось почувалися збентежені серед виявів тієї радості, заслуга наша не така то вже й велика була, просто — ми вміли говорити по-німецьки. Виявилось, що заплакані жінки називаються Полюги, коли ж ми запиталися про Богдана Полюгу, вони знову вдарили в плач. Старша з тих жінок — це його мати, а молодша — сестра. Між урятованими від смерті був молодший брат Богдана, його ж самого нема між живими, перед двома днями застрілили його большевики при відвороті. Мовчки поскидали ми шапки, щоб віддати честь нашому другові...

Не годилося відмовляти сердечному запрошенню родини Полюгів і хоч як нам спішно було, заночували ми в них. Раннім ранком почимчикували далі. Мої зв'язки з тією гарною родиною на тому не порвалися, пізніше я ще кілька разів туди приїздив, потім переписувався з Оксаною Полюгою.

Дорога вела по гарячих слідах війни. Наліво й направо лежали трупи большевицьких вояків, дуже мало німецьких, німці своїх хоронили відразу. В Жовкві верховодили бандерівці, над тріумфальною брамою висів величезний напис: «Хай живе непереможна німецька армія, хай живе Гітлер, хай живе Степан Бандера!» Пильно стежили ми на всі боки, щоб завчасу зочити небезпеку від бандерівців. Мусів тут іти бій, чимало хат були пошкоджені гарматними стрільнями, одну капличку в середмісті пробило наскрізь. Не багато бачили ми веселих облич. Хоч і тішилися люди, що втікали большевики, але на місто ляг смуток — багато українців вимордували большевики в жовківській тюрмі.

Що ближче до Львова, то більше трупів при дорогах. Минали нас німецькі авта, на них бачили ми знайомих бандерівців, між ними і наших, холмських, як Гавришкова й інших. Проїжджаючи повз нас, вони кричали і з насміхом свистали на нас, мовляв, куди вам до нас, ви пішки чвалаєте, а ми автами несемося!

Під вечір були ми в Куликові, якби йти далі, прийшли б до Львова вже вночі. Не знаючи, що там діється, порадилися ми, щоб заночувати в Куликові, а тільки займеться рання зоря, іти в дальшу дорогу, прийти до Львова якнайраніше. Ночували ми в місцевого священика, о. Мельника. Не було в нас до нього зв'язку, тільки з розмови вийшло, що якщо він і не член ОУН, то напевно ширий прихильник нашої організації. Від нього перший раз довідалися ми докладніше про положення в цих перших днях війни, про життя під большевиками в останніх місяцях,

Руїни Данилової вежі коло села Столп'я на Холмщині.

про шалені бої і відступ большевицького війська. Львів німці зайняли тільки вчора, хоч большевики покинули місто ще перед кількома днями. Чув теж звідкись о. Мельник, що завтра-післязавтра має бути проголошена вільна Україна і першим її президентом буде Степан Бандера. До нього приходили вістки про розкол в ОУН, та ніхто не хотів у них вірити, аж тепер побачили, що це сумна правда. В самому Куликові бандерівців майже нема, хіба одиниці, всі інші тай він сам стоять за полк. Мельником і навіть браму поставили з написом «хай живе полковник Андрій Мельник». З великим жалем розказував нам о. Мельник про ті речі, він гаряче бажав, щоб полк. Мельник знову станув у проводі всього об'єднаного націоналістичного руху і на чолі української держави. Не вірив він, щоб мало кому знаний Степан Бандера міг пірвати за собою всю Україну.

Виспалися ми гаразд у stodolі і поснідавши рано вранці пішли на Львів, а з нами й о. Мельник³⁹⁾ та ще «Богдан»-Влодко з Ходорівщини, що прилучився в Угнові ще до нашої групи.⁴⁰⁾ Перед самим Львовом побачили ми на землі повалену тріумфальну браму з таким самим написом, як у Жовкві. Стрічні люди поясняли нам, що браму звалили есесівці,⁴¹⁾ обурені тим, що якийсь Бандера згаданий там був поруч з Адольфом Гітлером.

³⁹⁾ О. Мельник, щирий український патріот, помер пізніше на еміграції.

⁴⁰⁾ Згинув трагічною смертю у Львові 1943 року. Якраз я йшов на стрічу з ним на Ринку і подорозі повідомлено мене, що перед хвилиною застрілило його гестапо.

⁴¹⁾ Від початкових букв німецької назви Шүц Штафелън, (охоронні відділи). Це були елітарні формації гітлерівської партії, переформовані з часом на військовий зразок у дивізії.

У Львові попрощалися ми з о. Мельником і з «Богданом», пішли до мешкання батьків Романа Біді, хотіли повідомити їх, що син їхній живе і передає їм привіт. Там теж мали ми перший організаційний контакт до його сестри. А в хаті плач і лемент — пропала їхня доня Оля, може замордували її большевики разом з сотнями інших в'язнів і випадково зловлених на вулиці в останній хвилині людей. Не був це останній удар для тієї української родини, пів року пізніше гестапо розстріляло останнього їхнього сина Романа.

Пішли ми на другий організаційний пункт, до Онуфрія Максимова, і його застали вдома. Поінформував він нас про найновіші події у Львові і не були це веселі для нас новини. Бандерівці вже проголосили свою «державу». Цікаво, що з ким ми не говорили, ніхто не виявляв свого захоплення з того. Люди інтересувалися іншими речами, як довго триває війна, який буде її кінець, як будуть німці ставитися до українців і т. п. Все те питання, на котрі й мудріші від наших, голови, не могли б тоді дати відповіді. Власне, у Львові мали ми зголоситися до Ярослава Гайваса-Бистрого, або заждати на нього, і він, як наш організаційний зверхник з Генерального Губернаторства, мав нас залучити до праці в крайовій сітці ОУН. В хаті, де жили його батьки, вийшла до нас якась старша пані, може це була його мати, і сказала, що його ще нема. Тим часом ми вешталися по місті і стрінули там випадково пор. Малого. З ним пішли оглядати тюрму «Бригідки» й інші в'язниці, де большевики постріляли сотні в'язнів. В колишній військовій тюрмі на Замарстинові замурували їх живцем. Тепер трупи повиношено на подвір'я, звідусіль приходили туди люди пізнавати своїх рідних. Страшно було глядіти на довгі ряди мерців, від них немилосердно тхнуло труп'ячим сопухом. Йойкові зробилося слабо і він

покинув нас, а ми з пор. Малим довго ще ходили між трупами. Не знайшли нікого знайомого.

Ночівлю знайшли ми цієї першої ночі в одного інженера, доброго знайомого Йойка. Разом з нами прийшов на нічліг один лікар з Відня, його покликали бандерівці на якусь урядову посаду. Замість спання пішла гаряча дискусія. Інженер стояв по нашої стороні, а його жінка й теща тримали з бандерівцями, разом з тим лікарем. Слова ллялися дедалі палкіше і накінець старша пані розплакалась:

— Я не можу повірити, що Бандера став таким, як ви про нього говорите. Я ж добре його знаю, ось тут на цьому ліжку спав він, коли ховався перед поляками, як же ж міг би він повстати проти того Проводу, що за нього боровся?

Дуже неприємна хвиля — на наших очах виявилось, що розкол в ОУН поділив не тільки суспільність, але й родини. Лагідно вияснявали ми обидвом жінкам, що засліплення зводило нераз і більше заслужених людей на крутий шлях, а кожна здорово думаюча людина мусить признати, що не дивлячись на те, з яких це діялось мотивів, поділ організації пішов на користь тільки нашим ворогам. Як же ж виправдувати того, хто його спричинив?

Замок і доктор, жінки тільки схлипували і вже нам не перечили. Розум їх був за нами, але прив'язання до знаних їм давніше і дорогих, тягнуло за собою серце...

Другої ночі ми вже не хотіли туди вертатися, знайшли собі нічліг у мого земляка Онуфрія Шумка, що жив разом зі співаком Левом Рейнаровичем.

Ждучи на Бистрого, ходили ми сюди й туди і скрізь ждали на нас нові враження. «На Валах» побачили ми бандерівський легіон з синьо-жовтими стрічками на шапках. Подейкували, немов би то він здобув Львів від большевиків. Брехня на коротких ногах ходить, скоро виявилось, що привезли його нім-

ці «на готове» і тоді відвернулися від нього симпатії багатьох українців, вражених за те, що їх підманули.

З такою самою метою вилягли на вулиці міста львов'яни і на кожному кроці можна було стрінути знайомих. Напоровся я лобом на магістра Зубрицького.⁴²⁾

— Ходім «хвлатати душі», — каже він мені, — тепер така хвилина, що хто до кого перший підійде, той тягне його за собою. В мене є гімназійний товариш лікар, його притягнули до бандерівського легіону і кортить мене з ним поговорити, може ним захитаю.

Відшукали ми того лікаря в шпиталю коло св. Юра, чи не в «Народній Лічниці». Він досить тепло привітався з Зубрицьким і байдуже зо мною, незнайомим, та ще й «мельниківцем». Признався, що німці привезли їх на військових автах, а нас нібито мало притранспортувати гестапо. Тут уже не міг я втриматися:

— Скажіть, будь ласка, пане докторе, хто з нас у німецькому мундурі, ви чи я? І кому дали німці рангу сотника, вам, чи мені або моєму товаришові? Чиїми автами ви приїхали, як не німецькими, в той час, як ми з товаришами тюпали пішки від села до села? Чи не хочете ви втишити своє сумління, кидаючи наклепи на колишніх товаришів?

Навіть не попрощалися ми, геть пішли обидва з Зубрицьким, а цей спізод згадав я, бо не був він один, тисячі таких розмов велися тоді серед українців і ще довго після того, коли в пух і прах розсипалися надії, які б вони в кого не були, в бандерівській пресі можна було читати обвинувачення їхніх противників у співпраці з гестапом.

⁴²⁾ Пропав пізніше в дивізії.

Того самого дня бачився я, теж у припадковій зустрічі на вулиці, з колишньою моєю товаришкою зо снятинського підпілля, Калинкою Іванійчук. Почалося з радості, а скінчилося сумною гіркістю — Калинка Іванійчук теж тримала з бандерівцями. Питався я її, що вона робить у Львові. Студіювала фармацевтику до війни, а тепер працює. Де саме? І вже так скоро, коли люди ще не прийшли до себе після першого враження по втечі большевиків? Так, вона працює в українському уряді, в статистичному відділі.

— Що ж це за статистику ви там ведете?

— Заносимо в списки всіх членів ОУН з цілого краю, хто від коли став членом організації, що в ній робив і чим для неї прислужився. Українському урядові це потрібно, щоб знати, кому які посади давати.

— Бійтеся Бога, Калинко, чи ви подумали, що робите? Та ж одного дня налетить на вас гестапо і за тими вашими списками виарештують одного по другому!

— Та що ви, друже Стефку, такі дурниці верзете? Яке гестапо і які ревізії? Тепер українська влада і гестапо тут ні при чому!

Говорила це вона спокійно, всміхаючися, зо щирого переконання і мене огорнув жах. Та невже ж можна такі памороки на людей пустити, що весь здоровий глузд їм затуманять? Довго ще я говорив з Калинкою і все те на нічого не придалося. Бандерівців вона не покинула і не минуло багато часу, як згинула з рук того ж гестапа, про яке й думки не допускала, щоб посміло воно вмішуватися до бандерівської української держави.⁴³⁾

⁴³⁾ Вона працювала тоді в суспільній опіці, що носила харчі для політичних в'язнів у гестапівській тюрмі. В харчах передавала всілякі записки, аж доки її не переловили, арештували і розстріляли.

Життя у Львові наладжувалося не то з кожним днем, а з кожною годиною. В нас було вже приміщення для організаційної централі при Академічній вулиці і там кожному знайшлася якась робота. Мені, як кооператорові, дали доручення зорганізувати харчеву кооперативу й наладнати постачання харчів для ОУН. З харчами у Львові було скупко і хто не мав добрих знайомих, що порятували б, можна було б пропасти з голоду. Для наших людей відкрили ресторан-харчівню під числом 24 Куркової вулиці. Нічого там, крім хліба й оселедців, не дістав би, тому то Іван Рогач, до которого приділили мене організаційним зв'язком, так дуже натискав, щоб подбати про постачання харчів. Я цілком його розумів, це була найбільш пекуча потреба, ми мусли прохарчувати не тільки тих людей, що самі з ранку до ночі ганялися за організаційними справами, але й усіх тих, що пересувалися через Львів тільки етапом. А їх були тисячі, кожного дня все більше й більше. Їх формував у гуртки Теофіль Бак-Бойчук і відсилав на схід.

За большевиків усі приватні харчеві крамниці позникали. Замість того діяла одна величезна споживча ніби кооператива ніби державний розподільний магазин, що називався «Харчоторг». Стрижем персоналу Харчоторгу були колишні працівники «Народньої Торгівлі» та інших українських кооператив. До одного з тих колишніх директорів «Народньої Торгівлі», Івана Лазорка, зголосився я з запискою-проханням від друга Рогача. Вже й сам не знаю, як удалося мені дістатися до нього — сотні людей надаремно того кожного дня добивалися. Директор Лазорко прийняв мене дуже прихильно, а ще й коли довідався, що я теж був кооперативним працівником. Йому сподобалося те, що в тих часах, коли кожен на власну руку «реквірував» чи іншими словами, просто грабив і розтягав зібране в т. зв. ба-

зах кооперативне майно ніби для «української держави», ми лояльно прийшли просити в нього помочі. Обіцяв він мені піти на руку в усім, що тільки буде в його силі. Вже скінчилися перші грабунки і безконтрольні ревізії, тепер навіть військовим самочинно нічого не вільно забирати. Переводилася інвентаризація наявних у магазинах харчів і він постарається виділити при тому якусь кількість для потреб нашої харчівні, хоч не може ручитися, що буде того багато, бо ж сам він головою за те перед німцями відповідає. Зараз таки з місця дав мені записку на деякі речі і просив стояти з ним у контакті. Доки це було можливе, директор Лазорко щедро і прихильно нас підпомагав.

Праці в кооперативах, млинах і магазинах мав я по вуха і мене вона тепер зовсім не приваблювала. Тягнуло мене на схід, хотілося йти разом з іншими друзями, що кожного дня вимаршовували з Академічної вулиці чи на Волинь, чи на Київ або на південню Україну. Відпросився я, що мене зняли з харчозаготівельної ділянки і призначили до відділу, що мав йти на Кавказ, аж до Баку. Дуже тим я вважався і з дня на день виживав, коли сформується наша групка. Власне, вона вже була готова, ще тільки підроблялись якісь папери і мали ми заждати першої нагоди, коли трапиться авто або який інший транспорт.

Одного дня йшов я вулицею зо Степаном Хромовським і стрінули ми Івана Равлика, що був якимсь там міністром чи іншою «грубшою рибою» в бандерівців. Його я перший раз у моїм житті побачив, зате Степан Хромовський був з ним знайомий з давніших часів. Равлик мав на собі чорний цератовий дощовик німецького виробу і похляскував себе тростинкою по чоботях. Питався його Хромовський, що чувати нового, а він йому каже, що передучора був атентат на «прем'єра» Стецька і німці взяли його

під охорону, щоб забезпечити його життя. Трудно було втримати повагу і я вибухнув сміхом. Невже ж бандерівці мають людей за дурнів, коли торочать такі теревені? В той час вони конче хотіли втримати українську суспільність у переконанні, що з німцями в них якнайкраща згода і що мають вони німецьке благословення на все, що чинять. Легенда про анти-німецький резистанс від самих початків війни а то ще й з-перед неї зродилася щойно пізніше.

Не судилося мені поїхати на Кавказ. Не було кого послати до Снятина, щоб наладнати там наші справи і відновити Повітову Екзекутиву ОУН. Послали мене з тим, щоб я впорався з тим до двох-трьох тижнів і зараз же вертався до Львова. І як поїхав я, так і застряг, нічого не вийшло з моїх мрій побачити Київ, Чорне море і всю нашу широку Україну.

Х. Розділ.

НЕ ПІЗНАВ, ЩО ЗАСТАВ...

Весела трійка, та не дуже весела дорога. — Від села до села. — Рогатин - Галич - Stanisлавів - Коломия. — Я до Марусі — а вона бандерівка! — Нема друзів — одних побили большевики, а другі в бандерівців. — Бричкою до Заболотова. — Два Комітети в Снятині — громадський і бандерівський. — Ноза Повітова Екзекутива ОУН. — За нами юнацтво. — «Революційні Трибунали». — І мене судили. — Буковинський Курінь та його отаман «Василь». Контактую його з Крайовою Екзекутивою. — Знаходимо його дружину у Львові. — Курінь помаршує на Київ. — Знаменна стріча на мості. —

Виїхала нас групка кілька осіб на Рогатин. Туди вибиралися Коник з Рогачем і мали нас підвезти автом, а звідти мусимо давати собі раду самі, як усі інші в той час. До нас долучилася ще пані Соня Могильницька з Коломиї, їй дуже хотілося якнайшвидше пертатися до родини. Большевики арештували її чоловіка, адвоката в Коломиї, і вона мусіла звідти тікати, покинувши донечку Таню, матір і брата. Разом з шофером було нас шестеро в авті, а їхали ми так, що пішки швидше зайшов би. Що якийсь час мусіли приставати, щоб мотор не перегрівся, а на половині дороги сталася пригода — з одного колеса висвистом вийшло повітря і ми сіли. Дорогою про-

їжджало багато німецьких авт, не зважаючи на наші розпучливі знаки ні одне не хотіло спинитися, щоб нам допомогти. Нарешті трапилася якась добряча душа, заліпив нам дірку й наpomпував колесо.

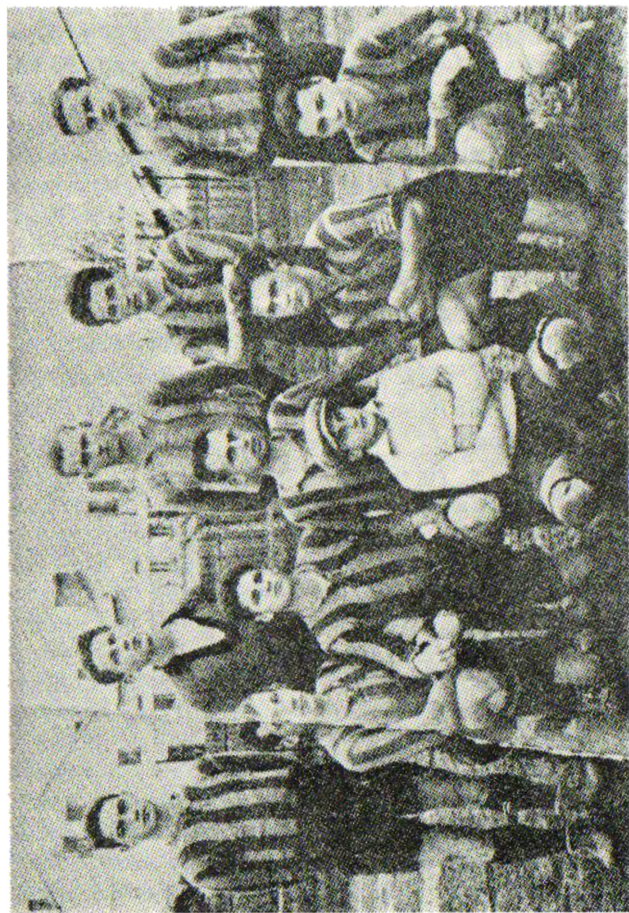
Отака була наша їзда, здавалося, що черепаха нас перегнала б. Якось ми того не помічали, розмова не вгавала, перед у ній вів Коник, що прийшов до рідної собі Рогатинщини ще перед тим, заки почалася війна, і тепер показував нам місця, де він разом зо своїми хлопцями шарпав утікаючих большевиків.

В Рогатині найперше заїхали ми до української поліції, що її zorganizував Коник, там почистилися, причепурилися й пішли на приходство, де був приготований обід, а після обіду мала відбутися інформативна нарада для довкільних священиків та української інтелігенції з повіту. Запросив їх туди Коник і привіз з собою Івана Рогача, щоб він тримав до них доповідь про політичну ситуацію та про причини розколу в ОУН.

По обіді ми з Йойком та з панею Могильницькою поїхали далі. Від Коника дістали ми посвідку, щоб по дорозі від Рогатина до Станиславова давали нам коні, від села до села. Їхалося всіляко, раз ліпше, раз гірше, нераз такою сухореброю конякою, що сором людям на очі показуватися. А що їхала з нами гарна і симпатична пані, весь час було нам весело і не дуже ми брали собі до серця дрібні невдачі й перешкоди. Для неї завжди знайшовся нічліг у гостинній хаті, а ми з Йойком завдавали хropaка то в stodолі, а чи і просто неба. Гірше було з їдою, хліба по селах обмаль, трудно випросити — тут не хочуть, там не мають, ще деінде є, та спліснілий. Якось доїхали ми до Галича, сіли на руїнах замку й оглядали околицю. Погода вдалася напрочуд гарна, вид довкола чудовий, аж очей не хотілося відривати від нього.

Таким самим способом заїхали ми з Галича до Станиславова. Зв'язок у нас був до Івана Мицика й магістра Юлька Боднарука. Іван Мицик уже на місяць перед війною перекрався до краю і застряг десь між Галичем і Станиславом, саме нам доручено його відшукати. Не застали ми в Станиславові ні одного ні другого, вже пізніше довідався я, що Івана Мицика заманили бандерівці до Галича ніби на якісь переговори в місцевих справах і там його вбили. А Боднарук поїхав у мою Снятинщину за якимись організаційними справами. От біда! До Коломиї далеченько ще, як же ж нам дістатися туди без зв'язків?

Був пізній вечір, у пошуках за нічлігом зголосилися ми в українській поліції, що мала свою станцію зараз таки коло залізничного двірця. Навчені досвідом, не пускали ми фарби в розмові, і добре зробили. Комендант поліції, хоч і не був бандерівцем, як про те можна було здогадуватися з розмови, захопився «українською державою» у Львові, йому здавалося, що в Галичині буде так само, як у 1939 році в Словаччині, або перед кількома місяцями в Хорватії — фронт пересунеться, німецьке військо відійде, лишиться українська влада, хоч і залежна від німців, все ж таки своя. Тяжко пізніше розчарувалися такі люди. Одначе прийняв він нас дуже гостинно, поставив гарну вечерю, не поскупився й на горілку, а вранці постарався нам про вантажне авто, щоб відвезло нас до Коломиї. Пані Могильницька примістилася в будці коло шофера, ми ж з Йойком стояли на платформі, він бідняга мусів відвертатися задом, щоб не пізнав його один з бандерівців, що з ними ми їхали. Якось без пригод заїхали ми до Коломиї, Йойко пішов до своїх, умовившись зо мною на другий день, мене ж запросила пані Могильницька до своєї родини.

Дружина копаного м'яча "Сокіл" у Коломиї. Клячить перший з-ліва
Мирослав Йойко.

Відвідав я «Марусю» — ми ж бо пообіцяли не забути про себе і хоч недавно це було, всього 20 місяців минуло, та як багато змін зайшло від тоді в світі! Та й не тільки в світі, а й у нас самих. Не та вже була «Маруся», якою знав я її перед виїздом за кордон. Вона вийшла заміж і цьому ні я ні хто-небудь інший не дивувався б. Що інше вдарило мене — з-поміж усіх моїх колишніх знайомих і співпрацівників з ОУН вона показалася найзапеклішою бандерівкою. Вже встигла довідатися, що я «мельниківець», і стрінула мене, неначе якого зрадника, відступника від віри, а то й провокатора. Нічого було мені з нею говорити.

Як на те трапилось, що приїхав до Коломиї своєю бричкою д-р Породко з Заболотова, і я не потребував чалапати пішки. В Заболотові всі зраділи моєю появою. Відвідав я магістра Остапа Ватаманюка, магістра Дмитра Косовича та інших, усі жадібно слухали моїх інформацій, у цей глухий закуток ще мало що просякнуло з того, що хвилювало тоді українським життям. Бачився я і з щирим моїм приятелем Осипом Порайком, і з другим добрим знайомим з колишньої праці в ОУН, Романом Мокрієм. Цей останній був бандерівцем. Його бандерівство впливало не так з внутрішнього переконання, він просто сліпо вірив тим людям, що з ними був у нього організаційний зв'язок. Все, що вони говорили, приймав за правду, а що чув від інших — відкидав, коли воно перечило з його організаційними дорученнями й інформаціями. Аж тепер перший раз він захитався, бо ж нічого не міг мені закинути, знав мене з довгої праці в підпіллі за Польщі і в початках большевицької окупації, я був його організаційним зверхником, а незалежно від того жили ми в дуже гарних і дружних взаєминах. Хоч і перемогла в ньому організаційна дисципліна, то не міг він відректися від мене, не дозволяло на те його сумління. Позичив він мені

свого ровера і не минуло півтора години, як я вже був між своїми в Микулинцях. Радощам не було кінця, сміх мішався зо сльозами, коли розказували, як переслідували їх большевики після моєї втечі, як були вже на лісті до вивозу і непонятним якимсь чудом урятувалися, скільки натерпілися від місцевих комуністів, і який тепер дивний та непевний час настав...

Зайшов я до громадського уряду, повно там людей, кожен щось розказує, рух і гармідер — та не бачив я між ними дорогих мені знайомих облич, моїх добрих друзів з ОУН. Майже всіх їх виарештувало НКВД, а хто урятувався, утік в іншу область, щоб не показатися на очі в околицях, де кожна дитина їх знала.

Трудні були початки моєї роботи. Сказавши правду, не знав я, від чого починати і як братися за діло в такій ситуації, де я ніби між своїми, а в дійсності немов на чужині — одних арештували енкаведисти, а другі вже пов'язані були з бандерівцями, що прийшли туди скоріше від мене. Інакше виглядало б діло, якби я не спиняючись у Львові відразу дістав був доручення поїхати до Снятина!

Найперше треба мені було, і то якнайшвидше, пізнати положення й пізнати, чим хто дише. Зараз на другий день пішов я до Повітового Комітету. Складався він з представників української інтелігенції старшого покоління, а за голову був там лікар, д-р Іван Подюк. Тільки я з ним привітався, а вже перші його слова до мене, чи не з тих я, що за стіною. Бо в тім самім будинку по другій стороні містився другий Комітет, що його зорганізували бандерівці з самих своїх молодих людей, і на його чолі поставили студента Дмитра Григоровича.

На моє прохання д-р Подюк скликав увесь Повітовий Комітет у комплекті і на тих сходинах я поінформував усіх про розвиток політичної ситуації

за останнього пів року. Зокрема спинився я на болючій для всіх справі розколу в ОУН і його шкідливих наслідків для українського народу. В тих людей знайшов я зрозуміння, обіцяли мені підтримку — знали ж мене майже всі з давніших років, хоч і не завжди погоджувалися з політикою націоналістів.

Відвідав я і другий Комітет, бандерівський. Завів мене туди Роман Мокрій, що мав якесь знатне становище в Обласній Екзекутиві. Сам він не дуже надавався до політичного проводу, але що був давнім членом ОУН, увесь час працював у підпіллі за поляків і до останніх днів за большевиків, то респектували його всі, головню ж ті, що вернулися з безпечної еміграції. Голова Комітету, Дмитро Григорович, колись був радикалом і не дуже ще певно почувався в своєму сідлі голови націоналістичної суспільної установи, по найбільшій часті мовчав. Не мав він популярности в повіті, мало займався громадською роботою давнішими часами. Мені дозволили говорити на їхньому засіданні і я використав це, хоч промовляти до них — все одне, що горохом об стіну кидати. Мало вони орієнтувалися, багатьох речей зовсім не знали, інформувалися в одногодвох бандерівських політруків. Просив я в них тільки одного — обмежити конкуренційну боротьбу тільки до ОУН, коли вже така має бути наша доля, не виносити роздору між ширшу громадськість. Нікому бо це не вийде на користь, навпаки, і нам і їм принесе тільки шкоду. Всі тоді на те погодилися й обіцяли мені триматися тої лінії. Слова свого не дотримали, можливо, що так їм наказали верховоди згори.

Тепер узявся я розшукувати та відвідувати тих колишніх членів ОУН, що якимсь чудом зацілили від НКВД. Різно вони мене приймали, одні ліпше, другі гірше. Все більше й більше жалів я, що не пішов просто додому, випередивши бандерівських кур'єрів,

тоді бандерівці були б у моєму теперішньому положенні. Такий, напр., мій друг Дмитро Филипчук одверто мені це сказав. Погодився він уже на працю в бандерівській організації і тепер ніяково йому звідти виходити. Другий мій колишній знайомий з ОУН, В. Г., накинувся на мене мокрим рядом і руки не хотів подати — так його напompували бандерівці проти членів нашої організації, представляючи нас, як національних зрадників, національних відступників і гестапівських вислужників. Спочатку мене це боліло, а потім перестав я це надто брати до серця, розуміючи, що це не власне переконання говорить з них, тільки чад бандерівської пропаганди. А що вона сперта на брехні, то швидше чи пізніше мусить розвіятися.

Об'їхав я так увесь повіт, не проминув ні одного села і в кожному з них ані одного хлопця, про котрого знав, що він колись був членом або стояв близько до ОУН. Не можу сказати, щоб мав я великі успіхи, але й не міг би того назвати невдачею. Зорганізував я Повітову Екзекутиву ОУН під проводом Івана Ксйвана, відомого мистця-графіка. В склад цієї першої Повітової Екзекутиви входили це: Юлія Зілінська,⁴⁴⁾ як референтка жіночих справ, учитель Іван Марусик, як культурний референт,⁴⁵⁾ і Осип Зінкевич, як референт юнацтва. Був це молодий гімназійний учень, дуже здібний, надзвичайно ідейний і працьовитий. При його допомогі опанували ми своїми впливами середньошкільну молодь, а потім через неї здобули майже цілий повіт. Здається мені, що так нам треба було робити у всеорганізацій-

⁴⁴⁾ Псевдо.

⁴⁵⁾ Йому пізніше життя не було від бандерівців. Переслідували його, вибивали камінням вікна, і він пішов до дивізії "Галичина", де пропав, а дружина так побивалася за ним, що з жалю померла.

ному масштабі від самих початків розколу. Пригадую, як одного дня Осип заповів мені, що визначив збірку юнаків у ліску під Русовом і просив, щоб я туди прийшов. Рідко коли мав я більшу радість у житті, як тоді, коли дивився на тих молоденьких хлопців, що стояли струнко під наказами Осипа. По-знакомився я тоді з «Юнаком», найближчим товаришем і співпрацівником Осипа. Обидва вони невсипущої енергії та великої ідейности хлопці, разом з своїми товаришами з Юнацтва ОУН, винесли на своїх плечах увесь тягар боротьби за втримання ОУН у снятинському повіті. Пізніше зайняли вони високі пости в нашій організації і в українському громадському житті. Я ж залишився звичайним членом, помагаючи ОУН, скільки було в моїх силах та вмінні. З найбільшою приємністю згадую ті часи, коли приходилося мені разом з ними ставити в наших околицях організацію майже від самих початків.

Не забули ми і про дівчат. З них найбільше вивалилися О. Трусевич і Наталка Зінькевич, сестра Осипа, О. Трусевич стала провідницею середньо-шкільного Юнацтва в повіті.

Ось так на початках мали ми згуртованих яких двадцять-тридцять членів довкола Повітової Екзекутиви. Небагато це, правда, зате були це певні й віддані організації люди, що не заломилися під барабанним огнем розшалілої бандерівської пропаганди. І число їх росло з дня на день.

Не досить того, що зазнали люди лиха від большевиків, а вже й німці почали тут і там арештування людей, ніби за співпрацю з большевиками. В слід за ними і бандерівці потворили свої «революційні трибунали» і судили заочно часто Богові духа винних людей. Одного разу повідомлено мене телефоночно, що гестапо арештувало мого односельчанина, Юрія Касіяна, за доноси до НКВД. Тяжко мені було в те повірити, знав я його з польських ще часів, як

порядну людину і доброго українця. Кинувся я сюди й туди, шукаючи способу, якби допомогти йому в біді. Один з перекладчиків у гестапо сказав мені, що це марна надія, Юрій Касіян та його товариш Микола Кіцул не тільки видавали енкаведистам українських націоналістів, але і явно проти них свідчили на суді в Станиславові і м. ін. через них там пропали мої земляки з Микулинець члени ОУН Іван Кіцул, Степан Кіцул, Микола Теребейко, Іван Григорчук та його молодший брат Петро. Довідався я згодом, що Юрія Касіяна і Миколу Кіцула розстріляло гестапо в хащах коло Потічка. Я й до сьогодні не можу собі пояснити, як ці, колись такі порядні люди, могли доносити на націоналістів, не будучи ніколи ними і не належавши до ОУН.

Серед усіх тих клопотів і надо мною зависла загроза. Прийшов до мене посланець з села Тулукова, Сливка називався, з повідомленням, що бандерівський суд засудив мене і Дмитра Косташука за співпрацю з гестапом. З післанцем я довго не розбалакував, просто викинув його за двері. Але лякався я за Косташука та й забагато було вже мені того верзання про «співпрацю з гестапом» не тільки в відношенні до мене самого, але й кожного, хто признавався до нашої організації. Найперше пішов я до одного з бандерівських головачів, Г. В. Пригадав йому, як то він за Польщі власної тіні боявся і про все радився матері, коли ж «мамця не дозволяла», то навіть на сходи не приходив. Яким же ж правом береться він тепер судити своїх братів-українців? І то ще за такі нікчемні, наклепницькі справи! Він знітився, наче б то нічого йому про те невідомо, нічого він не знає про якісь засуди і взагалі він проти такого поступування. Вибрався я до Станиславова шукати грубших бандерівських риб і стрінув по дорозі Романа Мокрія, що належав до їхньої Обласної Екзекутиви. Почав я розказувати йому про

справу, та він уже знав про неї. Казав, що це не мене, тільки Дмитра Косташука засуджено на смерть

— Майте ж якесь сумління, друже, як можна судити людину, навіть не допитавши її?

— Наша розвідка донесла, що він майже кожного дня заходить до будинку гестапа.

— А знаєте ви принаймні, чого він туди заходить?

— До гестапа можна мати діло раз чи два, коли ж хтось майже дня не пропускає, щоб туди не навідатися, то що ж це може інше значити, як не співпрацю й донощицтво?

— Ви б краще наперед справу просліддили, а не вбивали людину на донос першого-ліпшого тумана з вашої преславної розвідки, — розхвилювався я, — та ж цілому містові відомо, що Косташук має кіоск з газетами, один на весь Снятин, і що в нього беруть газети німецькі урядовці, а гестапівцям не хочеться самим ходити, вони кажуть собі приносити. Розносять газети малий хлопець, часом забуде, часом спізниться і через те гестапівці трохи нагаями не спороли Косташука і він зо страху нераз мусить замикати кіоск, щоб самому занести газету. Цікавий я, котрий з ваших бандерівців був би відважніший на його місці.

Почувши це, Мокрій аж зблід. Він був незлий хлопець, тільки попався між бандерівські кліщі і мусів так пищати, як його тиснули. Сів на ровер і зараз кудись поїхав — а Дмитрові Косташукові від тоді дали спокій.

Одного дня зателефонував мені до місця моєї праці д-р Л., прихильник бандерівців, що до Снятина примаршувало кілька сотень буковинців. Пробував з ними сконтактуватися Роман Мокрій, одначе їхній провідник, Петро Войновський, хоче говорити тільки з представником організації, що під проводом полк. Андрія Мельника. За чверть години я вже був

у великій школі, де тимчасово заквартирувалися буковинці. Спрямували мене до Петра Войновського — високого росту кремезного чолов'яги з козацькими вусами, зодягненого в якусь дивну мішанину одягу: високі мадярські гусарські чоботи, енкаведівське галіфе, цивільний піджак, без шапки. Представився мені, як «Василь». У нього дев'ять сотень людей, чотириста в Снятині і п'ятсот у Коломиї. Є всілякі між ними — професори, інженери, друкарі, селяни, ремісники, студенти, є й жінки. Вони хочуть поставити себе до диспозиції ОУН і йому необхідно побачитися з кимсь з ПУН.

Найперше спитався я його, як у нього справа з харчами, бо ж прогодувати чотири сотні, це не абищия. З тим усе в порядку, покищо перебрав їх під свою опіку Повітовий Комітет. Позичив я для Василя ровер і вибралися ми до Львова. Поїзди все ще не ходили і нам треба було б їхати кілька днів. На щастя по дорозі пригадав собі Василь, що має візитівку від мадярського майора-літуна. Його літак збили большевики, а Василь зо своїми хлопцями урятував йому життя, переховуючи його в криївці, доки не прийшло німецьке військо. В Коломиї, як і на всьому Покутті, владу вже перебравли німці, та була ще там якась мадярська військова станиця для зв'язку з мадярськими частинами на фронті. Туди пішли ми з тією візитівкою просити, щоб підвезли нас авто до Львова. З дорогої душі, кажуть нам, але в них тільки одне-одніське авто. Виписали нам листа з проханням до німецької Ортскомандантури. Прийняв нас якийсь полковник і майже не хотілося вірити, що це німець. Ввічливий і усміхнений, ані сліду гордовитої зарозумілості, з якою німці гляділи на «унтерменшів» зо сходу. Перш усього казав нам сідати — нечувана річ! — пообідати, а потім дав нам авто, щоб відвезти до Станиславова, далше не мав права. Передав при тому прохання до свого ста-

ниславівського товариша, щоб відіслано нас до Львова, що справді і сталося, над вечір були ми вже у Львові. Два німці-шофери, молоді й веселі хлопці, погодилися заждати на нас до другого дня і завезти назад до Станиславова. На жаль було вже пізенько і нікого з відповідальних людей не застали ми на Академічній вулиці.

Пішов Василь шукати своєї дружини, що жила тут з малою донечкою в батьків. Навіть не знав добре, як називається вулиця, чи «Підвалля», чи «На Валах». Не йшов він, а гнався, не дивлячись, де хідник, а де дорога, я ледве встигав підбігати за ним, як цуцик, прохожі почали зглядатися на таку дивовижну пару. Задихався я і прошу, щоб звільнив трохи темпо, бо як же ж мені тримати крок з таким здоровилом? А й поліція може нас затримати, дуже підозріло виглядаємо, якби втікали від когось. А він мене питається, чи є в мене жінка й дитина.

— Та ні, — кажу, — не мав часу думати про те, сидів увесь час у «революції».

— То як вам мене зрозуміти? Більше року не бачив я дружини й дитини, це ж мене нетерплячка так підганяє.

Прибули ми на ті «вали» чи як там вони називалися, ходимо від кам'яниці до кам'яниці, розпитуємося, чи не живе тут молода жінка з маленькою дитиною. Я вже не міг бігати по сходах, чатував біля брами, щоб не згубити Василя. Нарешті в одному місці сказали нам, що жила тут жінка з дитиною, тепер перенеслася на Пекарську вулицю. Як почув це Василь — давай ще дужче гнати на Пекарську. Знайшли ми ту кам'яницю на Пекарській вулиці — що то за радість була, цілування і обнімання, ще й мене на radoшах обняла пані Войновська за те, що привів їй чоловіка.

Раненько сконтактував я Василя з Рогачем і з Батьком, а ті повели його до Сеника й Сціборського,

що на щастя ще не виїхали зо Львова. Вирішено, що Василь зо своїм куреном має пробиватися до Києва, і там, коли вже Київ звільниться, зголоситися до розпорядимости Ольжича. Не гаявши часу поїхали ми того самого вечора до Станиславова, взявши з собою Богдана Білого, що мав передати учасникам маршу на Київ інструкції та інформації від ПУН.

Їхали ми на Стрий, щось трісло в авті й мусіли ми там ночувати, заки шофери направили. На нічліг прийняли нас в українській поліції. В ті часи наша поліція була як готель, куди заходив кожен, кого захопила ніч у чужому місці. Спання було тільки, що кіт наплакав — увесь час рух, то когось приводять, то самі йдуть на службу, ве ж таки був якийсь дах над головою. До Коломиї приїхали аж під вечір, тільки вступили до Йойка і всі разом пішли до села Вербіжа, де в якомусь фільварку квартирувала друга частина буковинського куреня. Василь запорядив збірку старшин і підстаршин, кожного представив нам по псевдові. Білий виголосив до них промову і привітав від ПУН. Після того поділилися ми з ними інформаціями від ПУН, а Білий з Василем подали найголовніші інструкції. Василь лишився ночувати між своїми хлопцями, ми втрійку з Білим і Йойком вернулися до Коломиї.

На мості над Прутом, між Вербіжем і Коломиєю, перестріла нас бандерівська боївка з Романом Гошовським на чолі. Їх було три та й нас стільки ж і тому не поважилися вони починати бійки. Як на те, Білий мав листа до Гошовського від його рідного брата, що лишився вірний Проводові й полк. Андрієві Мельникові. Ненависть поділила навіть рідних братів — Роман і глянути не хотів на листа від свого брата. Так ми й розійшлися, навіть «дай Боже здоров'я» собі не сказали.

Другого дня вернулися ми з Василем роверами до Снятина, де його частина вже почала непокоїтися,

що сталося з їхнім командирем, бо не було нас майже тиждень. Скликано збірку, як і в Коломиї, передано інформації й інструкції від ПУН. Марш іде на Київ, добровільно, хто хоче вертатися в Буковину, мусить до вечора зголоситися. Попращався я з курінним Петром Войновським-Василем і довго-довго ми не бачилися, розділила нас доля й погнала різними стежками...

XI. Розділ.

ПОВІТРЯМ НЕСЕТЬСЯ НЕПЕВНІСТЬ

Життя під німцями. — Жиди в Снятині та їх винищення. — Гестапо гуляє. — Арешт Голови Комітету. — Працюю в тартаку. — Перекидаюся на купецтво, щоб мати вільні руки. — Зв'язки з Обласною та Крайовою Екзекутивами. — Зріст проти-німецьких настроїв. — Вербунок до СС Дивізії «Галичина» і становище ОУН до нього. — Виклик до Львова. — Призначення інструктором до партизанки. — Покидаю Снятин.

А тим часом життя в Снятинщині, як і в решті Галичини, укладалося в нових рамках німецької окупаційної дійсності. По селах начальники громад («війти» в т. зв. збірних громадах і «солтиси» в окремих селах) були тільки українці. Управителями колишніх панських дворів і фільварків, що їх за большевицької окупації перемінено в радгоспи, а тепер названо «лігеншафти», стали також переважно українці. Жидів нікуди не допускали, а поляків ми витискали з давніших їхніх становищ. Тільки на залізничному дворці в Снятині, де не було фахового українця, бо за Польщі нас не допускали до залізничної служби, поставлено «урядником руху» поляка, а потім спроваджено німця на начальника станції. Дрібна торгівля опинилася в українських руках, більші підприємства — а їх у Снятині не було багато —

та гуртівні перебрали німці, що сунули в Україну збагачуватися.

Гірка була доля жидів. Їх позбавлено всього, що мали в Снятині, зігнано в одну дільницю, поза котрою не вільно було їм мешкати, а й по селах призначували їм мешкання всього одну-дві хати, звідки без дозволу не вільно їм було рухатися. В Снятині назначено одного гестапівця референтом жидівських справ. Вже з вигляду його було пізнати, що це садист, коли ж говорив він до кого, ніколи не дивився йому ввічі. Створив він Жидівську Раду (Юденрат) і на чолі її поставив п. Кона, а для утримання порядку між жидами zorganizував жидівську поліцію. Харчових приділів жиди майже не мали і якби не допомога місцевої української людности, прийшлося б їм помірати з голоду. Страшенно карали за те німці. За переховування жидів або допугу їм харчами — розстрілювали. На диво, в жидів завжди були харчі. Кілька разів гестапо робило ревізії в гетті і все знаходили запаси муки, м'яса і навіть печеного хліба. Жиди радили собі торгівлею з під поли й обміном за харчі всяких речей домашнього вжитку, а незалежно від того люди помагали їм так з доброго серця і милосердя. Якийсь час я жив у Сильвестра Ляшкевича і на власні очі бачив, як він увечері, коли стемнілося, кликав жидів зо стодоли вечеряти. Були вже випадки, що за таке гестапо постріляло людей, м. ін., упав жертвою свого милосердя мій знайомий, Харук. З гетта виходили жиди на роботу і мала їх тоді пильнувати жидівська поліція. А коли робота була десь подальше, напр., на залізничному двірці, тоді ескортували жидів гестапівці. Жиди були такі пригноблені і так безвольно піддавалися своїй долі, що навіть не пробували втікати, самі йшли до роботи і самі верталися з неї до гетта.

Одного разу ми з Грицем Веригою верталися зо Снятина. Було раненько і на землю лягала мряка, не видно було й на три кроки, хоч пальцем в око штуркати. Доїжджаючи до села Потічка почувли ми гамір і крики «гальт»!⁴⁶⁾ Ішла якась сума-тоха в великому гурті людей. Підійшли ми ближче й побачили страшну сцену: кілька сотень жидів зо спущеними вниз головами волочили ноги за собою, довкола них гестапівці з автоматами в руках. На кінці цієї смертної колони їхали вози з німецькими й каліками. Жиди йшли мовчки, увесь гамір чинили німці, що поштурхували їх і покрикували. Жахливе враження зробив на нас цей вид, ми зрозуміли, що жидів ведуть на відоме в околиці місце розстрілу, т. зв. потіцькі хаші. Коли ми під'їжджали вже під Снятин, було чути стріли з автоматів — це гестапо кінчало своє катівське діло.

Часом німці за ліниві були водити жидів аж у потіцькі хаші, вони розправлялися з ними тут же на місці, в Снятині, на жидівському окопищі.⁴⁷⁾ Там близько стояв будинок, де приміщувався торговельний відділ Повітового Союзу Кооператив і хтось з працівників Союзу закликав мене на горище. Ми бачили, як жиди скакали в готові вже викопані ями, а гестапівці в них стріляли. Решту жидів, що лишилися після розстрілів, німці вивезли пізніше до одного зо своїх екстермінаційних таборів. Кільканадцять соток зібраних з цілої околиці жидів у білий день вели гестапівці на залізничу станцію завантажувати в вагони. За колоною підбігала якась пані, що кричала по-німецьки: «віддайте мені дівчину!» Один з гестапівців штовхнув її в груди прикладом кріса і вона впала, плачучи. Виявилося, що це була жінка одного німецького старшини. Вони мешкали

⁴⁶⁾ По-німецьки: стій!

⁴⁷⁾ Так у Галичині називали жидівські цвинтарі.

в будинку жида, проф. Сандика. Батьків німці забрали до гетта, а дівчину, на прохання тієї пані, залишили до праці коло дітей. З цілої родини Сандиків урятувався тільки син, магістер фармації, що після війни виїхав до Нью-Йорку.

Серед тих арештів і розстрілів гестапо так розохотилося, що замало їм було вже самих тільки жидів. Почали собі шукати жертв серед польської, а потім і серед української інтелігенції. Арештували навіть Голову Комітету, д-ра Івана Подюка, і треба було великих заходів, щоб його звільнили. Поміч у цій справі колишній учень снятинської гімназії, Отто Рікріх, що в той час був приділений до гестапа в Станиславові. Заарештовано Дмитра Григоровича і Мирослава Харкевича, разом з іншими хлопцями. Романові Мокрієві вдалося втекти і він крився в підпіллі, Харкевичеві якимсь чудом поталанило вискочити на волю, а Григоровича з рештою завезли до Чорткова і там постріляли. Арешти в менших справах, як ось за нездачу збіжжевого контингенту, за відмову виїзду на роботу в Німеччину, були на денному порядку, люди звикли вже до того, рятувалися, як могли, відкуплювалися хабарями.

Треба було й мені якось улаштуватися, щоб виправдати перебування в Снятині і мати вільні руки для організаційної роботи. Зараз у початках, коли ще німецька влада не загніздилася добре, деякими господарськими справами завідував Український Повітовий Комітет. Втрійку з Іванійчуком та інж. А. Семотюком постаралися ми, що уповажнено нас пустити в рух три тартаки, з котрих два були близько станції Снятин - Залуче, а третій у Драгасимові. Відшукали ми більшість колишніх фахових робітників, давнього власника, жида Френкля, лишили ми на становищі т. зв. пляцмайстра, а роботу поділили так, що директором став Іванійчук, його заступником і касиром — я, книговедення віддано Ількові Се-

мотюкові, помагав йому жид Гальперн, а наглядачем машин був А. Семотюк. До двох тижнів усе було наладане. Покищо тільки один тартак пішов у рух, два інші стояли нечинні, не ставало для них дерева. Пиляли ми дошки і продавали, відрізки і трачиння ішли на паливо. Всі гроші відносилися до Українбанку, де був директором Микола Костинюк, і складалися на conto Українського Повітового Комітету. Робітники діставали платню щотижня, канцелярійні працівники раз на місяць, все йшло гарно і всі були задоволені. Це було занадто добре, щоб могло довго тривати. І справді, одного дня з'явився німець Бойтлер, показав уповноваження, що йому доручено перебрати керівництво всіми тартаками. Залишив на місці наш дотеперішній персонал, казав зробити білянс відкриття з сьогоднішньою готівкою в касі, як початковою, а що було до цього часу — його не обходить. Зразу ж підвищив усім платні і визначив точні години праці, бо досі ми працювали, скільки було потрібно, а це з правила було довше, як нормальний час праці. Ніби виглядало, що незлий чолові'яга цей Бойтлер і що якимось ми собі з ним даватимемо раду. На жаль скоро прийшли нові зміни, тим разом на багато гірше. Прислали нам нового директора, як «оберляйтера», якогось Шперлінга з Бресляв. Був це пихатий і суворий до працівників німчура, завжди ходив у партійному однострої, ніколи з ніким не вітався і не відповідав на привіти. З місця пообнижував нам платні, завів якесь інакше книговедення, на німецький спосіб, і завантажив нас різною непотрібною роботою. Спровадив собі родину з Німеччини, за тартачні гроші купив авто, за шофера найняв Нагорняка з Залуччя, відновив віллу, де жив колишній власник тартаку, Френкель, і почав життя на широку стопу. За дошки й дерево міняв свині й телята, все те відставлялося у великих скринях до Німеччини. Життя ставало просто не-

можливе, дійшло до того, що одного дня він побив по обличчі урядовця Гросса. Бідняга Гросс аж плакав з сорому й обурення. Був це поляк, незла людина, жив добре з українцями і ми постаралися, щоб прийнято його до праці в тартаку. Щодня Шперлінг «шукав собі гудза», щоб накинутися на когось з лайкою чи причепитися за щось, така вже була його натура, що ніколи нічим не був задоволений. Двє-рима гримав так, що тинк сипався зо стін мені на голову в сусідній кімнаті. Так він мені остогид, що я лякався, щоб одного дня не пустити йому кулі в лоб. Треба було конче забратися звідти, в тих нових порядках не ставало часу на організаційну роботу. Справа була нелегка, мусів я перед тим постаратися про документи, що мене відкликають назад на моє попереднє місце в Кооперативному Союзі в Холмі. Якось удалося мені звільнитися з тартаку і Шперлінг, на диво, навіть видав мені дуже похвальне свідоцтво з праці.

В порозумінні з дирекцією Повітового Союзу Кооператив, що позичила мені на те гроші, відкрив я свою власну крамницю мішаних товарів у Снятині, а водночас відкупив у Дмитра Косташука газетний кіоск на залізничній станції і так став від нікого незалежний. У крамницях посадив я продавців і так дістав багато вільного часу на організаційну працю, було ж бо її чималенько. Щоправда, діяла в Снятині Повітова Екзекутива ОУН, але я ввесь час з нею радився та їй помагав, а крім того через мене йшли всі зв'язки догори. Від Крайової Екзекутиви у Львові приїздив до нас політичний референт Микола Бігун з доповіддю для української інтелігенції. Всіх найбільше цікавило відношення німців до української справи, та тут нічого не можна було сказати на потіху, годі закривати очі — нема добрих виглядів. З військовими справами приїздив поручник Володимир Кобзар та пор. Роман Барицький. Від Ок-

**Залізнична станція в Снятині — там у крамниці Степана Касіяна
був зв'язковий пункт ОУН.**

ружної Екзекутиви ОУН у Коломиї навідувався до нас Місько Підгірний,⁴⁸⁾ виголошував він доповіді на ідеологічні й політичні теми по наших організаційних ланках. Приїжджали раз чи два також Батько-Бак-Бойчук і Ярослав Гайвас.

День плив за днем і щораз ясніше ставало, що німці не витримають у цій війні, скоріше чи пізніше приведе їх вона до загибелі. І як мухи перед зимою ставали вони кусливі. Арешту, ба й розстрілу, можна було сподіватися за будь яку дурничку. Пам'ятаю, як одного разу Роман Мокрій, що жив у підпіллі, приїхав до свого рідного села Тулукова коло Заболотова. Якраз щось відбувалося в читальні «Просвіти», чи не театральна вистава йшла на сцені. Ні з цього ні з того Мокрій вийшов на сцену і почав виголошувати протинімецьку промову. Нікому це тоді вже не було потрібне, все, що могло лишитися з прихильності до німців за те, що прогнали большевиків, встигли самі німці розвіяти своєю дурною і жорстокою поведінкою. Роман Мокрій виговорився і зник. А в село наїхали гестапівці, арештували понад сотню невинних людей без розбору, між ними й вїйта Зеленка. Немало труду коштувало, щоб визволити невинних людей, жертви бандерівської краснорічivosti, усіх їх хотіли заслати в кацет.

В тому часі почалася агітація за добровольцями до СС Дивізії «Галичина». Скликано громадські сходи в Снятині і рішено сформувати загін пропагандистів. Мовляв, дивізія конче потрібна, вона може відіграти таку саму роль, як колись у 1914 році створення військової частини Українських Січових Стрільців. Я сам військовик, любив військове діло і багато часу присвячував йому в моїй організаційній роботі. Та щось мені тут недобрим пахло. Не від того я був, щоб частина нашої молоді дістала модер-

⁴⁸⁾ Псевдо.

ний військовий вишкіл у тій дивізії, але противився я тому, щоб усіх гуртом туди заганяти. Думки про те були поділені й ішли гарячі дискусії. Витворилася атмосфера, що хто не зголосився до дивізії, того вважали трохи чи не дезертиром з українського фронту або і зрадником національної справи. Ішов натиск і на мене, як колишнього військовика. Мені було відомо, що ОУН не дуже прихильно ставиться до формування дивізії, хоч і не противиться їй. Лінія була така, що коли вже має бути дивізія, то нехай ідуть до неї люди, що не мають відношення до ОУН. Членів ОУН треба зберігати для іншої акції у відповідний мент. Нарешті так притиснули мене, що я не мав іншого виходу: або зголоситися до дивізії, або покидати Снятин. Разом з другим таким самим, як я, М. Слободяном, ми зголосилися одного дня, в тій думці, що покищо можна буде спокійно далі працювати, а коли прийде що до чого, завжди час зникнути в підпіллі.

Не минув і тиждень після того, коли дістав я телеграму з центру ОУН у Львові, щоб негайно туди зголоситися. На другий день увечері я вже був у Львові, в магістра Мирослава Йойка. Він передав мені доручення Проводу до двох тижнів розв'язатися зо Снятином, поладнавши всі організаційні і приватні мої справи, запастися відповідним одягом та зброєю і вернутися до Львова. Звідси поїду на Волинь, як військовий інструктор до наших партизанських відділів.

Не було це легко для мене. Організаційні справи ввесь час стояли гаразд, тепер тільки на моє місце треба було поставити іншого зв'язкового до Окружної і Крайової Екзекутиви і для тої цілі вибрав я друга М. Б. Гірше було з обидвома моїми торговельними підприємствами. Хотів я передати це на мою наречену, Олю Трускавецьку, вона скінчила торговельну школу і могла б собі з тим давати раду.

З якоїсь причини не погодилася вона на те і я просив зайнятися підприємствами мого шурина, Василя Курилюка. Попращався зо старенькою матір'ю, що очі виплакала за своїми синами, сховав парабельку⁴⁹⁾ під куртку і чкурнув до Львова, зголосившись на визначене місце. Тимчасово замешкав я в мого приятеля, Онуфрія Шумка. Було в нього просторе мешкання, жило там кілька наших земляків-студентів, то й для мене зайшлося місце.

⁴⁹⁾ Рід пістоля.

ХІІ. Розділ.

НЕМА ЧАСУ НА ВТОМУ

Замість на Волинь, лишаюся у Львові. — Безліч справ. — Зв'язковий пункт у театрі. — Фабрикація документів для кур'єрів. — Опіка над поворотцями й утікачами зо сходу. — Призначення Розвідочно-Бойовим Референтом. — Щасливо вислизнувся з гестапівських тенет у Сяноці. — Бандерівський шпиг коло полк. Романа Сушка. — Есбеки знову поранили Йойка. — Знаходжу справників. — В розпорядженні Ольжича. — Львів пустіє, штаб переходить до Самбора. — Поділ кадрів, евакуація квартир. — Ударив грім: арештували Ольжича!

Довгенько я крутився по Львові без ніякого діла і вже почав денервуватися. Невже ж на те покинув я відбудований снятинський повіт і мої власні підприємства, щоб тинятися по вулицях від ранку до ночі? Припадково стрів ув я інж. Дж. і довідався від нього, що бандерівці в підступний і ганебний спосіб підманули нас і роззброїли наш партизанський загін на Волині, через те нікуди вже було мені їхати. Тепер переформовують людей з різними давнішими дорученнями і ще день-два та й для мене знайдеться діло, не такий тепер час, щоб сидіти згорнувши руки. Заспокоївся я трохи, а то вже почав себе вважати безробітним на камінних вулицях міста, заси-

дівся й залежався, а не дарма ж кажуть, що під лежачий камінь і вода не тече.

Приділили мене до помічі в різній роботі при Крайовій Екзекутиві. Якби хто спитався, яке там було моє становище, їй Богу не знав би, що відповісти. Не було нічого окресленого, нічого сталого. Одного дня робив те, другого інше — а весь час у русі, спочинку ніколи не було, та я й не шукав за ним. Були дрібні справи, але бували й поважні доручення, так що я став чимсь неначе посередині між побігальом і старшиною для окремих доручень. До постійних, хоч неправильних моїх завдань належало інструювання людей і відправа їх у Східню Україну, цебто різних кур'єрів, зв'язкових і відряджених для всяких цілей людей. Різні були між ними, траплялися і в німецьких військових одностроях і в уніформах української частини з Хорватії. Тут потрібна була надзвичайна обережність, щоб не наразити тих людей на небезпеку. Мав я зв'язковий пункт у театрі. Танцюристка Оля,⁵⁰⁾ що належала до театрального балету, мала мій телефон, де я завжди ждав в означену пору дня, коли був у Львові, а коли мене не було, то хтось мене там заступав. Вона давала мені знати, хто на яку кличку зголосився і я потім відбував з ними стрічі в різних мешканнях. До моєї диспозиції віддано кілька таких мешкань у різних дільницях Львова. Щойно коли ті приїзжі перейшли через мої руки, я контактував їх з Батьком, якщо це була організаційна, або з полк. Романом Сушком, коли військова справа. В таких справах полк. Сушка звичайно заступав пор. Іван Кедюлич, псевдо Чубчик. Для полк. Сушка полагоджував я деколи всякі справи Веркшуца.⁵¹⁾ Працював там

⁵⁰⁾ Тепер в Аргентині.

⁵¹⁾ Формация для охорони фабрик, головню амуніції, зброї і військового знаряддя. В тих часах українці вже туди

один десятник, з котрим у мене наладналися приятельські відносини. Він доставляв мені порожні блянки т. зв. маршбефелів, цебто похідних наказів, ми виповняли їх назвищами людей, що їхали в Східню Україну, прибиваючи підроблені німецькі печатки. Були в мене два такі фахівці від фальшивих печаток, а робітня наша містилася в хаті одного поліцая-лемка. Дістали ми зв'язок до нього від Батька, що був тоді Головою Крайової Екзекутиви у Львові. Бідачисько поліцист не мав поняття, що ми там робимо, не знав і про те, що під підлогою в нього тримаємо всяке причандалля, потрібне до підроблювання печаток і документів. Ніколи він нас не бачив, ключ ми дістали від Батька і приходили в означених годинах, коли поліцист був у службі. Довго ми користувалися цею вигідною квартирою, аж раз хтось нас засипав, налетіло гестапо і забрало одного нашого чоловіка, мене ж Бог якось захоронив від нещастя.

Почали напливати наші члени з центральної і східньої України, а разом з ними і втікачі. Деякі їхали легально, а дехто мусів скриватися від німців. Усіх треба було примістити і прохарчувати. Мали ми одного чоловіка в міському уряді прохарчування, в т. зв. картенштелле, де видавали харчеві картки. Я приходив до нього на зв'язок і час-до-часу діставав від нього харчеві картки для тих людей.

З інших моїх доручень і зв'язків пам'ятаю, що часто доводилося мені стрічатися з Оксаною К., котра переписувала нам усякі речі на машинці. Якийсь час приділено мені пильнувати шляху на Карпатську Україну, що ввесь час належала до Мадярщини, але

не перлися, переважно ховав їх там полк. Сушко, коли окривалися перед гестапом або коли з інших причин земля їм припікала ноги.

з якоїсь причини не отримав я всіх зв'язків і мало що міг у тій справі зробити.

Під кінець призначено мене Розвідочно-Бойовим Референтом у Крайовій Екзекутиві у Львові. Не мав я з тим давніше багато до діла, ці речі були для мене нові, а в нас і без того занедбані. Мусів я багато їздити по різних місцевостях Галичини. Пригадую, що їздив до Мостиськ до магістра Л., до друга В. у Стрию, аж доки, незадовго перед виїздом на Лемківщину, не передав я того реферату другові Л. у Перемішлі. Все те відбувалося напів легально, напів підпільно. І трохи не поховзнула мені нога в Сяноці. Перед моєю поїздкою туди Батько, що сам походив з Сянока, де весь час жила його родина, і добре знав тамошні відносини, попередив мене про способи праці начальника сяницьких гестапівців, гіршого від собаки. Він мав звичай крутитися коло залізничної станції і хапати незнайомих йому з обличчя людей ніби то на перевірку до гестапо. Не один після такої перевірки вже і світа Божого не побачив. Приїхав я до Сянока під вечір, висів з другої сторони поїзду й обережно висмикнувся з очей гестапівцеві. Переночув у родини Батька, звідки вранці завели мене до крамниці нашого друга Бровара, до котрого йшов у мене зв'язок. Тільки станув я коло прилавка і спитався за Броварем, коли це до крамниці ввійшли два гестапівці. В крамниці було більше осіб, не могли вони охопити оком усіх відразу, але зробили помилку, що не лишили нікого коло дверей. В ту ж мить я просунувся коло другого продавця і вискочив на вулицю. Не оглядаючись, скорим кроком перейшов я на другу сторону ринкової площі і тоді заважив, що вже коло дверей крамниці Бровара стоїть гестапівець і не випускає людей, ані до середини не впускає. Запізно, голубе, вже вилетів птах!

Припадок приніс мені щастя, стрінув я на вулиці знайому мені зо Львова студентку хемії, Оксану Ло-

пату, і попросив її допомогти мені скритися перед гестапом. Скоренько ми зайшли до її мешкання, де вона жила ще з одною дівчиною і де вже скривався її чоловік, що за ним гналося гестапо ще з східних областей України. Одну ніч перебув я в них, а на другий день віднайшов друга Подоляка та полагодив свої організаційні справи. Ночувати мусів у готелі Ілика, що для таких несподіваних гостей мав окрему кімнату. Уже не міг я висідати на головному дворці у Львові, там звичайно гестапо слідкувало за підозрілими подорожніми. Висів одну станцію скоріше і пішки зайшов до Львова.

Хоч був я до всякого діла беручий, то не можу сказати, щоб дуже мені щастило в РБ.⁵²⁾ Апарату майже не було, а небезпека з усіх сторін, як у лісі, не знати, від кого берегтися: і німці на п'яти наступають, і поляки піднесли голову й почали вистрілювати українців, як зайців, та й свої бандерівці гострили ножі. Зайшовши якось до полк. Сушка побачив я, що службу коло нього робить знайомий мені з Холму столяр Ільків, запеклий бандерівець-боївкар. Я просто з дива не міг вийти, як він туди попав. Забувши про діло, за яким прийшов я до полк. Сушка, відразу перескочив я на Ількова. Полк. Сич відповів мені, що минуле Ількова йому відоме. Він до всього признався, бандерівців і своєї давнішої роботи відцурався, зложив про те відповідну заяву на письмі. Службу свою робить добре і нема причини його відсилати. А втім, не можемо ж замикаати повороту до нас тим бандерівцям, що розчарувалися в своїй організації і в її методах. Вийшов я з канцелярії полк. Сушка, якби з каменем на серці, і довго не міг заспокоїтися. А коли прийшла вістка, що таки вбили його бандерівці в сінях кам'яниці, де він мав своє бюро, пекуче заболіло мене сумління, що я, хоч міг знайти

⁵²⁾ Розвідочно-Бойовий Референт.

на те способи, не зняв Ількова з його посту коло полк. Сушка.

Не вдалося мені також зберегти мого приятеля і друга, магістра Мирослава Йойка. Він був Організаційним Референтом у Крайовій Екзекутиві ОУН і як такий мав безліч зустрічей з усякими людьми. В той час вони лявіною перевалювалися через Львів — одні на схід, другі на захід. Не можу сказати, щоб не був він обережний. Він же ж був одним з тих, що перестерігали полк. Сушка перед бандерівськими опришками. Та що з того, коли сам замішався в таку історію з бандерівцями, що трохи життя не пострадав. Признався він мені, що впав на слід кількох бандерівців у нашій сітці у Львові. Щиро намовляв я його, щоб порвав з ними всі зв'язки. На те в нього була все одна відповідь: він знає про кожен їхній крок і краще йому мати в себе розшифрованих уже агентів, як прогнати їх і шукати нових, що їх бандерівці напевно пішлють на те місце.

Недовго казало на себе ждати нещастя. Одного дня прибігла до мене Оля Кобзар з запискою:

— Стефку, прийдіть негайно, лежу поранений двома бандерівськими кулями.

Йойко.

Прохогом метнувся я разом з Олею під ч. 40 Янівської вулиці, де вони жили. По дорозі розказала вона мені, як вона відкрила двері, почувши дзвінок, і побачила Йойка всього у крові. Трохи не зомліла. Покликала д-ра Селянського, щоб забандажував Йойка, прийшов і дентист, треба було заложити сталеву клямру на спідню щоку, що трісла від револьверової кулі.

Йойко лежав на канапі, страшний на вигляд. Не міг говорити. Куля пройшла йому крізь спідню щоку, прошила шию — на щастя не пошкодила артерії. Друга влетіла у праве рамя і десь там затрималася. Подав я Йойкові папір і він коротенько написав, як

це сталося. Пам'ятаю кожне слово тієї записки, врізалася вона мені в мізок, неначе написана шпилькою в кутках очей, повторяючи за казкою.

«Я умовився на стрічу зо студентом техніки Мартинцем, членом ОУН і підозрілим у співпраці з бандерівцями. Брюнет, низького росту, густі брови, спокійної вдачі, непевний усміх. Ждав я на нього о год. 6 ввечорі коло Єзуїтського парку, напроти будинку Дирекції Залізниць. На кілька хвилин перед шостою побачив я Мартинця в товаристві незнаного мені чоловіка по другій стороні вулиці, від сторони парку. Коли вони зрівнялися зо мною, Мартинець лишився, а його товариш перейшов до мене впоперек вулиці. Мені здавалося, що з якоїсь причини Мартинець не може зо мною тепер говорити і післав того чоловіка, щоб мені це сказати. Як тільки наблизився він до мене, я почув стріл. Мусів він тримати револьвер у кишені піджака. Зробилося мені гаряче, на хвилину я знепритомнів і впав на хідник. Але зараз же піднявся і тоді знову почув стріл та ще раз упав. Все ж таки підвівся я, побачив, що з мене ллється кров, закрив лице коміром і скоро пішов до подружжя Кобзарів, їхнє мешкання було найближче.

Мирослав Йойко.

Перевели ми Йойка на цілком інше місце, до незнаних мені людей, це мешкання підшукав Чорнота. Д-р Селянський конче хотів віддати його до лікарні, дуже лякався, щоб через брак відповідної лікарської опіки не погіршилося йому від ран. І ми не були від того, тільки Йойко спротивився, казав, що скоріше чи пізніше в шпиталі накрило б його гестапо. Так ми його й залишили в тих добрих людей. Для оборони дав я йому пістоля на шістнадцять набоїв, усе ще лякався, що коли бандерівці заповзяли-

ся другий раз, щоб зігнати його зо світа, то ще й третій раз можуть спробувати.

Йойко передав мені багато незакінчених справ і клички до всяких людей, щоб усе те переказати Батькові. Подав теж адресу і кличку до Мартинця. Не треба й казати, що я зараз же кинувся шукати за ним. Контакт до Мартинця йшов через його товариша, студента медицини Липського.⁵³⁾ Він товаришував з Мартинцем і на нього теж було підозріння, що підосалли його нам бандерівці.

Мартинець відразу зник зо свого мешкання, господарі говорили, що вийшов нагло і сказав, що не вернеться, знайшов собі іншу квартиру. Ріпецького кликано на стрічу кілька разів, щоб перевести слідство. Посилав я до нього його товаришку з медицини, Галину, а він усе викручувався і відтягався, потім також зник. Ідучи одного дня Янівською вулицею, ненадійно стрінули ми Мартинця. Я не знав його, зачепила його Галина, коли він хотів виминати нас на хіднику. Страшенне він схвилювався, мене ж огорнула така лють, що коли б я був при зброї, там же на місці застрілив би його, як скажену собаку. Галина далі розпитувала його, чому він вибрався з мешкання і де тепер живе, він белкотів щось незрозуміле, тремтів за шкуру, як мокрий пес, вирвався і втік. Його більше ніколи я не бачив.

Короткий час заступав я Йойка в його організаційних справах, стрічався з Батьком та з референткою жіночих справ, Олею К., звітуючи про все те хворому Йойкові, що все ще не приходив до сил. Якось раз Батько казав мені написати загальний

⁵³⁾ З уваги на родину, що живе в Україні, подане тільки псевдо.

звіт, щоб передати полк. Мельникові інформації про наші справи. Подав мені час і місце, де маю стрінутися з ним після повороту, та й поїхав. Кілька разів ходив я туди — ані його не застав, ані записки від нього не було. Обидва ми з Йойком зависли на якийсь час у повітрі, опинилися без зв'язку з Крайовою Екзекутивою. Вже продумував я, якби знайти його іншим способом, коли якраз задзвонила до мене Оля з театрального пункту, подала кличку і місце зустрічі, де хтось буде ждати на мене. Побачив я незнайому мені людину високого росту, в довгій шинелі і в кашкеті на голові. Обмінялися ми кличками і він повідомив мене, що від сьогодні буду з ним контактуватися в організаційних справах. Пізніше довідався я, що це д-р Олег Кандиба-Ольжич, Заступник Голови Проводу, полк. Андрія Мельника. З його слів виходило, що Батька могли арештувати, хоч нема про те певности. Поїхав він завезти звіт полк. Мельникові, що хоч і перебував у концентраційному таборі, але за хабаря можна було йому дещо передати. З тої поїздки Батько досі не вернувся і не знати, чи тільки забарився, чи пропав. Так чи сяк, робота не може спинятися.

Багато зустрічей мав я з Ольжичем, подивляв його спокій і холонокровність у тих небезпечних часах, а надівсе шанував його за те, що він, людина великого калібру в нашій організації, не відмовлявся від найпростішої організаційної роботи, коли того було потрібно, і все робив з погідною усмішкою. В часі, коли багато тільки про те й думали, як забезпечити собі відступ на захід, Ольжич до останнього моменту не покидав загрожених позицій і там його заскочила смерть.

Перед Великодніми Святами бачився я з Ольжичем у Самборі на його тамошній квартирі в присутності Ярослава Гайваса. Дали мені кілька днів відпустки на свята, та не мав я куди їхати, моя ро-

дина вже була під большевиками. Задумав я відвідати знайомих у Львові. Казав мені Ольжич по дорозі вступити до одного села під Перемишлем, мав я там знайти на якийсь час місце для трьох людей. Приїхав я туди в Велику П'ятницю, зайшов на подану адресу, і кого я там застав? Галину зо Львова! Втішився я несподіваною зустріччю і в одну мить полагодили ми те, чого хотів Ольжич, а самі пірнули в розмову, не бачившись кілька місяців. Трапилося, що одна з наших дівчат, Наталка К. їхала звідти на свята до свояків коло Львова і так я дістав гарне товариство до подорожі. Майже цілу ніч ждали ми на поїзд на найближчій станції, зате, коли вже всіли до нього, скоро і без перешкод заїхали до Львова. Львів пустів на очах, щораз більше знайомих людей покидали його в мандрівці на захід. Зайшов я до мого приятеля, студента Онуфрія Шумка, в котрого майже два роки прожив. Він теж не мав куди йти, його рідня в Снятинщині зазнавала благ щасливого сталінського життя, звільнена доблесною Червоною Армією. А що був самотній, то й не мав для кого справляти свят. Посиділи ми, погугурили про те, щобуло, і про те непевне, що висіло над усіма нами. Відвідав я теж родину, де виздоровлював Йойко. Його вже там не було, а вся родина була в сльозах і риданнях, якраз прийшла вістка, що поляки застрілили когось з них, він був лісничим під Львовом.

На моїй квартирі ждала мене несподіванка — дзвонив Ольжич. Замість іти на захід, як було вже постановлено, він вернувся до Львова докінчувати реорганізацію ОУН по лінії тих, що мають евакуюватися на захід, і тих, що залишаться в підпіллі під большевиками. Було багато дрібних і технічних справ до полагодження, старався я бути Ольжичеві помічним, як тільки міг. Пішли ми на його стару квартиру до Нусі Барановської, спакували кілька ва-

ліз і я частину з того завіз до магазинів Центросою-за, що мав цими днями евакуюватися і наші люди звідти обіцяли перевезти ті речі разом з товарами Центросоюза на автах. Другу частину надав я залізницею до Відня, купивши квиток на якийсь німецький документ. Потім поїхали ми на квартиру Ольжичової секретарки, забув уже її ім'я. Вона поїхала з вістками до полк. Мельника, не вернулася, отож кожної хвили можна було сподіватися, що прийде гестапо з обшуком. Докладно зревідували ми її мешкання, нічого там не знайшли, крім організаційного радіоапарату, що його вона перед виїздом за-була віднести в безпечне місце. Сам же Ольжич мешкав дуже неvigідно з конспіративного боку, тільки одні двері в хаті, ще й у подвір'ї, нікуди втікати, якби застукали. І я й інші звертали йому на те ува-гу, він заспокоював нас, що нема небезпеки, німці думають, якби власну шкуру спасати, не в голові їм тепер турбуватися арештами підпільників.

Всього кілька наших людей лишилися ще у Льво-ві з-поміж тих, що їм призначено було їхати на за-хід. Кожного дня мав їхати й Ольжич, та все щось сталося, що затримувало його на день-два. А з ним і я залишився, помагаючи ладнати останні евакуа-ційні діла. Одного разу їхав я на стрічу з ним, що мала відбутися в його власному мешканні. Несподівано стрінув у трамваї Мішу Медвецького. Давно вже стратив я його з очей і цікаво мені було тепер з ним поговорити. Ледве встигли ми обмінятися при-вітаннями, а він каже мені бути обережним, геста-по не втекло ще зо Львова, якраз арештовано Оль-жича. Мене неначе довбнею хтось по голові гепнув, я остовпів, язик мені став рогом і не міг я слова вимовити. Вискочив я на бігу з трамваю і побіг до Нусі Барановської впевнитися, може це фальшива вістка. Нуся післала якусь старшу жінку перевірити, чи гестапо знайшло таємний сховок, де Ольжич три-

мав свої записки й різні документи. Ми ждали не далеко. Все правдиве, Ольжича взяли, сховку не знайшли, але й нічого вже в ньому важного не було.

Зайво казати, як страшно мене це прибило. З жалю ходив я, якби мені памороки забило, ніяка робота не бралася мене, та й не знав я, що мені тепер робити. Ще був у Львові Батько і він післав мене до Самбора, до д-ра Мирослава Роговського, де Ольжич звичайно спинявся, коли приїздив до Самбора. Невідомо, як давно гестапо впало на слід Ольжича, може слідкували за ним по квартирах, треба на всякий випадок перестергти родину Роговських, може є щось підозріле в їхній хаті, нехай сховають, та й самим їм краще було б зникнути на якийсь час. Треба й інших наших людей повідомити, скрізь там, де бував Ольжич останніми часами. Все те я точно виконав. Нікому нічого не сталося, гестапо не знало про інші зв'язки і квартири, а Ольжич мовчав, як гріб. Д-ра Роговського пізніше таки арештувало гестапо.

ХІІІ. Розділ.

НА БОЙКІВСЬКИХ ГОРАХ

Знову інструктором у партизанці. — До Турки, а звідти пішаком у гори. — Партизанський вишкільний пункт у Лімній. — Мій земляк Безіменний веде юнацький табір. — Поворот до Самбора. — Гестапо зловило Безіменного в Дрогобичі. — А він утік з-під розстрілу. — Перенесення до «двійки». Місія до Перемишля і стріча з Йойком. — Серед земляків у Турці. — Рішаюся на «одинку». — Нагло арештує нас німецька військова поліція. — Смертний присуд і несподіваний рятунок. — Відходимо в глибину гір.

Ще в місяці березні сказав мені Батько, щоб я був готовий до військових вишколів у Карпатах, що от-от мають початися. Дав мені при тому зв'язок до «Гуцула», що показався недалекоим моїм сусідом з Коломиї, М. Б. Він там уже від деякого часу вів організаційну підготову до тих курсів і вже настала пора їх починати. По якомусь часі визначено нарешті день мого виїзду і дано мені зв'язок до Турки над Стриєм. В Турці стрінула мене дівчина, як було умовлено, довідався я пізніше, що була це Марта Левицька, дочка місцевого священика. Вона завела мене на нічліг до одного інженера, котрого назвище я забув, а вранці пішов я до Союзу Кооператив на стрічу з нашим тамошнім організаційним про-

відником Цилюхом.⁵⁴⁾ В нього мав ждати на мене хтось, щоб завести до села Лімної, яких 40 кілометрів від Турки. Провідника ще не було і я скористався з вільного часу, щоб відвідати мого снятинського земляка Олександрука, він був директором Союзу Кооператив у Турці. Велика була втіха з нашої зустрічі, на radoшах не знав, де мене посадити обдарував усяким добром — горілкою, цигарками, харчами, — а коли довідався, за яким ділом я сюди забрив, запропонував передати все кооперативне майно для нашої партизанки, як тільки німці будуть звідси забиратися. Було того немало — повні магазини муки, шкіри на взуття, тютюну, горілки й усякого іншого добра, що його тяжко було в воєнний час дістати. Дотримав слова земляк і в свій час передав нам ключі до магазинів, та що ж, мало що ми там застали, нещодавно перед тим переходив туди якийсь мадярський відділ і ограбив Союз з усього, чого не встигли сховати.

Надійшов мій провідник до Лімної, Павло Шимін. На нас мали ждати коні на ринку, та він спізнився через якісь перешкоди, вози пороз'їжджалися і не лишалося нам нічого іншого, як чвалати пішки сорок кілометрів. Не дуже воно приємно дибати такий світ ногами, але й не таке то вже велике лихо. Пішли ми, а дорогою я ввесь час мовчав, бо така вже моя вдача, що не люблю говорити в дорозі. Не знав того Шимін і дивувався, якого то немову-мовчуна прислали їм на інструктора. Зайшли ми в село Вовче і Шимін запропонував вступити до наших друзів припочити, перекусити щось і заморити хробака. Прийняли нас хлопці дуже сердечно, не пожаліли й горілки, щоб розвеселити, і вже далі йшлося нам трохи привітніше. Минуло поза північ, коли дійшли ми до Лімної. Гуцул ждав на нас і ми зараз

⁵⁴⁾ Він згинув пізніше в боях Дивізії.

пішли спати на приготований для нас нічліг у якоїсь старшої пані. Була це, здається, мати місцевої вчительки. Даремні були наші надії на сон. Ми вже в ліжка полягали, а наша добродійка все ще цокотіла і випитувалася про всячину. Не дивувався я тому, адже в таку глушину рідко яка людина загляне, з ким їй говорити і довідатися, що діється в світі? Довга хода так мене втомила, що я заснув серед розмови. Може не образилася наша господиня, але я таки не в силі був боротися зо сном, що клеїв мені повіки.

Проспавши смачно нічку до пізнього дня — покищо не було чого спішитися — уложили ми з Гуцулом плян і місце вишколів. Мали вони йти безперервним ланцюгом, напереміну вдень і вночі. До вишколу призначено самих молодих людей, хлопців і дівчат, що з'їхалися сюди з усіх усюдів. Зброю зведено заздалегідь, а деякі речі прийшли в останній хвилині. Пам'ятаю, що ручні гранати і пістолі до науки привозили сховані в хлібах. Групка чергувалася по групці, одна виїжджала, а вже друга ставала на її місце. Кожне закінчення відбувалося з відповідною урочистою церемонією. Крім нашого, ішов такий же самий вишкіл для юнаків, що його в тім самім селі провадив мій земляк Безіменний. Ми ті вишколи започаткували, а потім передали їх на інших, нам треба було на якийсь час вертатися до Самбора.

А в Самборі рух, як на ярмарку, повно українців, що виїхали зо Львова, куди кожного дня могли ввійти большевики. Батько та й інші члени Крайового Проводу теж сюди перенеслися. Перших кілька днів жив я разом з Батьком у якихсь незнаних нам міщан, винайняли ми там кімнату під видуманими назвищами. Щовечора сходилися туди всякі типи з «чорного ринку», що буйно тоді процвітав — кожен або потребував щось купити, або хотів щось продати. Годі було довго витримати в такому товаристві, але

й трудно було знайти приміщення в перенаселеному місті і я блукав від квартири до квартири. Одного разу призначили мені квартиру, ніби дуже гарну й безпечну, а ще й тим вигідну, що з харчами. Ввечері зайшов я до своєї кімнати і застав дочку господині, як сиділа на колінах німецького жандарма — примкнув я тихо двері й уже більше туди не вертався.

Відрадініше стало, коли знайшов я в Самборі Гуцула й Безіменного, а трохи пізніше також Зенка Зеленого.⁵⁵⁾ Люди приходили й відходили, все було в безнастанному русі — сьогодні тут, а завтра шукай вітра в полі. Найлегше було розпитуватися за організаційними товаришами на перехідних пунктах, їх мали ми в Самборі три. Найбільш відомий був у хаті Івана Ганущака, що разом з дружиною сердечно всіх гостили і нічого не жаліли для наших друзів, завжди можна було в них поспати і наїстися, дехто цілі тижні в них проводив. А ще були пункти звані «Марійки вуйко» і «Марійки квартира» — усім їм належитья глибока вдячність за ту доброту, що її вони виявили нашим підпільникам. Одного дня привіз кур'єр сумну вістку, в Дрогобичі гестапо арештувало Безіменного і ще одного нашого друга, Білого.^{55А)} На цього останнього мали око бандерівці, піймали його і везли кудись зв'язаного. Зловили теж Безіменного, що прийшов за чимсь до Білого. По дорозі перехопило їх гестапо, бандерівці втекли, а обидва хлопці попалися з дощу під ринву — гестапо Білого розв'язало, але не випустило, разом з Безіменним замкнули їх в арешті у Львові. Скільки ми заходів не вживали, щоб добитися їх звільнення, а все надаремне. Розюшені гестапівці вистрілювали

⁵⁵⁾ Псевдо. Не мішати з Зеноном Зеленим, гімназійним учителем, відомим шкільним і культурним діячем.

^{55А)} Псевдо. Не мішати з Богданом Білим, що його вбили маляри під Ланчином коло Коломиї в 1944 році.

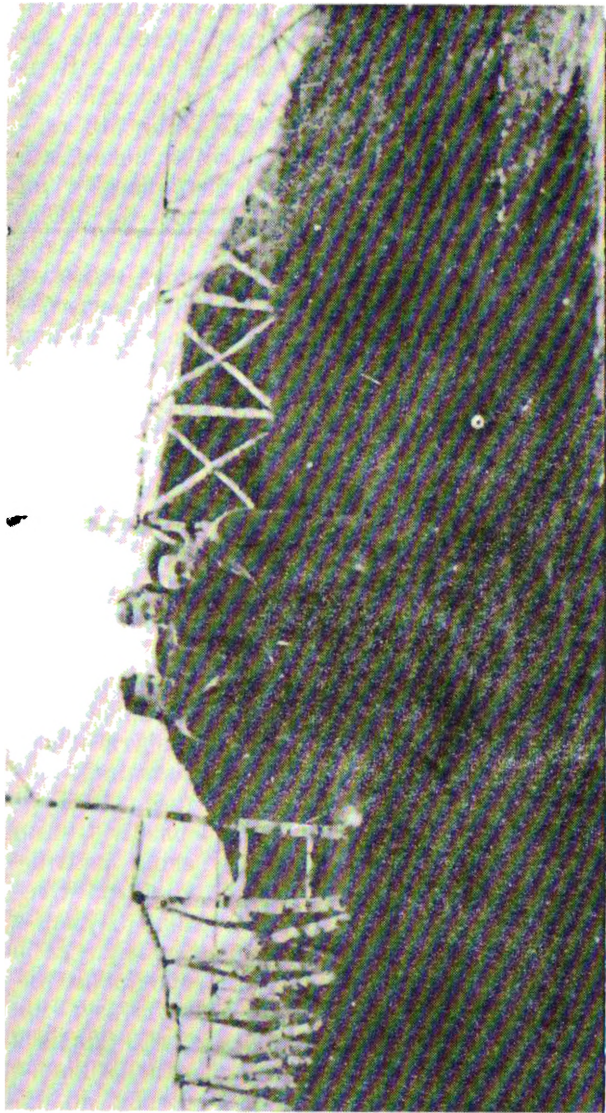
в'язнів, трудно було знайти до них доступ і не знати кого посилати з інтервенцією. Яке ж було моє здивування, коли одного дня ввечері побачив я Безіменного, як він висідав на двірці з львівського поїзду! Виглядав, як з хреста знятий, видно добре далася йому взнаки гестапівська в'язниця, хоч і короткий час був у ній. Я сидів собі на лавочці в парку коло двірця і в першому моменті піднявся, щоб піти назустріч Безіменному, а він дав мені знак, щоб не підступати, мабуть не був певний, чи не слідкує за ним гестапо. Пішов я поперед нього, показуючи дорогу, і так зайшли ми на юнацький пункт до М. Л.⁵⁶⁾ Тут розказав нам Безіменний, яким він чудом вирвався смерті з горла. Разом з іншими вигнали його на подвір'я гестапівської тюрми при вул. Лонцького у Львові, де їх вантажили на авта і везли на розстріл. В останній мінуті прибіг якийсь гестапівець, забрав його з гурту смертників і повіз на додатковий допит. Хотіли довідатися від нього про членів нашого Крайового Проводу, чого їм Безіменний само собою не сказав, а коли б і хотів, то не міг би, бо в цих гарячих днях люди й місця мінялися кожного дня. Відвозили його назад до тюрми відкритим автом, а коли сповільнили біг на закруті, він вискочив з авта і втік. Сам собі не вірив, здавалося йому, що навмисне об'легчили йому втечу, щоб слідкувати за ним і дійти до Крайового Проводу. Щиро раділи ми, що наш друг вернувся з того пекла. Батько зараз казав йому купити новий одяг і тікати в Турчанщину на організаційну роботу, щоб зник гестапові з очей.

Самбір пустів на очах. Розподіл людей на «одинку» — цебто тих, що мали лишатися в підпіллі під большевиками, — і «двійку» — тих, що від-

⁵⁶⁾ Згинув героїською смертю у Відні 1944 року, відстрілюючися від німецької поліції, не хотів датися взяти живим у руки. З уваги на родину в Україні назвища не подаю.

ступали на захід з іншими втікачами, — вже був майже завершений. Батько повідомив мене, що я залічений до «двійки», маю їхати до Відня і зголоситися на кличку в нашого члена, студента медицини Мирона Гнатюка, званого «цідилком», а перед тим ще мушу поїхати до Перемишля і там здати свої справи та зв'язки. Гуцула і Безіменного залишено в «одинці». Жалко було мені розлучатися з товаришами і земляками, та розумів я, що нічого мені робити в «одинці». Хіба, що не вилазив би з лісу. Не ліпше було з Гуцулом і Безіменним. Обидва вони, хоч ще хлопці дуже молоді, та останні три роки провели на різній організаційній праці, швендялися по всіх усядах, ніде не були приголошені і коли прийдуть большевики, неможливо їм буде залегалізуватися в підбольшевицькій дійсності. До того не були вони надто сильного здоров'я. Все те виложив я Батькові і він по надумі сказав, що Гуцула можна б ще перенести до «двійки», але Безіменний мусить залишитися в «одинці», він там конче потрібний, призначив його туди ще Ольжич і він ані не має права міняти того рішення, ані не може тепер, в останній хвилині, знайти когось іншого на його місце. Стануло на тому, що я з Перемишля поїду просто до Турки і там повідомлю Гуцула про перенесення до іншої праці.

Большевики заганялися вже під самий Перемишль, поїзди туди з Самбора вже не ходили. Остання льокомотива з одним вантажним вагоном відходила до Хирова. Вскочив я до нього, а з Хирова до Перемишля пішов пішки. На організаційній квартирі подав я кличку і коли зв'язали мене з людьми, котрим мав я передати свої справи, а були це Zenko Зелений і Л. З Zenком довго сидів я в парку на лавці, не могли ми наговоритися перед розлукою, прогнали нас большевицькі літаки, що били по місті з бортової зброї.

Перед відходом до партизанки в Самборі 1944 року, коло символічної могили 117 жертв польських розстрілів: Галина (кілька тижнів пізніше згинула від большевиків), Стефан і Степан Касян.

Прийшов час мені їхати. Тяжко покидати Перемишль, багато українців переходило тудию на захід і між ними стрівув я мого земляка, Мілька Керницького, що за німецьких часів був посадником містечка Заболотова. В дорозі на захід мав він клопоти з німецькою поліцією, брали його за німця, що дезертирував з фронту. А потім наткнувся я на пор. Барицького з двома вояками. Ждали на поїзд, не могли діждатися й пішли шукати нічлігу. Зайшли до якоїсь бурси за мостом, при дорозі, що вела до села Бушковичок. Управитель прийняв нас гостинно, коли ж пор. Барицький витягнув з наплечника пляшку і другу, наш господар зняв гітару зо стіни, почалися приспиви і всім нам море стало по коліна. Хтось дав знати, що зараз з двірця йтиме останній поїзд. Погналися ми туди — нема ще поїзду, кажуть, що буде напевно. І кого я побачив на двірці? Не вгадали б! Сердечного мого друга, Мирослава Йойка. Як сіли ми, то наговоритися не могли, і хто б тоді подумав, що це остання наша зустріч, що незадовго Йойко згине від кулі на вулицях Кракова.

Наші дороги знову розійшлися, він поїхав на свій зв'язок до Кракова, мені ж дорога стелилася на Турку. Якось упросився я машиніста, що прийняв мене на льокомотиву й завіз до Хирова. А звідти пішки на Старий і Новий Самбір, захопив ще останніх людей в евакуації. Для них зорганізовано поїзд до Турки, я долучився до родини Ганущаків і разом з ними щасливо заїхав до Турки. Знайшов своїх снятинських земляків — дра Івана Подюка, магістра Степана Новоженюка, Івана Вакарика й інших. Думав з ними йти в мандрівку, як тільки зловлю Гуцула й перекажу йому про зміну доручень. Несподівано з'явився в тій квартирі Безіменний. Привіталися ми, він знав уже, що його місце в «одинці», жалівся тільки, що там майже самі діти, не лишили їм нікого зо старших. Запропонував мені долучитися до їх-

ньої групки. Жель мені зробилося кидати рідну землю та й соромно трохи лишати самих юнаків, що їх колись притягнув до організації. Та й чого мені шукати на еміграції? Ні родини, ні дружини — сам, як палець. Що буде, то буде — гірше смерти не буде, давайте, будемо разом робити революцію! Переказав я через Івана Вакарика, що добровільно залишаюся з групою Безіменного.

Мав він свою квартиру в родини Стахневих і там застав я Гуцула. Повідомив я його про перенесення до «двійки», а сталося так, що всі ми три разом лишилися в краю. Ще стрінувся я з пор. Чубчиком і він зрадів моєму рішенню — буде нам веселіше. Якби я прийшов кілька днів скоріше, — говорив він мені, — був би побачив Миколу Лебедя, що переїздив туди своїм автом за кордон, з Чубчиком був солодший від меду і лишив йому кличку до партизанки в Карпатах.

В малому місті Турці переповнення. Не тільки наїхало багато евакуйованих цивільних людей, ще й повно всякого війська: німецького, мадярського, партійних одностроїв, стрічалися й наші «дивізійники», що добрали якимось туди після того, як їх розпорошено під Бродами. В тій суматосі ніхто не знав, що йому робити, один ходив поза другого і так минав день за днем. Ми з Гуцулом зайняли цілу одну порожню хату по втікачах на захід і зносили туди всяке військове добро: однострої, гранати, аmunіцію, все те тоді в Турці можна було дістати за безцін, а воно нам потрібне до партизанки. В нашій хаті відбувалися розмови про партизанку. Заходили туди пор. Чубчик, лікар д-р Петро, Лис з Волинського Легіону, що явно ходив по місті в німецькому однострою з пістолем при боці. А ніхто мені ні словом не згадував про те і про моє в ній місце. Не сподобалося мені воно, та що я міг зробити? Та й не дуже часу було, в нас обох з Гуцулом повні руки роботи, зно-

симо та й зносимо військовий припас, дедалі вже й нікуди його дівати. На лихо забрали нам хату німецькі вояки, лишивши тільки одну кімнату, ми там поскладали військове добро і замкнули на ключ. Ані вони до нас, ані ми до них не відзивалися і так жили ми побіч себе кілька днів. Аж одного разу, вийшовши з нашої кімнати, напоролися ми на спрямований у нас добрий десяток крісів. Забрали геть чисто все, що призбиралося в нашій кімнаті, щастя, що заки вони спровадилися, ми багато з хати перенесли в інше місце. Відобрали мені з-під пахи течку, де мав я італійський пістоль, большевицький срібний компас, тактичні мапи з тієї околиці, двісті німецьких марок і фотографічний апарат. Всадили нас на кри-те брезентом вантажне авто та й повезли. Авто зробило на мене гнітюче враження, такими машинами німці вивозили людей за місто на розстріл. В авті застали ми вже обое подружжя Стахневих з їхньою дочкою Олею і Безіменного. Не інакше, тільки хтось зробив на нас донос. Поки я потішав родину Стахневих, що нічого їм не станеться, це напевно якась помилка і вона скоро виясниться, нас підвезли до військової польової поліції — фельдполіцай — і поскидали на траву коло будинку. Першими покликали троє Стахневих, потім Безіменного і після короткого допиту всіх їх звільнили. Бачили ми, як вони виходили на волю — блиснула нам іскра надії. Даремне. Коли завели нас з Гуцулом до канцелярії, при бюрку сидів майор, а коло нього стояв вояк, що дуже добре володів українською мовою. Він пояснив нам, що на нас висить підозріння шпигунства в користь альянтів, що ми маємо сказати в нашій обороні? Нічого не помогли наші запевнювання, що ми такі ж самі втікачі, як інші, маємо на те документи та ще й люди знайдуться, що це посвідчать. А що найдивніше — ані слова про знайдене в нас військове добро. Вислухав нас той офіцер, підвівся з-за стола і

сказав, що ми обидва з Гуцулом засуджені на смерть. Якщо до завтра рано не виясниться наша справа — нас розстріляють.

Відвели нас вояки до нашвидкуруч улаштованої тюрми і там ми з Гуцулом, мов зацікавлені. Так ось який кінець нашої боротьби! Перед кількома ще годинами були ми на волі, снували пляни, лагодилися до партизанки — і не переживемо завтрашнього дня! Довго сиділи ми мовчки, потім устали й оглядали стіни, вкриті підписами незнаних нам людей, що сиділи тут перед нами й пішли на смерть...

Були в нас цигарки, знайшовся й сірник, не було чим його запалити. Терли ми об себе два кусні дошки, доки не розігрілися і якось зайнявся до них сірник, ми закурили. Гуцул увесь скрився в великих клубах диму... Час волікся довго, спати не хотілося... ну, що ж, скільки разів говорили ми другим, що мусять бути готові на смерть за Україну, коли ж прийшла наша година, мали б ми її злякатися на сором і ганьбу? Так говорив нам розум, а жити хотілося, дуже хотілося...

В кімнаті стояли два ліжка, ні соломинки на них, ні сінників, ні накривал, на одному голі дошки, на другому бляшані паски навхрест. Лежали ми на тих ліжках і таки не заснули. А як тільки почало на світ благословитися, ми вже були на ногах. Зараз прийдуть по нас і це вже наші останні години... Ні, не піду добровільно на заріз, як баран, буду втікати, нехай застрілять у втечі! Поділився я своєю думкою з Гуцулом, він теж погодився втікати. Кожен в інший бік, може бодай одному вдасться урятуватися. Тікати почнемо відразу, як тільки відчинять двері, не ждучи на останню хвилину.

Дивна людська натура, вистане їй стебелина надії — і вже нова сила приходить. Власне, якби добре подумав, ніякої надії на втечу не було, а ми таки

вспокоїлися трохи, самі себе піддурювали, хотіли вірити в неможливе.

Надворі почулися кроки, ідуть по нас! Але тільки два вояки, не дуже на нас зважають, говорять щось між собою, всміхаються до нас. Щось тьохнуло в мені і я шепнув Гуцулові, щоб не втікати, може вияснилася справа корисно для нас, коли ж почнемо втікати, візьмуть це за наше признання до вини. Заждемо, що нам скажуть у хаті.

Вояки казали нам посідати на лавці під хатою і лишили нас майже без охорони, якщо не рахувати інших вояків, що крутилися по подвір'ї. В цьому моменті вибіг з хати Лис і скоренько повчив мене, що маю говорити при поновному допиті. Маю сказати, що я в військовій ранзі поручника, що ми організуємо в цій околиці партизанку для оборони перед большевиками після того, як фронт пересунеться на захід. Прийшов німецький вояк, приніс по горняткові кави з хлібом, зразу видно, що положення змінилося на краще. Викликав мене майор, я сказав йому все те, що радив Лис, ще й від себе дещо підбрехав.

— Чому ж ви мені вчора того не сказали?

— Не було дозволу, пане майоре, не вільно виявляти військової тайни.

— А чи знаєте ви, що я міг вас ще вчора постріляти?

— Трудно, пане майоре, така доля всіх нас на війні, сьогодні живеш, а завтра вже хрест над тобою.

Дуже це йому сподобалося, поклепав мене по плечах, прикликав того підстаршину, що нас учора арештував, наказав звільнити й віддати всі наші речі. Дуже йому видовжився ніс, коли це почув, але звернув усе, навіть фотоапарат, на який дуже був ласий. Тільки зброї не віддали, хоч ніби погодилися з тим, що робимо партизанку і яка ж це партизанка без зброї?

Можна собі уявити нашу з Гуцулом радість, коли віддихнули вольним повітрям. Та не було часу думати про те, треба шукати Чубчика, Безіменного та інших, якнайскоріше забирати все майно з Турки, бо сьогодні один майор сказав таке, а завтра прийде інший і знову арештує.

До двадцятьчотирьох годин Чубчик, я, Безіменний, Лис і д-р Петро покинули Турку, лишився тільки М. Л., щоб перетранспортувати призбиране там військове майно.

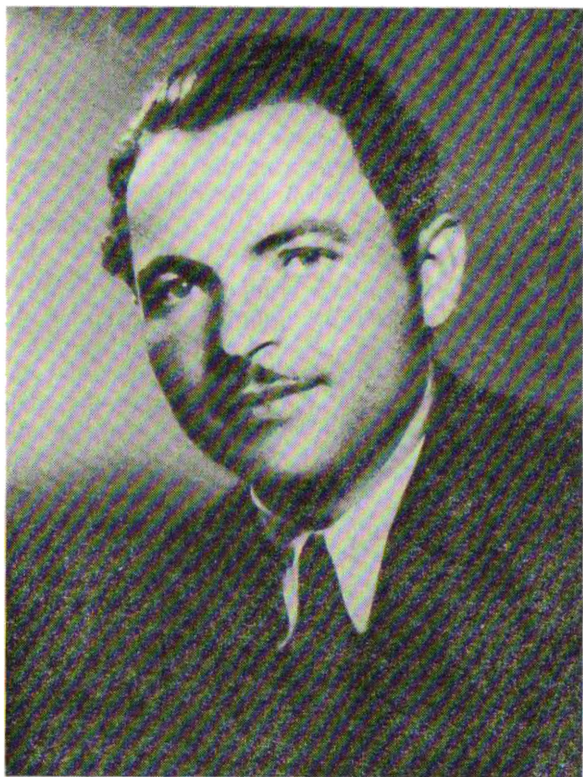
XIV. Розділ.

ПАРТИЗАНСЬКИЙ ЗАГІН ІМ. ГЕТЬМАНА ПАВЛА ПОЛУБОТКА

Постій у Михнівцях. — Організаційний і партизанський штаби. — Перші сліди бандерівців і сусідство з ними. — Постанови організаційної наради. — Призначення комендантом загону Карпа. — Невияснені позиції пор. Чубчика. — Перебрання й розміщення загону. — Переїзд у район Ступосяни - Волосате. — Стрічають хлібом-сіллю. — Провід і бойова сила загону. — Дивна поведінка пор. Чубчика. —

На тимчасовий постій обрали ми собі село Михнівці. Ми з Гуцулом заквартирувалися в місцевого солтиса Смолія, Чубчик з Лисом і д-ром Петром в одного господаря, Безіменний, Зенко Зелений, що в міжчасі тут знайшовся, та кілька дівчат з розвідної ланки примістилися в родини Лисейків. Виявилося, що в селі є чималий відділ людей, призначених до партизанки. Частина квартирувала таки в селі, а решта на горі Магурі в лісі. Як я орієнтувався, то всіми організаційними й політичними справами з рамени ОУН завідував Зелений, провідником на місці був Берізка,⁵⁷⁾ що в військових справах контактувався

⁵⁷⁾ Псевдо "Чабан". Спершу був військовим референтом у Повітовій Екзекутиві ОУН, коли ж німці вбили Омеляна Децика — провідником Повітової Екзекутиви.

Володимир Берізка — "Чабан".

з Чубчиком, а в організаційних з Гуцулом. Юнацтво провадив Безіменний, жіноцтво — Оля. Тільки я один не знав, де моє місце і яке призначення. Не дуже я й дивувався, я ж був спершу призначений до «двійки» і всі ті речі складалися за моєї відсутності і до мого приходу. А що мешкав я в одній хаті з моїм земляком і приятелем Гуцулом, то й був через нього в курсі діла. З усіма, крім пор. Чубчика, були в мене сердечні взаємини, тільки він один, помимо того, що добре ми зналися і були навіть «на ти» з собою, неначе сторони́в від мене, уникав розмов про партизанку і взагалі про організаційні справи. Як потім показалося, не тільки я один завважив цю зміну в його поведінці.

Не задумували ми довго сидіти в Михнівцях. Жив там бандерівський провідник, котрого всі кликали псевдом Кость. Стояв він у зв'язку з комендантом бандерівського партизанського відділу, Реном, з яким я мав сумну нагоду пізнатися ближче в недовгому часі. В них були свої клопоти, бачив я, як привезли кількох ранених партизанів. Персправляючися з Реном у Карпати, наткнулися вони на якийсь німецький відділ, що сильно їх потурбував і вони розбіглися по горах. Тепер Рен визбирував їх по селах і водночас вербував нових. Та й фронт наближався, чути було гарматні стріли, і разом з тим до села зринули купи німецького війська. Годі було такій масі людей поміститися в одному селі, а вже й перед тим у нас було постановлено зайняти інші позиції, ближче мадярського й словацького кордонів.

Зелений, як відповідальний за постановку справи, скликав нараду. Крім нього, тільки ми з Гуцулом прийшли, Безіменного не було десь на той час. Здивувала мене відсутність пор. Чубчика, я вважав його за нашого військового командувача в тих околицях і якось дивно було б приймати рішення в його неприсутності.

Нарада відбувалася над такими справами:

1. Призначення військового командира для зібраного в районі сіл Михнівців і Ботелок відділу партизанів,

2. Переведення його на догідне місце в лісах. Там ждати на прихід большевиків, щоб після того почати діяння в підбольшевицькій дійсності.

3. Винайти відповідні місця на сховища і викопати там криївки.

4. Перевезти туди і рівномірно в різних місцях заховати замагазиновані харчі, а головно законсервоване в бочках м'ясо.

На командира новоствореної частини Зелений запропонував Карпа, тобто мене, таким я тоді користувався псевдом. На мій запит, чому не пор. Чубчика, що для тієї цілі був залишений в «одинці», обидва з Гуцулом одверто сказали, що Чубчик останніми часами як не той став. Щось у ньому вариться, він душить те в собі, уникає розмов, коли їх зводити на партизанку. Це кожен міг завважити, з тим і я мусів погодитися. Нема часу ждати на порозуміння з пор. Малим, що десь там має діяти за мадярським кордоном, нам треба вже, негайно, братися за діло, бо ж зібрали ми людей, вони ждуть у безділлі, можуть здеморалізуватися і втратити запал.

Не було що на таке казати. Я тільки застеріг собі, що сам розмовляюся з Чубчиком і запропоную виложити карти на стіл. Без того ніяково було б забирати йому з-під носа партизанів. На тому і стануло. Ще випросив я для себе до партизанки Безіменного.

Визначено час і місце, де Гуцул передасть мені розквартированих у Михнівцях партизанів, а тих, що ждали в Ботелці, приведе інший зв'язковий, що був колись поліцистом на Східніх Землях. Передано мені магазини з харчами й одягом. На короткий час також приділено до нашого відділу Олю С. («Моцну»),

мала вона ще перебути якийсь додатковий вишкіл і перейти потім на самостійне діяння під большевиками.

Про все те лояльно повідомив я Чубчика. Вислухав він мене уважно, нічого не заперечував. Прийшов на місце, де я перебрав своїх партизанів, і передав мені також ту їх частину, що стояла під його командою. Тільки нічого не сказав мені, кому маю я підлягати військово, чи йому, чи кому іншому. Не вміли мені також відповісти на те і Зелений з Гуцулом.

При перебранні відділу виголосив я коротку принагідну промову, призначив похідним комендантом Когута⁵⁸⁾ і показав йому на мапі місце, куди негайно має повести відділ, заквартируватися в лісничівці коло Ступосян і там ждати нас з Чубчиком. Ми обидва ще мусіли лишитися, щоб забрати бочки з м'ясом, поховані в хатах, де квартирували німці. Ждали ми даремно кілька днів, не могли дочекатися відходу німців, навпаки, виглядало, що вони приготівляються тут до нової оборонної лінії. Так і мусіли ми ті бочки з м'ясом залишити до кращого часу, а самі однієї ночі спакували на вози все наше добро, попрощалися з гостинним і сердечним селом Михнівцями, що назавжди лишиться в нашій пам'яті, та й поїхали. Їхала нас ціла валка. Попереду Лис на гарному чорному коні, далі я з Чубчиком і Папом-Лисейком на возі — за візника був нам малий Цилюх — решта возів за нами. Над ранком Лис подав знак, що їде якась військова валка, можна на неї напасти й відобрати зброю. Я тому спротивився. Не знаємо, яка її сила і як озброєна, не видно в ранньому тумані. До того, ми відходимо в ліси для тієї цілі, щоб до часу приходу большевиків зорганізуватися як слід військово і не входити в зайві конфлікти з відступаючими німецькими відділами. Та й наш від-

⁵⁸⁾ Псевдо. Перебуває тепер у ЗДА.

Степан Лехновський — "Корут".

діл, хоч числом великий, але зброї в нього так мало, що й сказати сором. Так ми переждали в лісі, доки цей німецький відділ не зник нам з очей. Потім довідалися ми, що це була охоронна стежа на німецько-мадярському кордоні в селі Волосате і вигнали її звідти большевицькі партизани.

Ідучи попереду, Лис скрізь заповідав, що за ним на слідах іде українська партизанка. Люди виходили стрічати нас хлібом-сіллю, ждали нас з великими горшками пареного молока, хлібом, вареними яйцями та хто що мав. Вітали нас справді щиро і тішилися нами, покладаючи надії на те, що оборонятимемо їх від большевицьких партизанів. Набігали вони лісами з мадярського та словацького боків і немилосердно грабили селян.

По дорозі стрінули ми Чубчикова знайомого з Києва, поручника Костя Гіммельрайха, що їхав на захід з цілою своєю родиною. Там я з ним познайомився й обидва ми з Чубчиком просили його відвідати нас у місці постю нашої партизанки.

З тяжкою бідом добрили ми якось гірськими дорогами до Ступосян. Когут уже був на місці, зараз скликав партизанів на збірку і здав звіт, показав, де і як вони влаштовані — все в нього було в найкращому порядку і ми могли кілька годин відпочити, заки поїхали до Волосатого, щоб там розглянутися, як примістити на лісовий постій увесь відділ, разом з тією частиною, що мала надійти з села Ботелок.

Волосате село гарне, лежить над самою границею Карпатської України. Навколо високі гори і дрімучі ліси. Добре знав його Чубчик. Тут він учителював після того, як покинув Карпатську Україну. Тодішні його учні вже повиростали на справжніх парубків і сердечно вітали колишнього свого учителя. А в найближчому селі по другій стороні границі учителювала дружина Чубчика, що її він не бачив уже п'ять літ.

Відвідали ми лісничого Прядку і місцевого священика. Село зраділо нами і зробило нам прийняття, навіть коньяку принесли з мадярської сторони. Постарався про те «Юра», що колись був вояком у Карпатській Україні, а тепер служив за посильного в громадському уряді. Застромив собі пістоль за пояс і гордо ходив з ним по селі, нахваляючися, що тепер він відплатить мадярам.

Знайшли ми добре місце для нашого партизанського загону в лісі між Устріками Нижніми і Волосатим. Було воно зручне для оборони та й вода близько. Хлопці зараз розбили шатра, на довкільних горбах поставив я сторожеві стійки, а щоб ніхто не дармував на постою, інструктор Павленко⁵⁹⁾ почав з нами навчання і вправи. Був це здібний вояка, належав колись до Веркшуцу, а потім німці перешколили цілий його відділ і кинули на боротьбу з партизанами в Югославії, звідки він утік. Отже мав він досвід і добру заправу. Чубчик, Лис і д-р Петро лишилися у Волосатім, а я перейшов жити до лісу. Прийшов до нас Кость Гіммельрайх⁶⁰⁾ зо своїм товаришем Юрою, спеціалістом для розвідки, і на пропозицію Чубчика прийняв я їх до нашого партизанського загону. Загін був невеликий, усього 55 бійців, не рахуючи тих, що мали ще надійти з Ботелок. Десь зник той поліцист, що мав їх привести, невідомо було, чи лишився за фронтом, чи перейшов до бандерівців. Зброї — дуже обмаль. Крім крісів, тільки одна десятизарядка, один машиновий пістоль та кілька звичайних. Набоїв, що кіт наплакав. Було теж кільканадцять ручних гранат. Малувато теж запасів одягів і білля. Був кравець і швець, мали й машину до шиття, та бракувало матеріялів. В нашому господарстві мали ми три корови, п'ять овець, одну свиню і кілька курей. Все те ду-

⁵⁹⁾ Псевдо.

⁶⁰⁾ Псевдо Шелест.

же мене турбувало, ясне було, що годі утримувати самотійний відділ з такими запасами, доведеться їх якимсь чином здобувати.

Надав я нашому загонові ім'я гетьмана Павла Полуботка. Складався він покищо з однієї сотні, поділеної на дві чети і чотири рої. Сотенним призначив я пор. Шелеста, його заступником — Павленка, чотівими — Степана і Дивізійника,⁶¹⁾ ройовими — Миколу, Ігоря, Романа і Франца. Комендантом жандармерії — Когута, харчовим — Лиса, його заступником — Михайла, інтендантуру і зброю перебрав Граф, за лікаря був у нас д-р Петро, санітарним пунктом завідувала Моцна, розвідку вів Юра, штабовим писарем і виховником був Безіменний. Уся сотня, на чолі з пор. Шелестом, підлягала мені — бо може прийдуть і дальші сотні — а я відповідаю перед пор. Чубчиком. Накреслив я такий проєкт на папері і заніс до Чубчика, щоб це остаточно устійнити і відчитати в денному наказі. На другий день прийшов я по наказ і бачу, що Чубчик чимсь незадоволений. Щоб б я не говорив, він нічому не заперечував, подекуди потакував, але до всього ставився холодно, неначе чогось вичікував. Переписав я цей проєкт начисто і просив підписати. Поклав він його на стіл та обіцяв зараз це зробити, також доручити Лисові і д-рові Петрові, щоб перенеслися з села до лісу, вони ж бо мали перебрати свої функції негайно після відчитання денного наказу. При тій нагоді сказав мені Чубчик, що до Устрік Нижніх приїхали Зелений і Гуцул, з чого він дуже був незадоволений, навіть не хотів з ними стрічатися. В мене склалося враження, що він усе те діло хоче ставити виключно по військовій лінії, відсахнутися від усіх організаційних зв'язків. До Зеленого й Гуцула пішов я самий, а коли по кількох годинах вернувся, не застав Чубчика вдома. Наказ лежав непідписаний на

⁶¹⁾ Все те партизанські псевда.

столі. Хата належала до сільського дяка, а про нього подекували, що він бандерівським станичним на Волосате, було дуже нерозважно лишати на столі такий важливий документ. Підписав я наказ за себе і за Чубчика, як командир загону, не було мені з ким про те порадитися, а час не стояв. Безіменний був зовсім молодий хлопець, а Шелест до ОУН не належав, тільки пристав до партизанки, як військовий фахівець. З тих причин не похочував я говорити з ними про речі, що показували б на наші внутрішні розходження.

На відчитання денного наказу Чубчик ані самий не прийшов, ані не прислав Лиса ні д-ра Петра. Командування першою сотнею перебрав Шелест, я лишився в лісі, щоб формувати другу сотню, а з Чубчиком регулярно стрічався в селі і, якби нічого не сталося, інформував його про всі справи нашого партизанського загону.

XV. Розділ.

ПРИКРЕ СУСІДСТВО

Бандерівські партизани й гостина в них Чубчика. — Звіт Чубчика і пропозиції бандерівського курінного Рена. — Чубчик за злукою, я проти. — Переписка з Реном та його ультимат. — Відмарш групами подальше від бандерівців і ближче до фронту. — Коверзування Михайла та його зрада. — В арешті в бандерівців. — Лайки й погрози. — Мене звільнили, а Юру вбили. — Наклепи на команду нашого загону.

Якось одного разу сповістили мене стійкові, що за горою розложився більший відділ бандерівських партизанів, наші вартіві стрічалися з їхніми. Це ж саме розказував мені харчовий референт, він їздив по селах за харчами і стрічав там бандерівців, що вешталися за такими самими справами. Негайно видав я наказ, щоб при зустрічах з бандерівцями не входити в дискусії і не давати їм ніяких інформацій про нашу партизанку, де стоїмо, які в нас старшини і т. д.

Якраз у тому часі Батько прислав до нас з Заходу Граба й Надю⁶²⁾ з запискою. Зайшли вони до Волосатого. Надя побачила Чубчика, знаного їй зо Львова, і передала йому записку. Він її перечитав, ані мені ані нікому іншому не показав, знищив і тільки пере-

⁶²⁾ Псевда.

повів зміст. Мала там бути мова про те, щоб Граба й Надю тимчасово примістити при нашій частині, вони згодом підуть зо своїми дорученнями в большевицьке заплілля. Ми з Чубчиком повинні злучитися з бандерівцями в одну спільну партизанку. Надю і Граба я прийняв, а злучі з бандерівцями, якнайрішучіше спротивився. Це незгідне з цілою нашою постановкою справи, виробленою ще за життя Ольжича, і щоб піти на таке, потрібно не якоїсь записки, якої, доречі, ми не бачили й не читали, тут конечний виразний наказ з Військового Реферату нашої організації, котрому ми підлягаємо, хоч і не маємо тепер до нього зв'язку.

По кількох днях Чубчик запропонував, чи не добре було б йому відвідати цей бандерівський партизанський відділ, у нього від Лебедя кличка до бандерівської партизанки. Він пішов би до них у гості, розглянувся б, що саме вони собою представляють, яка їх сила, які наміри. По надумі я на те погодився, і нам краще буде довідатися щось ближче про небажаних сусідів. Для поваги дав я Чубчикові озброєного партизана, вибравши до того Графа. Вернувся Чубчик з тієї гостини і передав мені пропозиції бандерівського курінного Рена: перейти в цілості до них, наші старшини й підстаршини затримають свої дотеперішні становища. На думку Чубчика це був би для нас добрий інтерес. Відділ великий, яких 350 душ, між ними нема ані одного старшини. Курінний комендант Рен — правдиве його назвище Мізерний — був капралем в українській поліції.*) Зброї в них також не піддостатком, але більше, як у нас. Кожен має кріс, є там два легкі скоростріли, дві протилетунські гарматки, хоч тільки п'ять стрілен до них, і два вози крісів для но-

*) З інших джерел виходило б, що мабуть Чубчик помилився і що Рен був не капралем тільки комендантом української поліції в одному з більших міст Галичини, до чого був вимаганий старшинський ступінь. (Прим. ред.).

вих партизанів, якби ними поповнився відділ. Більшість цієї зброї отримали вони від того самого німецького майора, що арештував мене в Турці. Якби ми злучилися з ними, поволі ми все перебрали б у свої руки.

На те відповів я Чубчикові, що ми не тому пішли в ліси, щоб робити тут ліпші чи гірші інтереси. Ми маємо зорганізуватися, переждати, доки фронт не пересунеться на захід, і почати комбіновану партизансько-політичну роботу в большевицькому запіллі. На перехід до бандерівської частини не вистачає нашої власної згоди, на те потрібно наказу нашої організаційної влади. А крім того, я особисто не маю ніякого довір'я до віроломних бандерівців. Вони так само підмануть нас, як це зробили на Волині, провідників вистріляють, свідоміших членів ОУН з-поміж рядовиків зліквідують, а решту заберуть до свого відділу під власну команду.

Запросив я до дяківки Зеленого і Гуцула, Чубчик з'ясував їм справу і я бачив, що обидва вони вагаються. Тоді я заповів, що мушу все те переказати на збірці нашого загону. Збірку я скликав на другий день і всі одноголосно заявили за тим, щоб не піддаватися зрадливим бандерівським підшептам.

Тепер почалася переписка між нами й бандерівцями. Зелений вислав їм записку такого змісту:

До ВП. Курінного Рена,

командира партизанського загону, розложеного в лісі над селом Ступосяни, повіт Турка над Стриєм.

Вашої пропозиції, переданої через пор. Чубчика, щоб наша партизанська частина перейшла до Вас, не приймаємо. Не маємо права самі рішати в такій важливій справі, а нема можливо-

сти порозумітися щодо того з нашими організаційними зверхниками.

Слава Україні!

Зелений.

Цю відповідь відніс Граф і вже кілька годин пізніше дістали ми ультимат:

До ВП. Зеленого!

Якщо Ви до трьох днів у цілості не перейдете до нас — наступаємо на Вас збройно.

Курінний Рен.

Перед нами відкривалася сумна перспектива входити в братовбивчу боротьбу, коли большевицький фронт стояв недалеко, як кілька кілометрів від нас і кожної хвилини могли ми опинитися в большевицькому запіллі. Відчув я на собі страшний тягар відповідальності: або йти на боротьбу з бандерівцями, що переважали нас числом, і деморалізувати в той спосіб українську людність, що сподівалася від нас охорони від большевиків, або вступитися бандерівцям з очей, перегрупувавшись в інших околицях. Вибрав я те друге і, щоб зискати на часі, послали ми бандерівцям ще одного листа з ширшими роз'ясненнями, як же ж це сприймуть лемки й бойки, коли побачать, що ми, замість захищати їх від большевиків, вистріляємо одні других. І в тім же самім часі поділив я наш відділ на дві частини. До першої призначив з першої та неоформленої ще другої сотні найздоровіших і найкраще політично вироблених хлопців під командою Павленка. Цю частину розбили ми на п'ятки, щоб легше їм було непомітно проходити лісами до села Ветлини, де мали знову зібратися в лісі на визначеному місці. Відмаршували вони різними стежками ще тієї самої ночі. З ними мав іти також Безіменний. Поручникові Шелестові та його друзі дав я звіль-

нення з партизанки. Він самий просив мене про те, подаючи за причину, що не подобається йому конфлікт між нами й бандерівцями. Не тільки не міг я примушувати його, щоб лишився в лісі, бо ж не був він членом ОУН, але й дуже радо пішов йому назустріч хоч би й тому, що тут же недалеко була його дружина з двома дітьми і старенькі, безпомічні батьки — як же ж йому бути в партизанці, лишивши на ласку долі всю родину кілька кілометрів за фронтом? Я поважав його за те, що мимо всього він пішов за голосом любови до Батьківщини і зголосився до партизанки, залишив йому наш одяг і пістоль для оборони.

Решту вояків, що або здоров'ям не могли витримати в трудних умовах партизанського життя в лісі, або щодо яких не мав я повної і цілковитої певности — бо ж у тих часах багато людей утікали на захід і не мавши іншого пристановища, голосилися до найближчого їм партизанського загону — залишив я хвилю на місці, щоб маркувати перед бандерівцями нашу присутність, сподіваючися, що вони будуть слідкувати за нами. Покищо і я лишився при тому відділі, думавши його пізніше зліквідувати, розпустивши партизанів додому. Комендантом над ними поставив я Михайла. Увесь час був він для мене непевний та підозрілий, випадково тільки знайшовся в наших рядах. Здезертирував він з німецького війська, попався на Гуцула в Самборі і той його загорнув до нашої партизанки. Та й поведінка його не була відповідна, одного разу дійшло до того, що Когут витягнув револьвер і був би на місці поклав Михайла трупом, якби хтось його не заслонив. Скінчилося на тому, що представили мені його до карного звіту і я загрозив, що як щось таке ще один раз повториться, викину його з партизанки. Тепер він нарікав між вояками, що призначили його комендантом самих калік і недолуг. Коли мені донесли про те, закликав я його до

мого шатра, роззброїв і прогнав під чотири вітри. Недалеко він зайшов, сів під дуба і заплакав, як дитина. Дехто з його частини змилюсердився над ним і прийшли прохати, щоб залишити його в частині, він обіцяв поправу і буде вести себе пристойно. Не було часу вдаватися в пересправи, а що я знав, що дні цього відділу і так пораховані, віддав я йому пістоль і казав бути готовим до маршу на третю годину ранку, піде він у напрямі на Устріки Нижні, там заквартирує і головою відповідає за зразковий порядок у своїй частині. Я тим часом піду до села, де жив пор. Шелест, і туди буде він тримати зо мною зв'язок.

Як тільки почало зоріти і ми в'їхали на ширшу поляну, — де не взявся большевицький літак і сипнув по нас скорострілом. Спинили ми коні і розбіглися по кущах. На щастя нікого не поранено і ми в порядку доїхали на місце.

Бандерівці не бачили наших стійок на горах, далековидом оглянули місце нашого постою і зрозуміли, що ми кудись забралися. І зараз уранці, коли сидів я з Шелестом на подвір'ї, під'їхало до нас десяток бандерівців, поприв'язували коней до дерева й питалися, чому я розпустив партизанів додому. Сказав я їм, що не знаю, хто вони такі, і не буду з ними про те говорити. Вони пішли, я ще побачив, як говорили з Михайлом. На мій запит, звідки він їх знає і чого вони від нього хотіли, він давав викрутливі відповіді і це ще більше впевнило мене, що якнайшвидше треба розв'язати цю частину і прогнати Михайла.

Прочував я лихо, треба нам перенестися під самий фронт, де бандерівців не було. Порозумілися ми про те з Гуцулом і Зеленим, за Волосатим мав нас ждати візник з кіньми. Нічого не кажучи Михайлові, непомітно вийшов я з села й пішов горою попід ліс на місце стрічі. Почувши за собою крики, побачив я двох бандерівців, що бігли за мною і давали знаки руками, щоб стати. Я міг плигнути в ліс і ввесь слід за

мною пропав би, та мені й на думку не приходило, що хочуть мене арештувати. Я пристанув, а вони, як тільки підійшли ближче, націлили на мене дула автоматів і крикнули по-німецьки: «руки вверх»! Підніс я руки, а вони, тим разом по-українськи, скомандували лягати на землю. Забрали пістоль, документи тільки переглянули й лишили при мені, казали встати й іти за ними до Волосатого. Вони посідали на коні, мені ж казали йти пішки попереду. Люди повибігали з хат, зглядалися й перешіптувалися, що сталося, що комадира Карпа арештували. Як же це так, що одні українці і другі українці, одні партизани і другі партизани, і свої своїх арештують?

Запала ніч, коли прийшли ми під гору коло Ступосян, де вони квартирували. Два есбівці лишилися пильнувати мене, три пішли зголосити Ренові, що я вже тут. Після яких двадцяти хвилин вернувся один з них, котрого кликали «другом комендантом», узяв від мене дощовик, зав'язав мені голову, щоб я нічого не бачив — хоч і так була темна ніч — і повів. Тяжко йти сліпому, разів зо два простягнувся на всю довжину, аж зайшли ми до табору і тоді розв'язали мені очі. На горішній частині, вистеленій соломою, сиділо яких десять партизанів, а внизу чотири. Прийняли мене найгрубшою, огидною лайкою, якої я в житті своїм не чув. Згадав я, як перед місяцем арештували мене німці і трохи не застрілили, а весь час велися чемно, пригадалося, як били мене в польській поліції, і мушу сказати, що таких добірно вишуканих соковито-ординарних слів не довелося мені ані до того ані потім в житті почути. Лайка перепліталася з прокльонами, що наплодилося стільки мельниківців, що й вистріляти їх годі, пішов Сеник, пішов Сціборський, дідько забрав Барановського, убили Сушка, позбулися Йойка — і щораз інші перебігають їм дорогу, треба з тим раз на все скінчити. Найбільше з усіх верещав М.

Р.,*) що мав тоді псевдо Гуцул. Це той самий, що колись у Львові з провокаційною метою підсунувся до нашої організації.

На все те я мовчав, бо й що ж було мені говорити розшалілим і спраглим братньої крові зненависникам? Це їх ще більше розлютило і доти обкидували мене препоганими словами, аж їм у горлі пересохло з утоми.

Нарешті Рен ставить питання ні то до мене, ні то до своїх кумпанів, що йому діяти зо мною. Вийшли надвір утрійку з Гуцулом II і ще одним дебелого росту типом з малим вусиком. Як я пізніше довідався, був це шеф їхньої Служби Безпеки. Радилися коротко і заспокоїлися, вернувшись, Рен заговорив до мене вже через «ви».

— Ви вільні і можете йти додому. А що година пізня, то можете, коли хочете, тут переночувати.

Хто б там хотів лишатися в такому дібраному товаристві? Я заявив, що вернуся до села. Рен наказав відпровадити мене до останньої стійки і вважати, щоб по дорозі нічого мені не сталося.

Очей мені вже не зав'язували, та й правду сказавши, не було там на що дивитися. Крім кількох бідних колиб з гілляк і листя нічого не знайшов би. Есбівський комендат відпровадив мене до стійки і старався бути люб'язний, ще й «на добраніч» попрощався. Була перша по півночі, коли дійшов я до хати Шелеста, тихесенько всунувся до кімнати і ліг на своє місце.

Знайшов я Гуцула вранці, розказав йому про свою пригоду і довідався, що за ним теж шукала бандерівська СБ, мав щастя, не застали його вдома. Арештували Лиса і посильного «Юру», першого по кількох днях

*Живе на еміграції і покинув бандерівську організацію. З уваги на близьку родину його, що живе під большевиками, подаю тільки криптонім, а щоб відрізнити його від нашого Гуцула, в дальшому називатиму його "Гуцулом II".

випустили, а бідного Юру, вояка Карпатської Січі, вбили. Сердега залишив у Волосатому дружину і двійко діток-сиріток. А щоб затерти свою вину, бандерівці взяли за звичайний свій спосіб обкидувати грязюкою брехливої пропаганди свої жертви, мовляв, командир Карпо зрадив партизанів і хотів утікати за кордон, вони його зловили і відобрали від нього десять тисяч доларів. Про Чубчика пустили чутку, наче б то він приводив до нашого священика жидівку, з котрою хотів оженитися, хоч уже був жонатий. І ця жидівка мала бути большевицькою агенткою. Показували навіть якийсь документ, що його наче б то мав написати той священик. Також про Юру і Лиса говорили, що це большевицькі агенти, їхня СБ впала на слід того. А в усьому тому не було й зерна правди. Були в селі дві жидівки, що втекли перед смертю від німців, страшенне бідували, і Чубчик з милосердя давав їм роботу, як от латати штани, цитувати шкарпетки, направляти одяг партизанів то-що. Обидві їх арештували бандерівці разом з посьльним Юрою.

ХVІ. Розділ.

В БАНДЕРІВСЬКОМУ ПОЛОНІ

Переговори з бандерівським штабом і перемир'я. — Большевицький шпик. — Відбитий наступ большевицьких партизанів. — Невдача переговорів і поїздка Чубчика до ПУН. — Зламання перемир'я і підступні арешти. — СБ б'є дівчат. — Під вартою. — Вістки Павленка. — Під терором до партизанки. — Організують мені втечу. — Звільнення Зеленого. — Рен запитує моєї думки про партизанку. — Відпустили і Безіменного. — Рен оголошує мені присуд: деградація і карна сотня. — Втеча й погоня. — Скриваюся в добрих людей. — Дев'ятнадцять днів у лісничівці. —

Частину партизанського відділу під командою Михайла, що була призначена на розпущення додому, бандерівці відразу перебрали до себе. Забрали й Михайла, він тепер навіть не дивився в мій бік. Але деякі хлопці інформували мене про все, що бачили й чули в бандерівському таборі. Як добре сталося, що я в останній хвилі відправив стрижень нашого загону під Ветлину!

В міжчасі треба нам було якось уложити відносини, бо ж годі стояти в бойовій готовості супроти своїх українців, як день так ніч. Написали ми Ренові два листи без жадного успіху. В третьому запропонували ми вислати спільно делегатів від нас і від них до головного бандерівського штабу і на те він погодився. Від нас поїхав Чубчик з Надею, як ку-

р'єркою, а від них Кость. На час, доки вони вернуть-ся, зобов'язалися ми стриматися від ворожих кроків, списали це в письмовій умові й обмінялися кличками.

В часі тих наших пересправ Павленко прислав кур'єра, щоб негайно приїздити, він зловив большевицького шпика і заки зробити з ним коротку справу, можна б щось від нього довідатися. Сіли ми з Гуцулом на віз та й поїхали. Показалося, що Павленко зловив якогось нашого таки дядька з тамошніх околиць. Кілька тижнів пропадав він десь, мабуть чи не в большевицькій партизанці пересиджував, а тепер швендяється по селах, розхвалює большевиків і рознюхує про партизанку. Привели того шпика під ліс і тільки я спитався, як він називається, а він бебехнувся мені в ноги, б'ється в груди і хреститься, що не винен, нічого не знає. Та тільки Василь гепнув його автоматом у плечі, а він відразу признався, що був три тижні в большевиків, зловили його випадково в лісі, в них він тільки те й робив, що лупив картоплю й виконував усяку дрібну роботу, доки не трапилася нагода втекти. Вже посутеніло, пізно було провірювати, правду він каже, чи бреше. Казав я Павленкові замкнути його в льоху, а завтра зробимо суд. Не хотілося без розсліду позбавляти життя людини, що мала четверо дітей, і так уже завдяки бандерівцям почала йти слава, що партизани, замість боронити людєй від большевиків, стріляють своїх, українців. Та це була помилка. Раз він признався, що був у большевиків — на гілляку з ним, шкода кулі для такого типа. Ще тієї самої ночі прибіг до нас Павленко з вісткою, що шпик продер діру в льоху й утік. Наказав я бойове поготів'я, бо більше як певно цей тип утік до большевиків і приведе їх, як не сьогодні то завтра.

Коло восьмої вранці від'їхали ми з Гуцулом. По дорозі ніде й кусника хліба не могли дістати, люди на кожного гляділи з острахом, тут діяла больше-

вицька партизанка й тягнула від селян останню хлібину. Якийсь господар викопав з землі пляшку меду і дав нам, казав, що нічого не можна тримати наверху, а то наскочать большевики й заберуть.

По обіді, може була перша година, почули ми стрілянину від сторони постою нашої партизанки. Не інакше, тільки большевики напали, привів їх шпик, що втік з льоху. За хвилину надбіг Безіменний. Так, большевики наступали, але загін був у поготів'ї, прийняв їх вогнем, двох большевиків убито, по нашому боці нема ні вбитих ні ранених. Трупів большевики забрали з собою, тільки шапки по них лишилися — одна з однострою лейтенанта і друга польська «рогатифка».⁶³⁾ Обидвох поцілив Дивізійник, що спокійно стояв під деревом і цільно бив по большевиках з десятизарядки. Настрій у людей чудовий, большевики на багато перевищали нас числом, та не сподівалися сильнішого опору й утекли.

Вернулася Надя з вісткою від Чубчика. Не міг він домовитися з бандерівським штабом, поїхав до Відня на побачення з ген. Миколою Капустянським, відставили його бандерівці автом до місця, де вже можна було всісти на поїзд. Це був для нас знак, щоб ще більше матися на обережності. Гуцул і так ніколи не ночував на одному місці, а я бачив, що за мною слідкує бандерівське СБ. Ще тої самої ночі умовилися ми покинути район Волосатого. Коли вже зовсім стемнілося, нішов я до однієї хати, де тримав свої речі. Найбільше шкода мені було гармонії-акордеону, що його дістав у подарунку від моїх партизанів. Тільки дійшов я до хати, коли з-за плота вискочило кількох есбівців і скричали: «руки вгору!» Пробував я подати їм умовлену з Реном кличку на час перемир'я між нами, та вони й слухати не хотіли. Завели мене

⁶³⁾ Військова шапка з квадратним верхом на чотири ріжки.

до якоїсь хати, лишили сторожу й казали ждати. Вернулися, коли розвиднілося і тоді побачив я на вулиці цілу каравану. Привели арештованих Зеленого, Безіменного, три дівчини з санітарного пункту — Моцну, Сяху й Оленку — два наші вози з Цилюхом і Фірманом, кілька возів, навантажених різним нашим добром, Чубчиковаго коня, що ним увесь час опікувався Лис. Забрали мою валізку з приватними речами й гармонію. Під сильною охороною есбістів пішли ми знаною мені вже дорогою до їхнього леговища. Люди повибігали з хат, дивилися на те чудовище і не знали, як собі це пояснити.

Під'їхали ми під гору, куди мене приведено за першим разом, і тепер звідти надбіг Рен, Гуцул II, шеф їхньої СБ і ще якась мала потвора, що його пізніше назвав я катом, він здається виконував у них те ремесло. Неначе осатанілі кинулися з вереском на наших, кричали, аж піна з рота їм скапувала, якби тут перед ними стояли не українці з іншого партизанського відділу, тільки самий Сталін зо своїм Політбюром.

— Пов'язати їх і розстріляти! — зверещав Рен. Есбісти миттю кинулися в'язати нам руки й ноги.

— Заки почнете стріляти — обізвався я — чи не вважаєте потрібним принаймні якесь слідство зробити?

— Мовчи, с.... с...., — зверещав Рен, — а то застрілю, як собаку. Ведіть їх! — докинув, вимахуючи мені пістолем під носом.

Привели нас під те саме шатро, де я вже був попереднього разу. Тепер на ньому виднів напис: «Штаб». Мене відлучили від решти і посадили під сторожею на якомусь пеньку, Цилюха й Фірмана повели в один бік, Зеленого з Безіменним у другий, дівчатам казали залишитися на місці. Їх по одній кликали до шатра на допит. За хвилину почув я плач і крик, ці нелюди били Оленку. Вона була дівчина Зе-

леного і через неї хотіли довідатися, хто він такий, його не знали, він увесь час конспірувався, тільки таємно відбував зустрічі зо мною, Гуцулом або Чубчиком. Тут він подав себе за втікача перед большевиками, що разом зо своєю жінкою Оленкою випадково стрінувся з партизанами в Волосатому. Оленка добре трималася, ні до чого не призналася і нічого з неї не вибили. Вкінці есбівські катюги повірили їй і відпустили з Зеленим, хоч не дозволили покидати табору.

А я ввесь час сидів на пеньку, надо мною бовдуrom стояв есбіст, нічого ми до себе не говорили. Смеркало і я побачив, що готовляться до вечірнього наказу. Було це 31 серпня 1944, наказ був сполучений з якоюсь промовою з нагоди річниці здобуття Києва від большевиків 1919 року. Заспівали національний гімн, мій есбіст виструнчився, устав і я. Чи думав я коли, що прийдеться слухати український гімн під українським «караулом»?

Почувся гамір, тупіт коней і гуркіт возів, що надїхали звідкись. Серед приїзжих завважив я кількох наших колишніх партизанів з групи Михайла. Від них відлучився на коні Михайло, підїхав ближче, мовчки і згїрдливо обкинув мене зором.

Забрали мене на інше місце, де лежала купка сіна, там мав я спати. Було холоднуvато і на моє домагання принесли мій ліжник та дощовик. Змінилася варта коло мене, прийшов якийсь хитренький русначок, що хотів тягнути мене за язик на розмову. Відрубав я йому, що краще мовчати, як показувати так свою хоробрість супроти братів-українців, замість бити большевиків. Минуло кілька хвилин, бачу, привели Павленка з кількома нашими партизанами. Павленка пустили спати зо мною на тій купці сіна і він розказав мені, як тут узявся. Цього самого дня по обіді приїхав до нього на квартиру Михайло з двома есбеками і повідомив, що з невідомої йому причини бандерівці розстріляли Карпа, цебто мене, і що в

останніх моїх словах перед смертю висказав я побажання до Павленка, щоб він не йшов далі одним, віддав своїх людей під бандерівську команду. Він і сам не знає, що найшло на нього, що він цьому повірив. Деякі хлопці не годилися йти з бандерівцями, як от Граф, Микола, Степан, Дивізійник, Франц та інші. Мусли скласти зброю і дозволено їм піти в свояси.

Страшенне прибитий був Павленко, що так без бою дав себе піддурити. Він же ж був членом ОУН, повинен був мати настільки досвіду, що без клички або устного наказу не можна довірливо ставитися до такої людини, як Михайло, про котрого йому було відомо, що я хочу позбутися його з партизанки. Тепер уже запізно. Тільки обіцяв мені гаряче, що ніколи не пристане до бандерівців, як організації, його перебування тут тимчасове, коли тільки трапиться нагода, він постарається відійти до іншого нашого партизанського відділу.

Вранці Павленка забрали. На всіх наших партизанів робили страшенний натиск, щоб лишилися в бандерівській партизанці, бо іншої не буде, вони до того не допустять: або бандерівська, або ніяка. Як дуже це нагадувало 1917 - 1919 роки, коли також говорено, що або буде Україна соціалістична, чи така, як я хочу, або нехай не буде ніякої! Для хлопців не було іншого виходу. Майже ніхто з них не був з тих околиць і не мав куди подітися, якби й випустили його. Вирішили, що краще їм триматися разом і бути з собою вкупі. Найбільше залежало бандерівцям на Павленкові і вони готові були йти йому на всякі уступки, щоб тільки він залишився з ними. Я певен, що коли б він уперся відійти від них — живим не пустили б. Його зробили сотенним, яким він був і в нас. Декого настановили ройовими, кількох приділили до протилетунських гармат, де був за інструктора Тарас. Не знаю, як він туди попав. Він мав артилерійський вишкіл у Дивізії і після розгрому під Бродами якимсь

чином зайшов аж до Волосатого. Мешкав разом з Чубчиком і виявляв охоту приступити до нашого загону. Бандерівцем не був напевно і хоч нічого про них не говорив, то видно було, що не тягне його до них. Тепер, коли бандерівці силою виловлювали в околиці всіх здатних до партизанки молодих людей, загорнули і його. Для них це був вартісний набуток, бо перейшов він добрий німецький військовий вишкіл і мав рангу фельдфебля.

На третій день приділено мені маленьке шатро і дозволено ходити по таборі з заборонаю переступати лінію, де стояли внутрішні стійки — вони мали наказ стріляти без попередження. Місця було дуже мало і я здебільшого пересиджував у моєму шатрі, хіба, що йшов до кухні по обід, або виходив за потребою. Показали мені потребник, куди не вільно ходити, він призначений для хворих на червінку, а їх більшало з кожним днем. Та й не диво, бо не було що їсти, люди кидалися на сировину, щоб хоч трохи заспокоїти голод.

Відділ розрісся. До часу нашого приходу було там 350, як про те розвідався Чубчик, коли перший раз зайшов у гостину до бандерівців. Від тоді бандерівці «змобілізували» трохи людей у довкільних селах і прилучили підступом більшу частину нашого загону ім. гетьмана Павла Полуботка, так що число їх переступило п'ятсот самого бойового стану. На чолі всього відділу, що називав себе куренем, стояв курінний Мізерний-Рен. Спочатку були два сотенні: Степан і Веселий,⁶⁴⁾ пізніше зробили сотенними Ма-

⁶⁴⁾ Правдиве його назвище було Свістель. Походив з священничої родини і прийшов сюди з СС-Дивізії з-під Бродів. Згинув ще в тому часі, коли я перебував у бандерівському полоні. Рен післав його з частиною сотні просунутися за большевицьку лінію, він наткнувся на сильний большевицький відділ і з його групи лише дехто урятувався.

гараджого і Павленка. Ще були дві чети есбеків під командою височана з вусиками і два рої гарматчиків під командою Тараса. Лікарем тут був Гуцул II і мені в голові не могло поміститися, як людина з двома чи трьома семестрами медицини могла брати на себе відповідальність за здоров'я кількох сотень партизанів. Далеко краще виконував він додаткове своє завдання політрука. Найбільше відрази будив у мене згаданий уже «кат». З-поміж усієї тієї братії тільки сотенний Степан робив враження порядної людини. Він дійсно таким і був, тому не знайшлося місця для чесною людини в тому товаристві і він пізніше пропав у у таємничий спосіб. Разом з Павленком був він у Югославії у відділі для поборювання партизанки Тіта і втік звідти, щоб дістатися до партизанки своєї, української, і на своє нещастя попав до бандерівців. Бандерівцем він себе не почував, його тягнуло до боротьби з большевиками і поступив він до першого партизанського відділу, що його відшукав. В нього був військовий вишкіл і партизанський досвід, він часто провадив дискусії про те, як вести партизанку, як відбувати воєнні операції в малому тактичному засягові, рисував різні пляни тощо — одним словом, ця людина жила партизанкою, але довір'я до себе в бандерівців здобути не могла, тому й пропала. Деяким зарозумілим партійним недоукам не вигідно було мати коло себе чесного й ідейного фахового військовика.

Одної ночі підкрався до мене чотовий Магараджі, — я вже згадував, що його пізніше зробили сотенним, — він був артистом львівського театру і носив таку бороду, як індійські магараджі. Здається, він пригадував собі мене з того часу, коли я мав зв'язковий пункт у львівському театрі. Показалося, що бандерівці силою взяли його до партизанки, перехопили його в дорозі на захід з родиною. Розлучили його з рідними, обіцявши, що будуть ними опікуватися на

еміграції до часу, коли можна буде вернутися в Україну. Знову ж іншого дня стояв я в черзі до кухні, де один з партизанів видавав нам кожному по кусневі хліба. Даючи мені хліб, нахилився і шепнув, щоб не журитися, не всі тут бандерівці, от і він самий колись був працівником «Вістника» в Берліні, вертався туди від рідні в Україні і в горах його силоміць замели до цього партизанського відділу. По кількох днях почали коло мого шатра сходитися на розмову деякі з колишніх моїх партизанів і приносити мені всякі відомості. Найбільше новостей довідувалися дівчата, вони скрізь вешталися, на них не дуже вважали і скоріше з ними вдавалися в розмови. Найжвавіша з них, Сяха, пускала бісики бандерівцям і при тому робила пропаганду в нашу користь, розказувала, хто ми і за що арештували нас Рен і Гуцул II. Приходив і Павленко. Як сотенний, брав він участь у нарадах штабу і багато дечого знав про пляни Рена. Правда, з ним говорено тільки про військово-оперативні справи, не заторкуючи політики, але ті речі в нашій ситуації так тісно спліталися, що годі їх було від себе розлучити. Від нього довідався я, що давно вже мене застрілили б, тільки вагаються. Відділ Рена неоднородний, партійні бандерівці, поза есбеками, в меншості, багато є людей, що їх «політика» мало цікавить, до того тепер, коли прилучено нашу частину, есбеки бояться стріляти людей, щоб не вибух бунт у відділі. І без того внутрішні відносини дуже там загострені, Рен і Гуцул II знущаються над людьми, заводять каторжну дисципліну навіть там, де вона зайва. Бракує харчів, між партизанами кинулася червінка. Неменше двадцяти хлопців кожного дня вранці голосяться до «лікаря» Гуцула II, він не признає їх хворими і представляє Ренові до звіту там таки на місці, в «лічниці» під дубом, Рен накидається на них з лайкою, називає сукиними синами, маркірантами та всякими жахливими для вуха наз-

вами. Декого навіть карав буками і я сам був свідком такої езекуції за те, що бідолаха взяв кілька картоплин і пік їх на вогні.

Не тільки харчів недоставало, бракувало одягу, взуття, набоїв, ліків, мила. З того боку наш невеликий загін був незрівняно ліпше забезпечений — в нашому пляні було творити відділи невеликі числом, зложені з вироблених ідейно людей і по-зможі якнайліпше забезпечені зброєю, військовими припасами, харчами і транспортом. Вони мусіли бути рухливі, щоб нагло щезати з одного місця і миттю з'являтися на другому.

Павленко радив мені втікати звідсі, доки час. Поміж внутрішніми стійками міг я вільно ходити, а він дасть мені знати, коли в найдогіднішому до втечі місці триматимуть варту його люди, що про те повідомлені, і коли я туди підйду, вони відвернуться в другий бік, щоб я зник у кущах. Я й сам бачив, що не добром мені тут пахне, та довго вагався, тікати мені, чи домагатися явного відпущення на волю. Мені, як командирові, соромно було самому рятувати шкіру, лишаючи товаришів у лабетах есбеків. Та ще й лякався я, що коли втечу, Рен і Гуцул II будуть шукати помсти на Зеленому, Безіменному, дівчатах з санітарного пункту і тих кількох наших партизанах, що не включилися до бандерівського відділу. Ввесь час Безіменний і Моцна ходили в делегації від нас до бандерівського партизанського «штабу» з домаганням, щоб нас відпустили. Нарешті почалося «сліство». Першому казали підписати протокол Зеленому, якого таки не розкусили, не підозрівали, що він нашим організаційним провідником у тих околицях. Казали йому негайно опустити табір, чого непотрібно було йому два рази повторяти. Дівчат звільнили з табору, не дозволивши зовсім відійти, приділили їх до санітарного відділу в селі Ступосянах. Тільки одній Моцній пощастило вирватися. Її заболіла рука, «лікар» Гуцул II впорскнув їй щось, рука страшенне на-

пухла і я прилюдно при всіх заявив, що коли б вона померла, Гуцул II мусить за те відповідати перед судом. Бандерівці налякалися, що справді може дівчина померти і це фатально вплине на партизанів, поспішили позбутися її з табору. Тільки мене з Безіменним не допитували, по-старому тримали під наглядом, дозволили лише нам спати в одному шатрі. А мені признали право харчуватися в старшинській їдальні — був це звичайний стіл і дві лавки, сплетені з лозини під дубом. Не дуже мені хотілося сидіти при столі в товаристві тих, що ще вчора вимахували мені пістолем під носом, обсипуючи грубою лайкою, волів я обідати з вірним другом Безіменним десь на пеньку або на горбку. Все ж таки час-до-часу треба було піти, щоб бодай принагідно щось довідатися. Раз зайшов я туди і застав одного тільки Рена. Нічого він не їв, бо й не було що, на обід видавали пісну зупку і шматок хліба. Відразу покмітив я, що хоче він говорити зо мною, а що ніяково було йти йому до мене до шатра, то змайстрував таку стрічу при столі. Привітався зо мною ввічливо, як ніколи досі, і почав розмову про партизанку. Потім запитався, як я задивляюся на його відділ та як уявляю собі партизанську боротьбу. Нічого було мені таїтися. Одверто скритикував я примусовий набір до партизанки. Силуванням конем не доробишся. Це можливе в масі регулярної армії, ніколи в партизанці, де всіх мусять лучити дружні вузли спільної ідеї. Силоміць загнана в ліс людина втече з нього при першій нагоді, ніколи не можна на неї покладатися, свою безпеку ставитиме вона завжди вище тих цілей, для яких творимо партизанку. Та й що робити з тими селянськими хлопцями, невишколеними військово, невиробленими політично, здеморалізованими і знеохоченими голодом, стероризованими механічною строгою дисципліною? Хіба ж ми готовимося до наступу на большевицьке запілля? Нашою ціллю а чи і не єдиною можливістю — швидкі ма-

неврування в запіллі ворога. І до чого нам здалася безладна купа людей, що можуть бути тільки тягарем та перешкодою в партизанських діях, обрахованих на швидке пересування і наглі, несподівані наскоки в шарпанні ворога? Рен частинно признавав мені рацію, але боронив масову партизанку конечністю втримати в поготів'ї якнайбільшу кількість людей до часу, коли піchnеться зудар між большевиками і їхніми західними союзниками. Він глибоко в те вірив і не допускав про те ніякого сумніву.

Надоїло мені сидіти бездільно в бандерівському лісовому таборі. І з кожним днем більшала для мене небезпека, що при першій-ліпшій нагоді зліквідують мене, щоб позбутися неvigідної людини. Поділився я моїми думками з Безіменним і намовляв його тікати, ніяково ж мені лишати його самого на поталу, а спішитися мушу, бо кожного вечора, лягаючи спати, непевен я, чи не останній це день мого життя. Безіменний просив заждати ще кілька днів, він зробить остаточну спробу, щоб мирним способом розв'язатися з бандерівською партизанкою. В нього кинулася цинга з браку доброї поживи і він пішов востаннє домагатися звільнення з уваги на свою хворобу. Щось це мабуть допомгло, бо повідомив нас Рен, що їде в нашії справі до головного повстанського штабу. Дійсно, ми бачили, як поїхали вони оба кудись з Гуцулом II на конях. Не було їх три дні, а коли вернулися, шеф СБ закликав Безіменного до штабового шатра. На відхідному шепнув я йому, щоб старався розвідатися, що вони і зо мною постановили зробити. Недовго барився Безіменний, не минуло і п'ять хвилин, як вернувся до шатра. Його звільнили і казали зараз же покинути табір. Питався про мене, відповіли, що залишаюся.

Поки ми так говорили з собою, Безіменний швидко збирав своє блаженське добро. Помагаючи йому, передав я також дещо свого, бо твердо рішився не

лишатися ні одного дня довше. Це ж очевидна загибель.

Обнялися ми з Безіменним на прощання і пішов він не гаючись, ану ж передумують і в останній хвилині завернуть? Дивився я так за ним, доки не зник він на закруті стежки в долину і так мені сумно зробилося на душі, якби рідного брата останній раз у житті бачив. Пішов я до Рена востаннє домагатися, щоб випустили мене звідси. Стійковий зголосив мене і я счинив там досить голосний шум. Яким правом тримають мене під арештом? Чим і проти кого я провинився і на якій основі Рен мене в'язнить? Рен спочатку зам'явся, а потім сказав, що їхній головнокомандувач на цьому фронті, Клименко,⁶⁵⁾ уже мене засудив на деградацію і приділив до «карної сотні».

Це так мене обурило, що спересердя аж мову на хвилину відобрало. Якийсь Клименко, котрого я й на очі не бачив, засуджував мене, що ніколи не належав до його юрисдикції, на деградацію та ще й віддає до «карної сотні», що про неї й не чув досі ніхто!

Запротестував я проти того, на що Рен розвів руками, що не має вже до мене права, я належу до Клименка.

Не було що більше з ним говорити, обернувся я на п'яті та й вийшов з шатра.

Тікати! Ні хвилини довше не ждати, тільки тікати, негайно, в цім же моменті, доки катюги не спам'ятаються, не спутають і не зв'яжуть!

Була година пів до восьмої вранці, якраз пора, коли кінчали сніданок. Вийняв я зо своєї течки бритву й фотографічний апарат, накинув на себе плащ, узяв у руки казанок, з котрого снідали ми разом з

⁶⁵⁾ Здається, що мав він на думці Миколу Климишина, хоч не можу за те ручатися.

Безіменним, і вдавав, що відношу його до кухні. Та не пішов туди, де нам звичайно давали їсти, тільки до кухні сотенного Веселого, над берегом по противній стороні. Бистро розглядався, куди дивляться стійки — не дуже на мене звертали увагу, видно Рен не мав ще часу наказати скріпленого нагляду за мною. Тільки дійшов я до берега, де стояла кухня — скочив у рівчак, перевернувся разів зо два, піднявся на ноги та як дременув, то ніг під собою не чув! Біг я так може годину, а може й довше, не маючи часу навіть орієнтуватися, де я, коби тільки дальше від того проклятого табору! Падав невеликий дощик, у лісі скрізь стояла роса, до того я упрів з бігу і коли опам'ятався під Волосатим, увесь був мокрий, як хлющ. Натрапив на копицю сіна на полянці в лісі над Волосатим, і просидів там майже два дні. Десять дів полону в «братів» і без того мене виснажили, а тут їсти нічого, хіба зелені ожини та де-не-де ліскові горішки. Десь там мусіла йти погоня за мною і мені слід було переждати, доки все не впокоїться і доки Рен не освоїться з думкою, що я таки втік. Та й правду кажучи, не знав я, куди йти і кого шукати. Лежав так у сіні і думав про недовге ще моє життя, а таке багате на пригоди. Від кого ж я тут криюся? Чи гестапо женеться за мною? А може енкаведисти йдуть за моїм гарячим слідом? Ні, це від своїх рідних братів-українців мушу тікати, свої люди хочуть позбавити мене життя. І за що? За те, що разом з іншими такими ж самими, як я, хотів боротися з ворогом нашого народу. Направду, недалеко було до божевілья від таких думок.

Не міг я нічого ліпшого придумати, хіба щоб піти до дяківки, де жив Шелест з батьками, і через нього пошукати зв'язку з Безіменним. Але ж бо й небезпечно! Та хіба не буду сидіти в сіні, доки зовсім не виб'юся з сил.

Десь по півночі підсунувся я під хату і легенько застукав до вікна. Збудився професор, батько Шелеста, і вступив до хати. Як побачили мене Шелести, то аж охнули! Хто б подумав, що за десять днів людина може перемінитися в таке страховище! Худий, неголений, обдертий — неначе живий мертвяк. Мати Шелеста, лікарка, опам'яталася перша, казала йти на горище, де спить Кость, зараз вона принесе мені вечерю. Тим часом уже й Кость схопився на ноги і тут я довідався від нього, що Рен пустив слідом за мною цілу чету есбеків, наказав привести живим або мертвим, бо й так уже мене засудили на смерть і нема потреби панькатися зо мною. А того самого дня, коли я втік, забігав сюди Тарас і все те Костеві та його батькам розказав.

Не мав я сили нікуди йти поночі, рішили ми, що найкраще мені буде там переночувати, есбеки вже туди приходили, шукаючи за мною, правдоподібно другий раз не прийдуть. Підтягнули ми драбину на горище, дістав я ще від Шелеста дві гранати для оборони, а від тепла і доброї вечері так мене розібрав сон, що я й не чувся, коли пірнув у забуття...

А вранці вже був Безіменний і підшукав мені кривку в удови по громадським посильнім Юрі, що його застрілили бандерівці. Там я думав переждати, доки не вернеться Чубчик і привезе інструкції від ген. Капустянського, що нам діяти. Було б мені незле в тієї родини, та не міг я слухати плачів дітей і нарікання нещасної жінки, що не могла зрозуміти, защо вбито її чоловіка — він же ж усе своє життя тільки про Україну думав! Від мадярів урятувався, від німців заховався, а прийшли українці і позбавили його життя.

Весь цей час не вгавали розшуки есбеків за мною. Одного дня почув я, як заїхало кілька з них на подвір'я до моєї господині і питалися, чи не бачили командира Карпа. Господиня вплач, вони вже звикли до того, що вона все за чоловіком побивається, і не

дуже їх це дивувало. Хотіли лізти на горище, я приготував гранати і чекав, що всім нам тут буде амінь. На диво, зовсім не було мені ані страшно, ані не жаль життя, лише на хвилю промайнула жалісна думка, що ця бідна родина втратила батька, а тепер ще й згорить їм хатина, все, що осталося для них. На щастя для всіх нас есбеки роздумалися, пошепотіли щось між собою і забралися, звідки прийшли.

Після того не хотів я стягати лиха на голову тих бідних жертв бандерівства і перенісся до лісного Прядки. І туди теж заходили есбеки «робити ревізію», натрапили на час, коли в хаті була одна тільки дружина Прядки, побили її й украли машинку до стриження волосся. Я скривався від тоді в загаті і так пересидів дев'ятнадцять днів без ніякого зв'язку зо світом, навіть Безіменний не заходив уже до мене, щоб не навести за собою есбеків. Потім обережно почав приходити Лис і приносити мені деякі вістки. Про Чубчика все ще ні слуху ні диху.

Набридло сидіти безчинно і критися по норах. Та й їсти не було що, пані Прядкова годувала мене молоком і картоплею, більше нічого не мала. Завелися воші, бо ж я утік від бандерівців в одній сорочці та й тої не було як перепрати, стільки мого миття що ніччю в лісі в якійсь калюжі.

XVII. Розділ.

ПРАЩАЙ, РІДНА ЗЕМЛЕ!

Рішаюся покинути Бойківщину. — Сільська са-мооборона. — Річка втікачів пливе на захід. — На мадярській границі. — В перемарші через Перечин ми-наюся з Чубчиком. Квартира в стайнях. — Міняємо коні на хліб. — Дальша дорога поїздом. — Вступа-ємо до Будапешту. — В українок у Будапешті. — Че-репашиним кроком до Відня. — Віднова зв'язку з ОУН. — На новий шлях. —

В тому чеканні на Чубчика і на відомості від на-шого Проводу, що їх мав він привезти, минали дні за днями. І що довше я ждав, то більше й більше за-гніжджувалася в мене думка, що нічого мені тут ро-бити. Що може нам Чубчик сказати? Злучитися з бандерівцями в одну партизанку? То значить, інши-ми словами, піддатися під їхній провід. Після тої осо-руги, що завдали мені Рен з Гуцулом II, навряд чи міг би я коли назад вернутися до поваги в тих пар-тизанів, що бачили насміхи надо мною і над моєю організацією. Та й бандерівські полигачі не дали б мені спокою. Це було б можливе хіба, якби перекину-тися в зовсім інші околиці, десь на Волинь або в пів-денні Карпати, куди не дійшла ще чутка про те, що діялося на Бойківщині. А може б формувати новий партизанський загін? Для мене це тяжко, здавалося мені, що вже запізно про те думати восени. Що ін-

шого Чубчик. Він тримався засади — не поспішай, за комір не капає. Правда, було багато таких, що пішли б до нашої партизанки хочби тому, щоб не мусити йти до бандерівської. А раз уже рознеслася б вістка про діяння нашого загону, напевно від бандерівців повтікали б найперше давніші наші партизани, а то ще й може хто з їхніх, засмакувавши дисципліни під бандерівськими буками. Та що з того? Все діло зводилося б до того, що обидва партизанські загони полювали б на себе, замість битися з большевиками. Та й бойки і лемки дивилися б на нас, як на дурних дівчаків, а не як на своїх захисників.

Знову ж лишатися в горах на життя самотужки та й увесь час ловити дріжаків — не було в мене охоти на те. Може хто погодився б з тим, що мовчи та диш, то будеш їсти книш. Але не я.

Ось так тіпався я душею, як риба в ятері, аж доки твердо не назріла в мене думка, що я мушу покинути Бойківщину, зловити зв'язок з нашою організацією і почати нове життя. Чи то в партизанці, якщо скажуть, чи то в іншій ділянці організаційної роботи.

Покликав я Шелеста й Лиса, поділився з ними цими думками та повідомив їх про мою постанову. Раненько, може була третя година, прийшов до мене Лис, щоб провести за село. Коли ми вийшли на гору за Волосатим, сходило сонце. Освітлений соняшним промінням стояв на горі олень з величезними рогами і тихо дивився в нашу сторону. Обнялися ми з Лисом, поцілувалися і розійшлися — а було це дня 30 вересня 1944 року.

Зійшов я стежкою вниз до головного шляху, кудю плив струмінь утікачів, всуміш з мадярськими та німецькими військовими відділами. Все йшло на південь і південний захід, почерез мадярську границю. Як тільки дійшов я до села, з-під лісу вискочив десяток озброєних у кріси хлопців, гукнули на мене, щоб спинитися. Хочби й хотів, не було вже часу втікати.

Місто Перечин на Карпатській Україні.

На щастя показалося, що не були це бандерівці, тільки наоспих зорганізована сільська самооборона. Перед кількома днями ішов туди перемаршом якийсь відділ польських партизанів, напали на село і постріляли кількох селян. Хлопці перевірили мої документи, побачили мою фотографію, як режисера аматорського гуртка, заспокоїлися й відпустили, ще й перепросили. Оправдувалися, що самі мусять тримати охорону, українські партизани їх не захищають. І справді, як могли захищати, коли в них головне діло — полювати на «мельниківців».

А втікачі все йшли та йшли річкою на захід. Хтось сказав мені, що німецька військова команда видає особисті довідки, без чого не перепускають через мадярську границу. Пішов і я туди, простояв кілька годин і збагатив свою збірку документів ще одною довідкою. Пощастило мені знайти добру родину Воробців з Рогатина, та ще одну українську родину, забув уже, як називалася. Прийняли мене до свого гурту, нагодували і дозволили їхати на своєму возі. Пан Воробець був одним з директорів Кооперативного Союзу в Рогатині. Були це дуже милі люди і я відпочив коло них душею, поволі зникало в мене гіркотне почуття після переживань останніх тижнів.

Під'їхали ми під мадярську границу і тут знову смуток віджив з усією своєю силою — покидаємо рідну землю! Вернемося ще колись до неї? А коли й вернемося, то кого там застанемо? Що станеться з нашими рідними? Чи доживуть того наші друзяки, що лишилися для боротьби з большевиками? Такі думки шугали по голові, як неспокійні птахи.

На мадярський бік в'їжджалось крутою серпентиною. Поки ми приспособляли колеса до з'їзду, побачили вдалині відділ Рена, що перетинав дорогу, переходячи з одного ліса в другий. Було там куди менше людей, як тоді, коли я звідти втік, ледве чи й до трьох сотень дорахувався б. А потім чув я від бандерівських

пропагандистів, що Рен маршував на чолі дванадцяти-тисячного відділу. Навіщо така пересада?

Заїхали ми до Ужока. Німецька команда визначила втікачам місце, де мають зібратися і сформуватися до дальшого походу. Кожен дістав по кусникові хліба з ковбасою, хоч не було ще так зле з харчами, в кожного були якісь свої запаси. Скоро зорганізувався наш транспорт і за коменданта в ньому став якийсь дебелий чолов'яга, а їхав він на маленькому коні, ногами діставав до землі.

Дорога гарна, їхали ми чудовими околицями Карпатської України, обабіч дороги чисті хати з садками, а ввесь час прегарна погода осіннього жовтня. Так доїхали ми до містечка Перечина, де жили батьки Чубчика. Поки там лаштувався наш транспорт на постій і на ночівлю, я кинувся шукати Чубчикову родину. Кожен знав тут Кедюличів, показали мені їхню хату коло поштового уряду. Спізнився я на три години — був Іван Кедюлич удома, якраз цього ранку пішов на північ, на галицький бік. Таким чином не довелося вже мені його більше побачити в моєму житті.

В Перечині втікачами заопікувалися мадяри. І мушу сказати, що відносилися до нас доволі привітно, а височенний майор, що мав наш транспорт на своїй голові, докладав чимало зусиль, щоб якнайбільше допомогти. Звідси мали ми їхати в дальшу дорогу поїздами і доки зорганізують від'їзд, мусіли ми переждати кілька днів. Одначе, хто хотів, міг собі їхати далі кінями, чи пробиватися на власну руку, нікого не силували і за ніким не стежили. Родина Воробців порадила з собою, що краще їм долучитися до залізничного транспорту — це швидше й дешевше. А тим часом на ночівлю й мешкання відпущено втікачам великі, недавно побудовані стайні. Як побачили жінки ті стайні, то й сльозами залилися. Почали пригадувати собі, як то вони вдома на білій постелі спали,

а тут треба найперше коров'ячий гній викинути, щоб розміститися в стайнях.

Почистили ми з Воробцями призначену нам квартиру в стайні і вийшов я надвір подихати свіжим повітрям. Яка ж була моя радість, коли тут же під стайнею стрінув я Зеленого, Гуцула, Безіменного, Моцну, Сяху й Оленку! Один поперед другого спішилися ми поділитися з собою враженнями й вістками з останніх днів. Показалося, що є тут ще й інші хлопці, а зараз на другий день прийшли звідкись Когут, Ігор, Богдан і Берізка. Знову зійшлося братство до купи, віджили надії, почали складатися нові пляни...

В таборі втікачів проголосили наказ, щоб вивести коней на площу до перегляду. Котрі будуть добрі для війська, за тих заплатять, а котрі нездалі, то й так мусять залишитися в Перечині, бо в залізничному транспорті нема місця для коней. Тут зараз почалася торговиця, як на ярмарку — міняли коні за хліб, ковбаси, за що попало. Воробці мали щастя, їх коней купило військо, видали їм посвідку з тим, що гроші будуть виплачені в Німеччині в тому місці, де вони осядуть на довше. Віз проміняли на три хліби, а кожен з них, як коровай. Пекарні безперебійно пекли той хліб на обмін, бо таких, як ми, було більше, кожен хотів хліба і не ставало часу, щоб його заготовити.

Рушили ми в дорогу транспортом якої півтори тисячки людей, під командою німецького підстаршини. В моєму вагоні були дві родини: Воробці та о. Мельник, що про нього я вже згадував, а тут знову випадково стрінувся в Перечині. Збільшилася й родина Воробців, пані Воробцева знайшла тут свого брата, Геня Поташника. Тяжка то була дорога. Нема де ніг простягнути в вагоні, діти плачуть, нема молока для немовлят, гігієнічні умовини, що краще й не згадувати, а поїзд сунеться черепахою. Щораз приставали на полі і ми обидва з Поташником займалися куховарством. То картоплі вночі назбирали, то багаття

В Будапешті 1944 року: посередині Ліля Філіп, з-ліва Євген Потапник, з-права Степан Касіян.

розкладали з сухих патиків, а все в поспіху, бо кожної хвилини міг поїзд утекти з-перед носа. Раз трапилось нам, що згубили ми транспорт. Пішли ми з Генком Поташником на село роздобувати трохи харчів. Зайшли далеченько до якогось напів мадярського напів словацького села. Надавали там нам усякого добра, більше, як могли б ми занести. При тому словаки дуже дивувалися, чого це ми втікаємо від «руса», адже «руси» — хороші люди. За такими розмовами забарилися ми і поїзду вже не застали. Трапився військовий поїзд, що віз військові припаси та всяке добро, на ньому догнали ми наш транспорт на другий день.

Під'їжджали ми до Будапешту. Тоді пригадав я собі, що в Будапешті живуть дві мої знайомі дівчата, пів-українки, пів-мадярки. Їхній батько, Філіп називався, як вояк у першій світовій війні закохався в українці з моїх околиць, приїхав пізніше за нею і одружився. Дівчата, Люся й Нуся, частенько приїжджали на вакації в Україну і від матері навчилися досить добре говорити українською мовою. Навіть адресу їхню запам'ятав я собі: Кісфалюди 137. Як тільки наш поїзд заїхав на залізничний двірець у Будапешті, ми з Генком вирвалися до міста. Кондуктори в трамваях всі розуміли по-німецьки і ми скоро допиталися до наших дівчат. Задзвонив я до брами, Люся відчинила вікно й аж руками сплеснула, побачивши «Штефана». Мати їй померла, батько жив окремо від дочок, обидві сестри працювали на пошті. Не могли ми досхочу наговоритися, дівчатам спішно було до праці. Зробили ми спільну знімку на подвір'ї, мусіло минути кілька років, заки дістав я її поштою вже з окупованої большевиками Мадярщини. Писала Люся, що того самого вечора, коли ми поїхали, большевики бомбили Будапешт і тоді згинула Нуся та ще одна старша їхня сестра, котрої я не знав. Дуже намовляли нас дівчата, щоб ми лишилися в Будапешті. Нам нічого бу-

ло робити серед чужих для нас мадярів і вернулися ми до нашого поїзду, що якраз рушав у дальшу дорогу до Німеччини. З Будапешту до Відня недалеко, здається рукою подати, але їхали ми так довго, що до Америки за той час заїхав би. Часто поїзд спинявся, не ставало палива. Тоді розбігалися ми шукати сухих паликів і дров, доки знову не спинилися по кількох кілометрах. А ще й літаки сипали по нас вогнем з скорострілів і треба було бачити, яка паніка счинялася між жінками й дітьми. Накінець машиніст утік. Відчепив машину, ніби треба йому під'їхати за паливом, і казав ждати на себе. Ждали ми так кілька годин і могли б ждати до судного дня. Бий тебе лиха година, що ж нам робити серед поля? Зробили ми збори, обрали з-поміж себе комітет і зложили на його руки гроші, щоб найняти десь на найближчій станції паровіз, що підвіз би нас до австрійської границі. Щасливо склалося, що не довелося довго ждати, по кількох годинах уже пихкала парою причеплена до нашого поїзду найнята локомотива. Ще мусів німець стріляти вгору на пострах, щоб зігнати людей з поля, де росла картопля й помідори. Нарешті всі повсідали і без більших перешкод заїхали до славного вже тоді перехідного табору в Штрасгофі під Віднем. Ще й не висіли ми з вагонів, а вже пішла чутка, що дальше не поїдемо, тут у лагері будуть усіх розподіляти на роботу по цілій Німеччині. Ніяк це мені не всміхалося. Ані до лагеру не спішився, ані працювати на Третій Райх не хотілося та й ніким ані нічим не був я зв'язаний: вставай голий — я готовий!

Вискочив я з вагону і на моє щастя наткнувся на Івана Ганущака, знаного мені з Самбора. Він приїхав сюди розшукувати свояків у таборі. Переночували ми в якійсь хатці коло двірця, а на другий день уранці я вже був у домівці УНО при вул. Банкгассе у Відні, шукаючи за Мирославом Гнатюком — «Цідилком», до котрого в мене був зв'язок і кличка. Та його в

У Відні 1944 року: стоїть перший з-ліва Юнак, другий Степан Касіян, лежить з-ліва Микола Касіян, Сидить Гүцүл.

Відні вже не було, поїхав до Грацу кінчати медицину. Тільки що ладився я виходити, коли до бюро ввійшли проф. Очко і Ярослав Гайвас-Бистрий. Так відразу на порозі еміграції нав'язався в мене контакт з організацією і тоді почалося нове життя, якого історія, хоч теж цікава, до цих спогадів уже не належить.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Андрусяк Василь 24, 26, 79
Бабій, д-р, 88
Бабюк Іван 22, 23, 26, 81, 82
Бавман 13
Бажанський Михайло 11
Бак-Бойчук Теофіль 137, 162
Бандера Степан 107, 108, 130, 132, 134
Барановська Нұся 174, 175
Барановський, гімн. учень 114
Барановський Ярослав 107, 206
Барицький Роман, пор., 160, 184
Батенчуки Іван і Степан 101
Батько (Бак-Бойчук Теофіль) 152, 162, 166, 167, 168, 172, 173, 176, 177, 179, 181, 182, 200
Башук Петро 105
Безіменний (псевдо) 177, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 189, 190, 192, 198, 199, 203, 209, 211, 212, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 230
Берізка Володимир 190, 191, 230
Берлад Луць 39, 50
Бистрий (Ярослав Гайвас) 102, 120, 133, 134, 235
Бігун Микола 160
Біда Оля 133
Біда Роман 124, 127, 133
Білий (псевдо) 180
Білий Богдан (псевдо) 62, 63, 105, 110, 113, 153, 180
Білик Любомир 45, 112, 116, 123, 124, 127
Богдан (псевдо) 132, 133, 230
Богусевич, поміщик 67, 68, 71
Боднарук Юліян, магістер 142

Бойко Іван 104, 112
Бойтлер 159
Бровар 168
Вакарік Іван 184, 185
Вакуловський, інж., 98
Валько, ключник, 57, 61
Василь, партизан, 210
Василь (Войновський Петро) 140, 151, 152, 153, 154
Ватаманюк Остап, магістер, 39, 47, 51, 144
Венгльовський Степан 31, 79
Вергун Богдан, інж., 40
Верига Гриць, люстратор, 39, 157
Веселий (Свістель) 215, 222
Винничук Іван 10, 15, 22, 23, 30, 32, 40, 44, 48, 49, 79, 80, 81, 82,
83, 90, 91
Войновський Петро 150, 151, 154
Войцеховські, агент, 49, 53, 54, 56, 57
Воробець, директор, 228
Воробців родина 228, 229, 230
Гавришків 114, 115
Гайвас Ярослав 102, 110, 120, 133, 162, 173, 235
Галина (псевдо) 172, 174, 183
Гальперя 159
Ганкевич Гриць, д-р, адвокат 79
Ганущак Іван 180, 184, 233
Гіммельрайх Кость, пор., 196, 197
Гнатишин (псевдо) 22, 51, 52, 56, 57
Гнатюк Мирослав (Цідилко) 182, 233
Гошовський Роман 153
Гошовський Степан 82
Граб (псевдо) 200, 201
Граф (псевдо) 198, 201, 203, 214
Григорович Дмитро 145, 146, 158
Григорців, студент, 56
Григорчук Василь 67, 73
Григорчук Василь, гімназист, 12, 13, 22, 29
Григорчук Іван 149

Григорчук Петро 149

Гуцұл (псевдо) 177, 178, 179, 180, 182, 184, 186, 187, 188, 189, 180,
192, 193, 194, 198, 202, 204, 205, 207, 210, 211, 213, 230, 234

Гуцұл II (псевдо) 172, 207, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 225

Гросс 160

Дарка Г. 51, 56, 87, 96, 97

Децик Омелян 190

Дивізійник (псевдо), чотовий, 198, 211, 214

Дорош Дмитро 40, 41

Дудко 58, 59

Дутчак Дмитро 30

Дутчаковські, поліцист, 36

Євген (псевдо) 85

Жулкевіч, агент, 34

Захаркевич Василь 26, 83

Зелений Зенко (псевдо) 180, 182, 190, 192, 193, 194, 198, 202, 203,
205, 209, 212, 213, 218, 230

Зеленко, вїйт, 162

Зеленюк 70

Зілінська Юлія, (псевдо) 147

Зінькевич Наталка 148

Зінькевич Осип 147, 148

Зіньковський 26

Зубрицький, магістер, 135

Йойко Мирослав, магістер, 52, 54, 56, 63, 88, 110, 111, 113, 114,
116, 120, 122, 133, 141, 142, 153, 163, 165, 170, 171, 172, 173,
174, 177, 184, 206

Іванів, директор, 98

Іванійчук, директор, 158

Іванійчук Калинка 23, 30, 40, 46, 136

Іванчук, магістер, 105, 116

Ігор (псевдо) роївий, 198, 199

Ілик 169

Ільків, столяр, 169, 170

Кальчук Василь 92, 14, 95, 96

Кандиба Олег, д-р, 173

Кантемир 83

Капустянський Микола, ген., 112, 211, 223
Каратницький Степан, інж., 99, 100, 105, 106, 113
Карпо (Степан Касіян) 9, 190, 193, 206, 208, 213, 223
Касіян Микола 234
Касіян Степан 3, 4, 9, 10, 25, 31, 34, 35, 36, 54, 60, 64, 66, 67, 161,
183, 231, 234
Касіян Юрій 35, 148, 149
Кедюлич Іван 166, 229
Кейван Іван 147
Керницький Мілько 184
Кіцұл Іван 35, 72, 73, 149
Кіцұл Микола 149
Кіцұл Михайло 21
Кіцұл Степан 35, 149
Клименко (псевдо) 221
Климишин Микола 221
Книш Зиновій 4, 111, 120
Кобзар Володимир, пор., 160
Кобзар Оля 170, 172
Кобрин, інж., 105
Когут (Степан Лехновський) 194, 195, 196, 198, 204, 230
Колдовські 67
Кон 156
Коник Онуфрій (псевдо) 90, 104, 111, 140, 141
Коновалець Євген, полк., 39, 44, 47
Копач Роман 86
Косован (псевдо) 6, 10, 14, 21, 22, 30, 81, 104
Косович Дмитро, магістер, 39, 41, 144
Косовичівна, гімназистка, 51
Костащук Дмитро 31, 35, 149, 150, 160
Костинюк Микола 159
Кость (псевдо) 192, 210
Кротюк Галина 113
Кук Василь 45
Курилюк Василь 164
Курилюк Володимир 12
Курилюк Ярослав, сотн., 118, 119, 122

Күц Олександр 111, 120
Лазорко Іван 137, 138
Лапунька, дир., 90, 98
Лебедь Микола 185, 201
Левицька Марта 177
Левицький Кость, д-р, 83
Лемберґи, жиди, 99
Ленець Володимир, д-р, 113
Лехновський Степан (Когут) 195
Липський (псевдо) 172
Лис (псевдо) 185, 188, 189, 190, 194, 196, 197, 198, 199, 207, 208,
212, 224, 226
Лисейків родина 190
Лисейко-Пап 194
Лозинський (псевдо) 29
Лопата Оксана 168
Лютій, дир., 120
Лялька 110
Ляшкевич, д-р, 86
Ляшкевич Дмитро 35
Ляшкевич Сильвестер 156
Магараджа (псевдо) 216
Маковійчук Олекса, інж., 40, 41
Максимів Онуфрій 133
Малашук Роман 52
Малець, полк., 113
Малий (псевдо) пор., 112, 113, 133, 134, 193
Мартин Василь 77
Мартин Степан 67, 68, 70, 71, 73, 77
Мартинець, студент, 171, 172
Мартинович Іван 60, 61
Марусик Іван 147
Маруся (псевдо) 51, 54, 61, 63, 64, 82, 96, 140, 144
Мацілінський Остап 15, 82, 91
Медвецький Михайло 122, 175
Медвідь Іван 98, 102, 104, 106
Мельник, о., 130, 132, 133, 230

Мельник Андрій, полк., 107, 108, 119, 120, 128, 132, 150, 153,
173, 175

Микола (псевдо) ройовий, 198, 214

Михайло (псевдо) 198, 200, 204, 205, 209, 213, 214

Мицик Іван 142

Мізерний (Рен) 201, 215

Мітрінга Іван 87

Могильницька Соня 140, 141, 142

Мокрій Роман 23, 47, 48, 144, 146, 149, 150, 158, 162

Мокрій Степан, магістер, 41, 122

Мостович (псевдо) 22, 23, 30, 32, 47, 48, 49, 80

Мостович, магістер, 111

Мотря (псевдо) 20, 22, 27, 38, 105, 110

Моцна (псевдо) 193, 198, 212, 218, 230

Муринюк 73

Нагорняк 159

Надя (псевдо) 200, 201, 209, 211

Небола, пор., 127

Никифорук Ірина 29

Новоженюк Степан, магістер, 184

Олександрук, директор, 178

Олексійчук Микола 67, 72

Оленка (псевдо) 212, 213, 230

Оля, танцюристка, 166, 173

Оля С. (Моцна) 193

Ольжич (д-р Олег Кандиба) 153, 165, 173, 174, 175, 176, 182, 201

Омелянів Петро, пор., 113

Оренчук Володимир, д-р, 122

Остафійчук Василь 40, 49, 50

Очко (псевдо) проф., 235

Павленко 197, 198, 203, 209, 210, 213, 214, 216, 217

Павло (псевдо) 39, 45, 46, 47, 48, 49, 79, 80, 83, 90, 91

Паліїв Дмитро 28, 29

Пап-Лисейко 194

Пеленський Любомир 114

Петро (псевдо) д-р, 185, 189, 190, 197, 198, 199

Печенюк Дмитро, д-р, 23

Підгірний Місько (псевдо) 162
Пік, о., 73, 74
Подоляк 169
Подюк Іван, д-р, 145, 158, 184
Полюга Богдан 128, 129
Полюга Оксана 130
Порайко Осип 83, 144
Породко, д-р, 40, 41, 144
Поташник Євген 230, 231, 232
Пригородський Михайло 41
Прядка, лісничий, 197, 224
Путікевич Славка 98
Равлик Іван 138
Равлюк 70, 72
Рейнарович Лев 134
Рен, курінний, 172, 192, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 209, 211, 212,
215, 228, 229
Ренс (Зиновій Книш) 120
Різун (Василь Андрусяк) 26
Рікріх Отто 158
Рогач Іван 137, 140, 141, 152
Роговський Мирослав, д-р, 176
Рога Михайло 64
Рогальський 59
Рожко Дмитро 39
Роман (псевдо) ройовий, 198
Романчак, комісар, 36
Романюк Василь 30
Романюк Василь II, гүменний, 67, 69
Сандик, проф., 158
Свістель (Веселий) 215
Свобода (псевдо) пор., 120
Селянський, д-р, 170, 171
Семанюкова 63
Семотюк А., інж., 158
Семотюк Ілько 159
Семотюк Осип 40

Сеник Омелян 107, 152, 206
Сиротюк Микола, о., 40
Сич (полк. Роман Сущко) 169
Скорупський Максим 87
Сливинський Йосип 13, 57, 59
Сливка 149
Слободян М. 163
Смолій 190
Сокіл (Василь Андрусяк) 26
Соловій, учителька, 30
Соловій, сестра вчительки, 32
Стахневих родина 185, 186
Стахнів Оля 186
Степан (псевдо) сотенний, 215, 216
Степан (псевдо) чотовий 198, 214
Стефа (псевдо) 183
Стефаник Михайло 83
Стефаник Юрко 83
Стецько Ярослав 138
Стригун Володимир 30
Стригун Михайло 73, 79
Стулковський Дмитро 98, 104
Сузаньські 58
Сулятицький, о., 40
Сущко Роман, полк., 112, 165, 166, 167, 169, 170, 206
Сціборський Микола, інж., 107, 152, 206
Сяха (псевдо) 212, 217, 230
Тадрало Юзеф, комісар, 36
Тарас (псевдо) 214, 216, 223
Татарин Василь 98
Теребейко Микола 149
Теребус Ніна 113, 123
Теребус Олександр, інж., 78, 86, 88, 89, 90, 102, 104
Траперова 68, 69
Трусевичівна О., 148
Трускавецька Оля 163
Тузів, інж., 98

Туркевич (псевдо) 10
Файгель, адвокат, 40
Файгель Андрій, інж., 111
Филипович 29
Филипчук Дмитро 10, 15, 16, 147
Філіп 232
Філіп Ліля 231
Філіп Нуся 232
Фірман (псевдо) 212
Франц (псевдо) роїовий, 198, 214
Френкель 158, 159
Харкевич Левко 41
Харкевич Мирослав 158
Харук 156
Хромовський Степан 104, 112, 122, 138
Хрюцький, гімназист, 114
Циганюків родина 45
Цилюх 178, 194, 212
Цідилко (Мирослав Гнатюк) 233
Чабан (Володимир Берізка) 190, 191
Чорнота (псевдо) 171
Чубчик (Іван Кедюлич) 166, 185, 189, 190, 192, 193, 194, 196, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 223, 224,
225, 226, 229
Шандорські, секретар, 36
Шелест, пор., (Кость Гіммельрайх) 197, 198, 199, 203, 205, 207,
222, 223, 226
Шимін Павло 178
Щор, капітан, 74, 76
Шперлінг 159, 160
Штүль Олег 113
Шүльга 88
Шүмко Онүфрій 134, 164, 174
Шүстакевич 127
Юкович (Мирослав Йойко) 88, 111
Юнак (псевдо) 148, 234
Юра, посильний, 197, 200, 207, 208, 223
Юра, розвідчик, 197, 198

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Стор.

- 9 Степан Касіян (Карпо)
- 15 Група учнів вищих клас снітинської гімназії
- 25 Аматорський гурток у селі Микулинцях
- 31 Інша знімка того ж гуртка
- 35 Хор читальні "Просвіти" в Микулинцях
- 43 Будинок повітового староства, потім райвиконкому в Снятині
- 55 Ратуш у Снятині
- 65 Парохіяльна церква в Снятині
- 75 Селяни на торзі в Снятині
- 89 Інж. Олександр Теребус
- 93 Вид на Холмську Гору з собором
- 103 Собор у Холмі — вид від фронту
- 109 Собор у Холмі — загальний вид з дзвіницею
- 115 Учителі української гімназії в Холмі 1940 року
- 121 Дзвіниця собору в Холмі
- 125 Молодь першої української гімназії в Холмі 1941 року
- 131 Руїни Данилової вежі коло села Столп'я на Холмщині
- 143 Дружина копаного м'яча "Сокіл" у Коломиї
- 161 Залізнична станція в Снятині
- 183 Перед відходом до партизанки в Самборі 1944 року коло символічної могили 117 жертв большевицького терору
- 191 Володимир Берізка-Чабан
- 195 Степан Лехновський-Когут
- 227 Місто Перечин на Карпатській Україні
- 231 В Будапешті 1944 року: Ліля Філіп, Степан Касіян, Євген Потапшик
- 234 У Відні 1944 року: Юнак, Степан Касіян, Микола Касіян, Гучул.

Фотознімки до кліш передали: до стор. 9, 15, 25, 31, 35, 183, 227, 231 і 234 — Степан Касіян, до стор. 43, 55, 65, 75, 161 — Микола Плавюк, до стор. 89, 93, 103, 109, 115, 121, 125, 131 — сестри інж. Олександра Теребуса, д-р Ніна Кмета й Оля Кекіш, до стор. 191 і 195 — підписані під ними особи. Кліша до стор. 143 взята з книжки "Над Прутом у лузі... (Коломия в спогадах)".

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ

Степан Касіян, Чікаго	\$ 400.00
Михайло Панасюк, Чікаго	100.00
д-р Юліян Мовчан, Маседонія, Огайо	100.00
Володимир Берізка, Керкгонсон, Н.Й.	75.00
Степан Лехновський	75.00
д-р Ніна Теребус-Кмета	50.00
Оля Теребус-Кекіш	50.00
Олена й інж. Омелян Тишовницькі, Лос Анджелес	20.00
Осип Семотюк, Торонто	20.00

Сердечна ім подяка від Видавництва "Срібна Сурма".

Виказ дрібних пожертв буде надрукований у найближчому випуску "Срібної Сурми" — матеріалів до історії Української Військової Організації", що вже готовий до друку і незабаром вийде в світ.

**У ВИДАВНИЦТВІ "СРІБНА СУРМА" ДОСІ ВИЙШЛИ
ТАКІ КНИЖКИ:**

- Зиновій Книш: На порозі невідомого, спогади з 1945 року
- Зиновій Книш: Перед походом на схід — спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939-1941 роках, частина I і II
- Зиновій Книш: Розбрат — спогади й матеріали до розколу в ОУН 1940 року
- Зиновій Книш: Б'є дванадцята — спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941
- Зиновій Книш: В яскині лева — українець у польському підпіллі, на підставі записок і матеріалів Тадея Гордона
- Зиновій Книш: За чужу справу, розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні й у польській армії ген. Андерса
- Срібна Сурма, спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації, збірник ч. 1.
- Срібна Сурма, збірник ч. 2 — "Початки УВО в Галичині"
- Срібна Сурма, збірник ч. 3 — Зиновій Книш: Справа Східніх Торгів у Львові
- Срібна Сурма, збірник ч. 4 — Зиновій Книш: Власним руслом, (Українська Військова Організація від осені 1922 до весни 1924 років)
- Над Прутом у лузі... (Коломия в спогадах), збірник
д-р Юліян Мовчан: Що варто б знати, проблеми українського національно-державного визволення.

ЗМІСТ

	Стор.
I. Розділ: На шляху до ОУН	5
II. Розділ: Розгортається робота	20
III. Розділ: I в Заболотівщині рух	39
IV. Розділ: В коломийській тюрмі	51
V. Розділ: "Жити стало ліпше, жити стало веселіше"	62
VI. Розділ: Не знати, на яку стати	78
VIII. Розділ: На землі короля Данила	87
VIII. Розділ: Брати розійшлися...	102
IX. Розділ: Війна і поворот в Україну	118
X. Розділ: Не пізнав, що застав	140
XI. Розділ: Повітрям несеться непевність	155
XII. Розділ: Нема часу на втому	165
XIII. Розділ: На бойківських горах	177
XIV. Розділ: Партизанський загін ім. гетьмана П. Полуботка	190
XV. Розділ: Прикрє сусідство	200
XVI. Розділ: В бандерівському полоні	209
XVII. Розділ: Пращай, рідна земле!	225
Показчик імен	236
Список ілюстрацій	245
Список жертводавців	246
Видання "Срібної Сурни"	247